

Paweł Perzyna

KSZTAŁTOWANIE ZASOBU ARCHIWALNEGO I SPECYFIKA DZIAŁALNOŚCI WYDZIAŁU „C” KOMENDY MIEJSKIEJ MO W ŁODZI DO 1975 R.

Badając strukturę zasobu akt cywilnych organów bezpieczeństwa państwa¹, nie sposób jest pominąć problem miejsca jego archiwizacji. To, co oczywiste dla praktyka, nie zawsze przekłada się na zainteresowanie naukowca. Rekonstrukcja dziejów archiwum pozostaje bowiem zazwyczaj na marginesie badań archiwalnych i historycznych – pierwszych z uwagi na zdecydowanie wyższą rangę w hierarchii naukowej zagadnień z zakresu teorii i metodologii archiwalnej; drugich w związku z zainteresowaniem historyków jedynie zawartością magazynów archiwum.

Cezurą końcową dla badania miejsca archiwizacji materiałów cywilnego aparatu bezpieczeństwa powinien stać się lipiec 1990 r. Dekada zarządzania aktami „bezpieki” przez Urząd Ochrony Państwa ma dla poznania ich specyfiki znaczenie drugorzędne. Taki stan rzeczy wynika z faktu, że w 1990 r. UOP przejął archiwum o historycznie ukształtowanej strukturze zasobu, przez następne lata nie dokonał jego opracowania, a organizację Biura Ewidencji i Archiwum, w ramach którego znalazły się materiały b. Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa, dostosował do realizacji bieżących potrzeb operacyjnych.

W ostatnich latach sporo dyskutowano o skali zniszczeń, powstawaniu ewidencji operacyjnej, skupiając się na wąskim elemencie działalności archiwum, czyli brakowaniu i tworzeniu pomocy archiwalnych². Pisząc o te słowa zaintrygowała z kolei problematyka

¹ Zgodnie z art. 5 Ustawy z 18 XII 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (DzU, 2007, nr 63, poz. 424 z późn. zm.) należy do nich zaliczyć: 1) Resort Bezpieczeństwa Publicznego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego; 2) Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego; 3) Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego; 4) jednostki organizacyjne podległe organom wymienionym w punktach 1–3; 5) jednostki organizacyjne Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz podległe im jednostki terenowe w wojewódzkich, powiatowych i równorzędnych komendach Milicji Obywatelskiej oraz w wojewódzkich, rejonowych i równorzędnych urzędach spraw wewnętrznych. Organami bezpieczeństwa państwa w rozumieniu ustawy są również jednostki Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, które z mocy prawa podlegały rozwiązaniu w chwili zorganizowania Urzędu Ochrony Państwa, oraz te jednostki, które były ich poprzedniczkami.

² Wystarczy odesłać do dwóch publikacji zawierających bogatą literaturę przedmiotu: *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006 i *W kregu „teczek”*. Z badań nad zasobem i funkcjami archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, red. J. Bednarek, P. Perzyna, Łódź–Toruń

kształtowania zasobu archiwum cywilnych organów bezpieczeństwa państwa przed masowym procederem zacierania śladów działalności SB na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Żeby w archiwistyce można było dyskutować o opracowaniu, brakovaniu i udostępnianiu archiwaliów, niezbędne jest ich wcześniejsze zgromadzenie. Ta prawidłowość odnosi się nie tylko do kolejności podejmowanych działań praktycznych w archiwum, ale i realizacji archiwalnych projektów badawczych.

W niniejszym artykule zostanie przedstawiony proces kształtowania zasobu archiwalnego oraz specyfika pracy łódzkiego Wydziału „C”. Ramy artykułu oraz stan zachowania materiałów archiwalnych nie pozwalają zaprezentować odmienności pracy archiwum łódzkiego aparatu bezpieczeństwa w sposób komplementarny. Zostały więc poruszone w nim jedynie zagadnienia związane z terminologią archiwalną, kształtowaniem kadr, wykonywaniem działań odmiennych niż w innych archiwach administracji państwowej oraz traktowaniem zgromadzonych materiałów w sposób utylitarny. Przedstawiono je w odrębnych fragmentach, sygnalizując tym samym potrzebę omówienia danej problematyki w zwartym bloku na przestrzeni kilku lat oraz łamiąc celowo zasadę chronologicznego układu informacji w artykule. Dat skrajnych części opisujących działalność Wydziału „C” w poszczególnych okresach nie należy traktować zatem jako momentów przełomowych w historii tej komórki organizacyjnej, a jedynie jako wynik wyodrębnienia w narracji czasowej fragmentów ujmujących szczegółowo dane zagadnienie archiwalne.

Cezurę 1975 r. przyjęto z dwóch powodów. Do tego roku na terenie województwa łódzkiego funkcjonowały dwie struktury pionu bezpieczeństwa na szczeblu wojewódzkim w ramach Komendy Miejskiej MO dla obszaru Łodzi i Komendy Wojewódzkiej MO w Łodzi dla terenu województwa. Te dwie jednostki posiadały jedno wspólne archiwum operacyjne, które znajdowało się w Wydziale „C” Komendy Miejskiej. Druga prozaiczna przyczyna przyjęcia jako daty końcowej roku 1975, a nie 1990 wynika z faktu, że materiały łódzkiego Wydziału „C”, zlokalizowanego po reformie administracyjnej z połowy lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku w jednej KW MO w Łodzi (do lutego 1977 r. funkcjonującej pod nazwą KM MO), zachowały się fragmentarycznie³. Powstałe w połowie 1975 r. nowe miejskie województwo łódzkie nie odpowiadało obszarem działalności ani samemu miastu, ani tym bardziej terenowi dawnego województwa. Poza Łodzią znalazły się w nim m.in. takie miasta jak Głowno, Ozorków, Pabianice i Zgierz.

Teoretycznie archiwa organów bezpieczeństwa miały wpisane w zakres swoich zadań wszystkie czynności znamienne dla tego typu placówek, a więc gromadzenie, ewidencjonowanie, opracowywanie, zarządzanie oraz udostępnianie archiwaliów. Oczywiście, mówiąc o uzyskiwaniu wglądu w materiały „bezpieki”, mam na myśli udostępnianie ich do celów

2006. Tematyce niszczenia dokumentacji „bezpieki” była natomiast poświęcona w całości konferencja naukowa „Dokumenty zniszczyć...! Proces niszczenia dokumentacji Służby Bezpieczeństwa PRL w latach 1989–1990”, która odbyła się we Wrocławiu 1 XII 2008 r. Zob. <http://www.ipn.gov.pl/porta1.php?serwis=pl&dzial=2&id=8472&search=6427>, 20 VIII 2009 r.

³ Reforma administracyjna Polski wprowadzona ustawą z 28 V 1975 r. doprowadziła do zmiany trójstopniowego podziału administracyjnego kraju (województwo – powiat – gmina) na podział dwustopniowy (województwo – gmina) – obowiązujący od 1 VI 1975 do 31 XII 1998 r. Po reformie administracyjnej powstało małe województwo miejskie łódzkie obejmujące: Aleksandrów Łódzki, Głowno, Konstantynów Łódzki, Łódź, Ozorków, Pabianice i Zgierz. Wcześniej w skład województwa łódzkiego wchodziło 20 powiatów i miasto wydzielone Łódź. Zmiana nazwy KM na KW nastąpiła na mocy Rozkazu organizacyjnego nr 05/LD/77 z 1 II 1977 r. w sprawie przemianowania Komendy Miejskiej w Łodzi na Komendę Wojewódzką oraz stanowisk komendanta miejskiego na komendanta wojewódzkiego oraz zastępców komendanta miejskiego na zastępców komendanta wojewódzkiego. AIPN Łd, 220/15, Etat nr LD/W/01/75 Komendy Wojewódzkiej MO w Łodzi zatwierdzony Rozkazem organizacyjnym nr 090/Org. komendanta miejskiego MO w Łodzi z 11 VI 1975 r., k. 18.

stricte operacyjnych. Opisywana w instrukcjach archiwalnych procedura dostępu do akt w celu wykorzystania ich do pracy naukowej stanowiła bowiem niewielką część działalności związanej z udostępnianiem. W praktyce niektóre z zadań były wykonywane marginalnie, a czynności pozostające w zainteresowaniu bezpieczniackich archiwistów rządziły się zupełnie inną logiką niż ta, która funkcjonuje w klasycznej metodyce archiwalnej. Specyficznie była używana i rozumiana terminologia archiwalna. W istnieniu archiwum oraz kwalifikowaniu materiałów do krótszego lub dłuższego przechowywania widziano w zasadzie jeden cel – przydatność pod kątem ich operacyjnego wykorzystania przeciwko ludziom i organizacjom społeczno-politycznym.

Podstawowy zasób archiwalny, co było specyfiką archiwum cywilnych organów bezpieczeństwa, składał się z dwóch uzupełniających się części, tj. z kartotek oraz akt przechowywanych w osobnych magazynach, które razem tworzyły jednolity system zwany ewidencją operacyjną. Poszczególne jej elementy prowadzone były przez różne wydziały/sekcje archiwum⁴. Warto w tym miejscu podkreślić, że w potocznym języku aparatu bezpieczeństwa określenie „ewidencja” traktowano w sposób wieloznaczny. Używano go zarówno w odniesieniu do systemu rejestrowania, przechowywania, przetwarzania informacji oraz archiwizowania dokumentacji wytworzonej przez jednostki operacyjne i związanych z tym procedur, jak i do komórek organizacyjnych zajmujących się tymi kwestiami.

I. Organizacja archiwum i kształtowanie jego zasobu do 1956 r.

Podstawę tworzącego się zasobu archiwalnego aparatu bezpieczeństwa stanowiła założona w 1944 r. kartoteka ogólnoinformacyjna. W początkowym okresie funkcjonowania Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego wchodzące w jego skład komórki organizacyjne gromadziły swoje akta w registraturach⁵. Z kolei całość problematyki pracy operacyjnej, a zatem i ewidencję (kartotekę), skupiał Departament I MBP. Po reorganizacjach struktury ministerstwa archiwum i ewidencja operacyjna znalazły się ostatecznie w powołanym 1 kwietnia 1945 r. Departamencie II⁶. Podobnie sytuacja wyglądała w jednostkach wojewódzkich. Zgodnie z ustaleniami z lutego 1945 r. dotyczącymi struktury wojewódzkich urzędów bezpieczeństwa publicznego wydziały II przejęły sprawy związane z techniką, ewidencją i łącznością operacyjną. W ich ramach miały działać: grupy szyfrowe, grupy łączności radiowej oraz sekcje 1 posiadające kartotekę, archiwum przechowujące akta spraw zakończonych sekcji operacyjnych i depozyt rzeczy skonfiskowanych osobom aresztowanym. W okresie późniejszym pracownicy tych wydziałów wykonywali również zadania związane z daktyloskopią i fotografią na rzecz innych wydziałów i urzędów powiatowych⁷. Generalnie można

⁴ P. Perzyna, *Problematyka rozpoznania struktury zasobu i zespołowości akt cywilnych organów bezpieczeństwa państwa oraz ich informatycznego opisu*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 22.

⁵ Z. Krupska, *Zarządzanie dokumentacją aktową w naczelnym organie bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego w latach 1944–1990* [w:] *W kręgu „teczek”...*, s. 122.

⁶ W ramach powierzonych kompetencji oprócz prowadzenia archiwum i ewidencji operacyjnej Departament II zajmował się zagadnieniami operacyjnego zabezpieczenia radio, Ministerstwa Poczty i Telegrafów, radiokontrwywiadem, łącznością, szyframi, perlustracją korespondencji, zaopatrzeniem technicznym jednostek operacyjnych. AIPN Łd, pf 16/713, Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978, t. I: Centrala, s. 17, 23.

⁷ H. Piecuch, *Akcje specjalne. Od Bieruta do Ochaba*, Warszawa 1996, s. 430; A. Chmielewska, *Akta Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku w zasobie białostockiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* [w:] *Opracowanie i konserwacja zasobu archiwalnego. Materiały z konferencji w białostockim oddziale IPN. Białowieża 2003*, Białystok 2003, s. 16–17, 22.

przyjąć, iż jedna z sekcji Wydziału II zajmowała się zarówno prowadzeniem kartoteki szpiegów, dywersantów, volksdeutschów, AK-owców i NSZ-owców oraz członków innych antykomunistycznych organizacji, dokonywaniem w niej sprawdzeń oraz przechowywaniem (prowadzeniem archiwum) spraw zakończonych przez sekcje operacyjne⁸. W rocznicowej publikacji łódzkiej SB po latach wspomniano jedynie, że w ramach WUBP w Łodzi utworzono komórkę zajmującą się „ewidencją, łącznością, fotografią”⁹. W dokumentach z tego okresu bardzo często występował termin archiwum, oznaczający miejsce gromadzenia i przechowywania akt spraw zakończonych. Wydaje się jednak, że w odniesieniu do struktur wojewódzkiej „bezpieki” bardziej poprawnym określeniem byłaby składnica akt.

14 czerwca 1945 r. minister bezpieczeństwa publicznego wydał zarządzenie w sprawie zabezpieczenia materiałów archiwalnych. Nie dotyczyło ono – jak podkreślała Zofia Krupska – zabezpieczenia akt własnych MBP, ale archiwaliów mających stać się bazą źródłową do prowadzenia działań operacyjno-śledczych¹⁰. W zasobie łódzkiego Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej zachowała się korespondencja WUBP w Łodzi z MBP w sprawie przesyłania materiałów „poniemieckich”. W pismach Wydziału II WUBP jako adresaci figurują Archiwum MBP (od marca 1950 r.), a następnie Centralne Archiwum MBP (od marca 1951 r.), rzadziej Departament II. Do wiosny 1955 r. prowadzono również ewidencję operacyjną w ramach wydziałów II WUBP (WUdsBP) i referatów II PUBP (PUdsBP). Potwierdzają to dwie instrukcje z 21 stycznia 1949 r.: nr 1 o rejestracji i sprawdzaniu elementu przestępczego i podejrzanego w kartotekach ogólnych PUBP, WUBP oraz w kartotece centralnej MBP; nr 2 dla jednostek operacyjnych o rejestracji i sprawdzaniu w tych samych kartotekach¹¹.

W omawianym okresie w Łodzi i na terenie województwa łódzkiego istniały na przemian jedna lub dwie jednostki aparatu bezpieczeństwa szczebla wojewódzkiego. W listopadzie 1951 r. rozkazem organizacyjnym ministra bezpieczeństwa publicznego z WUBP został wyodrębniony UBP na m. Łódź. Trzy lata później Rozkazem nr 1048 MBP z 25 września 1954 r. połączono WUBP i MUBP w Łodzi w jedną jednostkę obejmującą całe województwo, w tym miasto. Stan zachowania akt nie pozwala na stwierdzenie, czy w związku z tymi zmianami nastąpił – a jeżeli tak, to w jakim zakresie – podział archiwaliów pomiędzy WUBP a UBP m. Łodzi. Wiadomo jedynie, że według stanu na dzień 31 grudnia 1951 r. w strukturze UBP m. Łodzi funkcjonował między innymi Wydział II. Z uwagi na system pracy aparatu bezpieczeństwa trudno przypuszczać, aby nie prowadził

⁸ Schemat struktury organizacyjnej WUBP, obowiązujący już w Resorcie Bezpieczeństwa Publicznego, został rozpisany w załącznikach do pisma nr 0325/45WP kierownika Wydziału Personalnego MBP mjr. Mikołaja Orechwy do kierownika WUBP w Lublinie mjr. Faustyna Grzybowskiemu z 16 II 1945 r. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwaagrzyk, Warszawa 2005, s. 29–30; „Struktura organizacyjna aparatu bezpieczeństwa”, oprac. S. Dudziuk, M. Majewski, M. Maruszak, mps przygotowany w BUiAD, s. 4–5.

⁹ AIPN Łd, pf 16/298, Powstanie Służby Bezpieczeństwa i jej wkład w utrwalanie władzy ludowej na terenie Łodzi i województwa, praca zbiorowa pod red. płk. Leona Chruślińskiego ze stycznia 1970 r., s. 14.

¹⁰ Z. Krupska, *op. cit.*, s. 122. 20 II 1947 r. minister bezpieczeństwa publicznego wydał Zarządzenie nr 5 o zabezpieczeniu przed zniszczeniem materiałów archiwalnych władz okupacyjnych z okresu II wojny światowej znajdujących się w urzędach i u osób prywatnych (w tym w majątkach przejętych do parcelacji w ramach reformy rolnej). Miały tego dokonywać WUBP oraz podległe im terenowe jednostki organizacyjne. W zarządzeniu podkreślano znaczenie tej dokumentacji nie tylko dla administracji państwowej, ale – o dziwo – również dla celów naukowych. AIPN Łd, 0050/21, t. 1, Odpis Zarządzenia nr 5 ministra bezpieczeństwa publicznego z 20 II 1947 r. o zabezpieczeniu materiałów archiwalnych, k. 131.

¹¹ M. Komaniecka, *Organizacja i funkcjonowanie kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Wokół teczek bezpieki...*, s. 233.

on chociażby podręcznego archiwum akt operacyjnych¹². Z całą pewnością Wydział II WUBP w Łodzi koordynował prace związane z pozyskaniem i przekazaniem akt z okresu 1918–1945 najpierw do Wydziału Ogólnego Departamentu II, a następnie Centralnego Archiwum MBP. Świadczy o tym zachowana korespondencja po 1948 r. Archiwum, umiejscowione razem z kartoteką ogólnoinformacyjną w Wydziale II, posiadało również materiały z jednostek organizacyjnych WUBP, które nie były wykorzystywane w bieżącej pracy¹³. Można zatem przyjąć, że w zasobie Archiwum WUBP znajdowały się zarówno archiwalia z lat 1918–1939, jak i materiały administracyjne oraz akta zakończonych spraw operacyjnych urzędu.

7 grudnia 1954 r. w miejsce rozwiązanego Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego powołano Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego i odrębne Ministerstwo Spraw Wewnętrznych¹⁴. Sprawy administracji wewnętrznej zostały przekazane MSW, a kwestie bezpieczeństwa publicznego znalazły się w zakresie działania KdsBP. Przyjęcie w Łodzi nazw wydziałów Wojewódzkiego Urzędu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego odpowiadających nazwom departamentów KdsBP usankcjonowało pismo okólne nr 4/54 z 29 grudnia 1954 r. wydane przez kierownika WUdsBP ppłk. Teodora Mikusia¹⁵.

Zasób b. archiwów WUBP przejęły składnice akt wojewódzkich urzędów do spraw bezpieczeństwa publicznego. Materiały operacyjne, w tym zasób kartoteczny z kartoteką ogólnoinformacyjną na czele, przeniesiono natomiast do Departamentu X Komitetu i wydziałów X wojewódzkich urzędów¹⁶. Od dotychczasowego Departamentu II pion X przejął również opiniowanie osób wyjeżdżających za granicę oraz koordynację zainteresowań operacyjnych KdsBP, MO i Zwiadu WOP. W Departamencie X (Ewidencji Operacyjnej) znalazły się dwa wydziały (I i II), Dział Statystyczno-Sprawozdawczy, Dział Kartotek, Sekcja Wojskowa i Sekretariat Ogólny¹⁷. Akta operacyjne trafiły odpowiednio do Wydziału II w Departamencie X i sekcji 2 w wydziałach X¹⁸. Po przekształceniu PUBP w PUdsBP pozostała po

¹² AIPN Łd, pf 16/298, Powstanie Służby Bezpieczeństwa i jej wkład w utrwalanie władzy ludowej na terenie Łodzi i województwa, praca zbiorowa pod red. płk. Leona Chruślińskiego ze stycznia 1970 r., s. 28, 43.

¹³ AIPN Łd, pf 10/469, t. 5, Pismo naczelnika Wydziału II WUBP w Łodzi do dyrektora Centralnego Archiwum MBP z 27 I 1953 r., k. 54. W piśmie do szefa WUBP w Łodzi z 4 XII 1952 r. dyrektor CA MBP zawiadamiał, iż CA przygotowuje plan ewentualnego przejścia archiwaliów powstałych w jednostkach MBP w wyniku ich działalności od 1944 r. W związku z powyższym pytał, ile m³ akt niepotrzebnych do pracy bieżącej posiada WUBP i jaki jest przewidywany roczny przyrost tych materiałów. W odpowiedzi naczelnik Wydziału II informował, że „archiwum tut. urzędu jest w posiadaniu materiałów z działalności naszych jedn[ostek operacyjnych] z czasu ubiegłego, do których to jednostki częściowo powracają. Jako przykład mat[eriały] z okresu wyborów”. Nie był on jednak w stanie określić rocznego przyrostu tych akt. *Ibidem*, k. 54, 56.

¹⁴ Dekret z 7 XII 1954 r. o naczelnym organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego (DzU, 1954, nr 54, poz. 269). KdsBP był organem rządu PRL w zakresie bezpieczeństwa publicznego (art. 6). W jego skład wchodził: przewodniczący, zastępcy przewodniczącego i członkowie (art. 7). Przewodniczącego, wchodzącego w skład Rady Ministrów, powoływał i odwoływał na wniosek prezesa RM Sejm lub Rada Państwa (art. 8). Komitet działał na zasadach kolegalności (art. 9).

¹⁵ AIPN Łd, pf 16/298, Powstanie Służby Bezpieczeństwa i jej wkład w utrwalanie władzy ludowej na terenie Łodzi i województwa, praca zbiorowa pod red. płk. Leona Chruślińskiego ze stycznia 1970 r., s. 45.

¹⁶ Departament X KdsBP został utworzony na bazie Departamentu II MBP Rozkazem nr 019/Org. z 11 III 1955 r. AIPN Łd, pf 16/713, Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w latach 1944–1978, t. I: Centrala, s. 311.

¹⁷ *Ibidem*, s. 377–378; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 1, s. 31.

¹⁸ AIPN Łd, 0050/36, Pismo okólne dyrektora Departamentu X KdsBP płk. J. Zabawskiego z 1 II 1956 r. w sprawie przekazywania spraw do archiwum przez jednostki operacyjne, k. 42–45; AIPN Łd, pf 13/336, t. 3, Pismo okólne nr 016/56 zastępcy przewodniczącego KdsBP J. Pasińskiego z 7 III 1956 r. w sprawie przekazywania TW oraz spraw ewidencji operacyjnej zwolnionych ze służby wojskowej, k. 27–30;

referatach II dokumentację przejęli kierownicy nowych jednostek. Od maja 1955 r. ewidencja i rejestracja nieopracowanych oraz nowych spraw w terenie miała być prowadzona na poziomie wojewódzkich wydziałów X.

Naczelnik łódzkiego Wydziału X por. Helena Wosińska¹⁹ oceniała stan obsady kadrowej w podległej sobie komórce w 1955 r. jako niezły, przyznając jednak, iż funkcjonowała w nim grupa słabszych pracowników, którym powierzano wyłącznie prace techniczne. W wydziale funkcjonowały dwie sekcje: 1. – kartoteki ogólnoinformacyjnej (KOI), 2. – archiwum. Ich kierownikami byli odpowiednio ppor. Jan Świątkowski²⁰ i por. Henryk Tuszyner²¹. Dla pracowników pionu archiwalnego łódzkiego UB prowadzono szkolenie zawodowe zgodne ze wskazówkami Departamentu X. W jego ramach zapoznawano pracowników z ogólnymi zasadami pracy organów bezpieczeństwa publicznego i całokształtem zadań realizowanych przez pion archiwalny Komitetu.

W Sekcji 1 oprócz pracy bieżącej prowadzono aktualizację (zgodnie z Zarządzeniem nr 051/55 przewodniczącego KdsBP z 25 maja 1955 r.) kartoteki ogólnoinformacyjnej i wyodrębniono z niej kartotekę milicyjną²². Aktualizacja kartoteki wynikała z potrzeby dostoso-

AIPN Łd, 0050/52, Pismo okólne zastępcy przewodniczącego KdsBP A. Alstera z 6 XI 1956 r. w sprawie przekazywania do Departamentu X/wydziałów X akt w stanie uporządkowanym, b.p.; *ibidem*, Pismo okólne zastępcy kierownika WUdsBP w Łodzi mjr. S. Mroźka z 30 IV 1956 r. do naczelników wydziałów i kierowników PUdsBP w sprawie rejestracji i sprawdzeń w ewidencji sieci agenturalno-informacyjnej, b.p.

¹⁹ Helena Pryma z d. Wosińska, c. Kazimierza, ur. 10 II 1923 r.; mjr. Od 16 III 1945 r. cenzor, a od 17 IV 1945 r. starszy cenzor Wojewódzkiego Wydziału Cenzury Wojennej w Łodzi; od 1 III 1946 r. kontroler Sekcji 1, a od 1 VIII 1946 r. Sekcji 3 Wydziału VIII WUBP w Łodzi; od 1 I 1947 r. młodszy referent Sekcji 3 Wydziału „B”; od 1 II 1948 r. starszy referent Sekcji 5 Wydziału II; od 1 V 1952 r. kierownik Sekcji 3 Wydziału II; od 20 VI 1953 r. zastępca naczelnika Wydziału II WUBP w Łodzi; od 1 XI 1954 r. naczelnik Wydziału II WUBP/WUdsBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. naczelnik Wydziału X WUdsBP w Łodzi, a następnie Wydziału Ewidencji Operacyjnej KM MO w Łodzi; z dniem 31 X 1967 r. zwolniona ze służby. AIPN Łd, 231/1939, Karata funkcjonariusza Heleny Prymy.

²⁰ Jan Świątkowski, s. Józefa, ur. 8 II 1924 r.; kpt. Od 15 VIII 1945 r. milicjant KP MO w Łasku z siedzibą w Pabianicach; od 15 IX 1945 r. milicjant Batalionu Specjalnego KG MO w Warszawie; od 31 XII 1945 r. słuchacz Centralnej Szkoły Oficerów Polityczno-Wychowawczych; od maja 1946 r. instruktor polityczno-wychowawczy XI Komisariatu MO; od lipca 1949 r. referent – daktyloskop Sekcji Rozpoznawczej Wydziału Służby Śledczej K MO w Łodzi; od 1 XII 1949 r. referent, a następnie starszy referent, kierownik Sekcji 1 Wydziału II WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. kierownik, a od 1 IV 1956 r. starszy oficer ewidencji operacyjnej Sekcji 1 Wydziału X WUdsBP w Łodzi; z dniem 11 XII 1956 r. zwolniony ze służby; 21 III 1959 r. ponownie przyjęty na stanowisko milicjanta KD MO Łódź-Ruda; od 1 IV 1959 r. oficer dochodzeniowy KD MO Łódź-Ruda; od 1 V 1960 r. starszy oficer dochodzeniowy KD Łódź-Górna; od 15 VIII 1960 r. starszy oficer dochodzeniowy Sekcji Dochodzeniowej KD Łódź-Śródmieście; od 1 II 1965 r. starszy oficer dochodzeniowy, a następnie starszy inspektor Sekcji 3 Wydziału Dochodzeń/Dochodzeniowo-Śledczego KM MO w Łodzi; z dniem 16 VII 1970 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0241/283, Akta osobowe Jana Świątkowskiego.

²¹ Henryk (Hersz) Tuszyner, s. Stanisława (Szai), ur. 28 IV 1917 r.; kpt. Od 1 VIII 1946 r. młodszy referent WUBP w Łodzi; od kwietnia 1947 r. referent ds. emerytalnych i odszkodowawczych Wydziału Personalnego, a następnie Wydziału Finansowego, starszy referent Referatu Ewidencji Wydziału Personalnego; od 15 V 1951 r. starszy referent Referatu Ochrony WUBP w Łodzi przy Widzewskiej Fabryce Maszyn Włókienniczych; od 1 VIII 1951 r. zastępca kierownika RW przy Widzewskiej Fabryce Maszyn Włókienniczych WUBP/UBP na m. Łódź; od 1 IV 1952 r. starszy instruktor samochodowy Sekcji Szkolenia UB na m. Łódź, kierownik Samodzielnej Sekcji ds. Kultury i Oświaty UB na m. Łódź/WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. kierownik Sekcji 2 Wydziału X WUdsBP w Łodzi; od 1 IV 1956 r. sekretarz kierownictwa WUdsBP; z dniem 17 XII 1956 r. zwolniony ze służby; 15 I 1958 r. ponownie przyjęty na stanowisko starszego oficera techniki operacyjnej Sekcji 1 Wydziału „T”; od 1 IV 1959 r. starszy oficer operacyjny Wydziału II K MO m. Łodzi; z dniem 28 II 1962 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 099/703, Akta osobowe Henryka Tuszynera; *ibidem*, Karata funkcjonariusza Henryka Tuszynera.

²² AIPN Łd, pf 10/883, Analiza pracy Wydziału X WUdsBP w Łodzi za rok 1955 z 10 I 1956 r., k. 74–75.

Stożnie Bezp. Publ.		KARTA EWIDENCYJNA Funkcjonariusza Bezpieczeństwa Publicznego				
1. NAZWISKO		Przyma z.d. Wosińska				
Stożnie	Nr i data rozkazu	2. Imię	Imię Ojca			
Niezd.	63. 19.6.50	Helena	Kazimierz - Józefa			
chor.	3987. 28.12.50	3. Data i miejsce urodzenia	10.2.1923r. w Łodzi			
ppor.	113. 21.7.54	4. Pochodzenie społeczne	robotnicze Narodowość polska			
por.	911. 20.7.55	5. Wykształcenie – specjalność	średnie			
por. M.O	519. 11.2.57	6. Stan cywilny	meżatka Zawód b/cz.			
kpt. M.O	1308. 2.7.59	7. Znajomość języków obcych (biegłe) -				
major MO	2273 - 29.6.64	8. Przynależność part. i org. do wyzwolenia -				
		9. Przynależność part. i org. po wyzwoleniu	P.Z.P.R.			
		10. Służba w wojsku (gdzie - kiedy - formacja)				
		11. Stopień otrzymany w wojsku (Nr i data rozkazu)				
		12. Pobyt zagranicą (gdzie - kiedy)	Łódź - Nowotomice 94-13 rok 1954-1955			
APN Łd Odnaczenia	Rodzaj odznaczenia	Nr i data Uchwały	Rodzaj odznaczenia	Nr i data Uchwały	Rodzaj odznaczenia	Nr i data Uchwały
	Med 10 lat Pol.Hud.	023 - 4.1.55	Przys. Pow. Odn. Odn. Pol.	1473 - 29.6.64	Obowiązek do powszech. obowiązku wojskowego	Rezerwa
	10 lat w Xi. Narodzie	176 - 3.3.55	1000 lat Powst. Polak.	1-1307 - 19.7.05	Stopień wojskowy	chor. 12.12.50
	36 Krasz. Zasługi	1958 - 1.3.58	20 lat w Xi. Mow.	2070 - 7.7.68	Nr spec. wojskowej	910
	26. Krasz. Zasługi	01849 - 3.10.58			Przynależność do WKR	Archiwista
Wskr. P-12/1 Druk. MSW - 1970-85		Czyliak 2 MO10 - akt braku		g.z. 0105991.		

Pierwsza strona karty ewidencyjnej mjr Heleny Prymy z d. Wosińskiej, naczelniczki Wydziału X WUdsBP, a następnie Wydziału „C” KM MO w Łodzi w latach 1955–1967

wania jej do potrzeb operacyjnych organów bezpieczeństwa. W drugiej połowie lat pięćdziesiątych zakres zainteresowań operacyjnych (inwigilacji) organów bezpieczeństwa wyznaczało wspomniane Zarządzenie nr 051/55, które m.in. określało kategorie osób, środowisk, z których rejestracji po utworzeniu KdsBP zrezygnowano (np. szeregowi członkowie „Strzelca”, „Sokoła”, BBWR, OZN, ONR i in.). W związku ze zmianą podległości jednostek bezpieczeństwa i milicji (UBP w KdsBP, a MO w MSW) przystąpiono również do wydzielania z KOI kart figurantów spraw prowadzonych przez MO. Tym samym miała w niej pozostać ewidencja spraw prowadzonych przez UB, Informację Wojskową i Prokuraturę WP²³.

Z KOI liczącej w skali województwa ogółem 600 tys. kart wydzielono w ten sposób do pionu MO 197 tys. kart. Objęto również kontrolą przekazywanie kartotek do milicji przez b. referaty II PUBP. Do aktualizacji kartoteki pozostającej w gestii Wydziału X przystąpiono późno, bo dopiero 10 lipca 1955 r. Aktualizację kartoteki volksdeutsch uzależniono bowiem od przeglądu odpowiadającego jej zbioru ankiet przez specjalną grupę pracowników. Dopiero po wykonaniu tej czynności pojawiła się refleksja na temat celowości podjętych działań. Zauważono bowiem, iż nie zostały w odpowiednim czasie wyciągnięte wnioski z faktu podpisywania przez osoby zamieszkałe na terenie Łodzi i okolic niemieckiej listy narodowościowej w zasadzie dobrowolnie. Zbyteczne i czasochłonne okazało się również ewidencjonowanie ankiet volksdeutsch, co przyczyniło się z kolei w Sekcji 2 do

²³ P. Drzymała, *Charakterystyka kartoteki zagadnieniowej na podstawie materiałów Wydziału „C” KW MO w Poznaniu*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 3, s. 14.

zahamowania opracowania materiałów wpływających do archiwum z jednostek operacyjnych. Kartoteka liczyła wówczas 289 203 karty. Do końca roku do nowej kartoteki przelozono 157 352 karty, w tym dokumentację ewidencyjną volksdeutsch, a wycofano ogółem 39 889 kart.

W dziale ewidencji sieci z końcem lipca 1955 r. zakończono przerejestrowywanie sieci agenturalnej. W trakcie wykonywania tej czynności stwierdzono brak 10 j.a. w jednostkach operacyjnych. Wyjaśnieniem tej sprawy zajęła się Sekcja 5 Wydziału Kadr i Szkolenia. W wyniku aktualizacji kartoteki sieci agenturalnej wyłączono 1148 kart nieaktualnych kandydatów do pozyskania oraz 1011 kart dotyczących agentury werbowanej i wyeliminowanej w latach 1945–1948, co do których nie zachowały się w jednostkach organizacyjnych lub archiwum jakiegokolwiek materiały odnoszące się do współpracy. Z uwagi na częste występowanie pionów operacyjnych o akta informatorów posiadających jedynie pseudonimy, istotnym problemem stało się stworzenie kartoteki pseudonimowej. W analizie pracy Wydziału X za rok 1955 podkreślano również brak regulacji w kwestii przekazywania akt personalnych agentury z Informacji Wojska Polskiego i wojsk wewnętrznych. Jednostki Informacji nie były na przykład w stanie podać adresu współpracownika podlegającego demobilizacji²⁴. Rozstrzygnięcia w tej kwestii zostały wprowadzone kilka miesięcy później pismem okólnym nr 016/56 zastępcy przewodniczącego KdsBP²⁵.

Wiele nieporozumień i niejasności istniało w początkowym okresie funkcjonowania WUdsBP, także we współpracy Wydziału X z jednostkami operacyjnymi w zakresie ewidencji rozpracowań. Problemem dla tych jednostek była właściwa kwalifikacja spraw ewidencji operacyjnej i agenturalnego sprawdzenia, stosowanie odpowiednich wzorów kart, prawidłowe określanie charakteru rozpracowania i wypisywanie kart E-15. Ponadto funkcjonariusze pionów operacyjnych nie mieli wiedzy o tym, kiedy i w jakich przypadkach pozostawia się lub wycofuje figurantów z kartoteki ogólnoinformacyjnej, a kiedy niszczy się dotyczące ich materiały archiwalne.

Sekcja 2 koncentrowała swoje działania przede wszystkim na gromadzeniu i systematyzacji zakończonych akt spraw. Według stanu na koniec 1955 r. dział akt osobowych w archiwum łódzkiej „bezpieki” liczył 5370 j.a. Nie zostały jednak przekazane do niego akta dochodzeń dyscyplinarnych po Wydziale do spraw Funkcjonariuszy, które w dalszym ciągu znajdowały się w Sekcji 5 Wydziału Kadr i Szkolenia²⁶.

Problemem pozostawała kwestia niewłaściwego przekazywania archiwaliów przez jednostki operacyjne. Zazwyczaj były one nieopracowane i nie posiadały kwalifikacji archiwalnej (kategorii). W związku z powyższym na 43 580 j.a. podlegających przekazaniu przez

²⁴ AIPN Łd, pf 10/883, Analiza pracy Wydziału X WUdsBP w Łodzi za rok 1955 z 10 I 1956 r., k. 65–68.

²⁵ Teczki personalne i pracy zwalnianego ze służby TW miały być przesyłane do Sekcji 3 Wydziału I Departamentu X za pośrednictwem Działu Ewidencji Okręgowego Zarządu Informacji. Następnie Departament X wyrejestrowywał z ewidencji TW organów informacji i przekazywał jego teczki do właściwego Wydziału X WUdsBP. Ten z kolei składał tymczasowo teczki do archiwum, ustalał miejsce zamieszkania i pracy TW, a później kierował przesłane materiały do zainteresowanej jednostki operacyjnej, która na ich podstawie rezygnowała lub podejmowała współpracę z b. TW organów informacji. W pierwszym przypadku jednostka operacyjna zwracała teczki do archiwum Wydziału X, a w drugim pobierała od b. TW zobowiązanie do współpracy, tym razem z cywilnymi organami bezpieczeństwa i rejestrowała go w Departamencie/Wydziale X na zasadach ogólnych. AIPN Łd, pf 13/336, t. 3, Pismo okólnie nr 016/56 zastępcy przewodniczącego KdsBP o trybie eliminowania z sieci agenturalnej i przekazywania na łączność organów bezpieczeństwa publicznego tajnych współpracowników zwolnionych ze służby wojskowej oraz o przekazywaniu spraw ewidencji operacyjnej z 7 III 1956 r., k. 27–30.

²⁶ AIPN Łd, pf 10/883, Analiza pracy Wydziału X WUdsBP w Łodzi za rok 1955 z 10 I 1956 r., k. 69–71.

jednostki operacyjne (nie licząc korespondencji i dokumentacji ogólnej) do archiwum z pozostawieniem kart E-14 w KOI trafiło 2188 j.a., a z umieszczeniem kart E-14 w kartotece zagadnieniowej – 5594 j.a. Do zniszczenia zakwalifikowano 16 798 j.a., które zostały zewidencjonowane. Zaległość w opracowaniu stanowiło zatem 19 000 j.a., co mogło okazać się dla Sekcji 2 dużym wyzwaniem. Jej pracę utrudniała dodatkowo ciasnota pomieszczeń archiwum, ale – jak podkreślała naczelniczka Wosińska – nie miała ona wpływu na odszukiwanie materiałów złożonych według poszczególnych działów²⁷.

16 lutego 1956 r. w obecności zastępcy kierownika WUdsBP i naczelnika Działu Kartotek Departamentu X odbyło się zebranie pracowników łódzkiego Wydziału X. Naczelniczka Wosińska omówiła na nim zadania postawione wydziałom X na odprawie krajowej przez zastępcę przewodniczącego Komitetu oraz kierownictwo Departamentu X, a także wskazała na sukcesy i niedociągnięcia w pracy łódzkiego pionu archiwalnego „bezpieki”. Zwróciła się również do zastępcy kierownika urzędu mjr. Stanisława Mrożka z prośbą o oddelegowanie z innych jednostek pracowników do opracowywania materiałów, co doprowadzić miało do przyspieszenia aktualizacji kartoteki. W odpowiedzi mjr Mrozek podkreślił znaczenie ewidencji operacyjnej i Wydziału X dla aparatu bezpieczeństwa, „który nie tylko jest rejestratorem, ale jest tu odbicie kierunku i wyników pracy jednostek operacyjnych, z drugiej strony odbicie kierunku działalności wroga”. Oceniał także stan pracy łódzkiego Wydziału X jako dobry i zadeklarował oddelegowanie grupy pracowników operacyjnych do pomocy w opracowaniu akt. Naczelniczka Działu Kartotek por. Rozenbaum zaznaczyła z kolei, że wydziały X powinny dążyć do wspierania jednostek operacyjnych w ich działalności, a w związku z tym priorytetowymi zadaniami dla nich na 1956 r. miały pozostać aktualizacja kartoteki i uporządkowanie archiwum²⁸.

Dwa miesiące później, w dniach 17–19 kwietnia, naczelniczka Wydziału I (mjr St. Szczerba) oraz inspektor (kpt. L. Daniluk) Departamentu X dokonali kontroli Wydziału X WUdsBP w Łodzi. Okazało się, że kierownictwo urzędu oddelegowało do prac związanych z aktualizacją kartoteki 15 pracowników z jednostek operacyjnych. Przedstawiciele Departamentu X stwierdzili ponadto, iż materiały wpływające z jednostek operacyjnych są na bieżąco opracowywane i wydział nie posiada w tym zakresie zaległości. Jak wynikało z ich sprawozdania, stara kartoteka liczyła 71 412 kart, a nowa 175 720 kart E-14. Było to zdumiewające, zważywszy na prowadzoną aktualizację kartoteki, zmierzającą do jej „odchudzenia”. Ta zadziwiająca sytuacja była wynikiem włączenia do kartoteki ok. 150 tys. kart volksdeutsch²⁹. Już wtedy zauważono, że informacje zawarte na tych kartach „mają minimalne znaczenie i nie decydują ani przy wyjazdach za granicę, ani przy przyjmowaniu do pracy na mniej eksponowane stanowiska”³⁰. Kontrolerzy zwrócili uwagę na istnienie kartoteki kontaktów sieci agenturalnej. Inicjatywa jej utworzenia pojawiła się na jednej z odpraw kierownictwa urzędu pod koniec 1955 r. W kwietniu następnego roku liczyła ona 2000 kart E-59 wypisywanych przez jednostki operacyjne. Kierownictwo urzędu oraz pracownicy Wydziału X po kilkumiesięcznym doświadczeniu uznali ten eksperyment za chybiony. Nowa pomoc ewidencyjna nie przyniosła praktycznych korzyści. Odnotowano jedynie 4 przypadki kontaktów agentów z figurantami spraw ewidencji operacyjnej. Inspekcja z Departamentu X wykazała natomiast, iż nie została zaktualizowana kartoteka adresowa lokali kontaktowych.

²⁷ *Ibidem*, k. 73–74.

²⁸ *Ibidem*, Protokół odprawy pracowników Wydziału X WUdsBP z 16 II 1956 r., k. 29, 34–36.

²⁹ *Ibidem*, Protokół inspekcji przeprowadzonej w Wydziale X WUdsBP w Łodzi w dniach 17–19 IV 1956 r., k. 46, 48.

³⁰ *Ibidem*, k. 49.

Interesujący był natomiast opis archiwum. Otóż Wydział X pozbył się ok. 50 specjalnych szaf, które przekazał do dyspozycji Kwatermistrzostwa. Wszystkie materiały zwarte umieszczono w teczkach i zawieszono na specjalnych stelażach, a dokumentację luźną przechowywano w ponumerowanych i zewidencjonowanych segregatorach – w tych z napisem „S” znajdowała się licząca 10 000 kart dokumentacja skorowidza. Sam skorowidz członków PZPR liczył 2776 kart. Prowadzono zarówno skorowidz ruchomy stworzony z kart E-14, czyli typową kartotekę zagadnieniową, jak i alfabetyczny skorowidz książkowy. W skorowidzach książkowych odnotowywano dodatkowo kategorie spraw ewidencji operacyjnej. Cztery tysiące materiałów luźnych było z kolei zarejestrowanych w skorowidzu ruchomym na kartach E-22. Własną kartotekę (w terminologii „bezpieki” skorowidz ruchomy), złożoną z kart E-59, posiadała także dokumentacja przeznaczona do zniszczenia (ok. 20 000 jednostek)³¹.

Rozmiary pomocy ewidencyjnych uległy zmianie dopiero pół roku po wizycie kontrolerów z KdsBP. Na dzień 30 września 1956 r. stan kartoteki starej wynosił 8576, a nowej 27 830 kart, po przełożeniu 158 715 kart volksdeutsch do odrębnej kartoteki (skorowidza). W Sekcji 2 znajdowało się jeszcze 17 000 jednostek materiałów poniemieckich. Osoby, których one dotyczyły, były sprawdzane w Centralnym Biurze Dowodów Osobistych. Jeżeli nie zamieszkiwały na terenie Polski, akta wraz z kartami E-14 przekazywano do archiwum KdsBP³².

a) dokumentacja członków PZPR

W okresie funkcjonowania WUdsBP w Łodzi istotnym problemem dla Wydziału X okazała się realizacja Zarządzenia nr 04/54 przewodniczącego KdsBP z 28 grudnia 1954 r., wydanego w celu doraźnego uregulowania niektórych pilnych spraw dotyczących agentury i rozpracowań operacyjnych, w tym dotyczących członków i kandydatów PZPR. Kierownik WUdsBP w Łodzi płk Teodor Mikuś już 18 stycznia tr. rozesał do naczelników wydziałów operacyjnych i kierowników jednostek terenowych pismo okólne określające tryb postępowania w sprawie przekazywania materiałów archiwalnych dotyczących członków PZPR do archiwum Wydziału X. Za właściwe opracowanie i przekazanie akt spraw oraz materiałów kompromitujących partyjnych działaczy odpowiedzialni byli naczelnicy wydziałów operacyjnych i kierownicy jednostek powiatowych. Wydział X został natomiast zobowiązany do kontroli przekazywanych materiałów pod kątem ich uporządkowania i uzasadnienia przyczyn składania ich do archiwum³³.

Miesiąc później płk Mikuś, dostrzegając problemy związane z realizacją zarządzenia, wysłał do tych samych jednostek kolejne wyjaśnienia. Przypominał, że do Wydziału X należało przesyłać: 1) materiały dotyczące członków partii i kandydatów, które nie kwalifikowały się do dalszego wykorzystania, 2) dokumentację, która nie posiadała charakteru prze-

³¹ *Ibidem*, k. 49–50, 56–57.

³² AIPN Łd, pf 10/531, Sprawozdanie z pracy Wydziału X WUdsBP za III kwartał 1956 r. z 11 X 1956 r., b.p.

³³ Sprawy i materiały kompromitujące członków PZPR miały być przekazywane oddzielnie z oznaczeniem, kogo konkretnie dotyczą. Sprawy rejestrowane powinny zawierać wniosek o zaniechanie sprawy (podpisany przez kierownictwo WUdsBP), a w materiałach kompromitujących miała znajdować się notatka uzasadniająca złożenie ich do archiwum (podpisana przez pracownika i kierownictwo wydziału lub jednostki terenowej). Sprawy o charakterze prowokacyjnym powinny zawierać notatki o zastosowanych przedsięwzięciach w celu zapobieżenia skutkom prowokacji. Dokumenty w teczkach miały być ułożone chronologicznie, ponumerowane i wpisane do spisu zawartości. W przypadku, kiedy osoby figurujące w aktach były rejestrowane w KOI, wraz z materiałami powinny być przesłane dokładnie wypełnione karty E-16. AIPN Łd, pf 10/617, t. 5/1, Pismo okólne kierownika WUdsBP w Łodzi do naczelników wydziałów operacyjnych WUdsBP i kierowników PUdsBP z 18 I 1955 r., b.p. Pismo płk. Mikusia zostało najprawdopodobniej przygotowane w oparciu o wytyczne zawarte w piśmie okólnym nr 1 z 10 I 1955 r. wydanym przez Departament X. *Ibidem*, Pismo okólne wicedyrektora Departamentu X KdsBP do kierowników WUdsBP z 10 I 1955 r., b.p.

stępstw antypaństwowych i w związku z tym nie została skierowana przez jednostki operacyjne do MO lub prokuratury, 3) sprawy, co do których zachodziło podejrzenie, iż mogły być wynikiem prowokacji. Inne materiały zgromadzone na członków PZPR miały pozostać w jednostkach operacyjnych i terenowych do czasu wydania nowych poleceń³⁴.

Według stanu na dzień 24 lutego 1955 r. jednostki organizacyjne WUdsBP złożyły w archiwum Wydziału X materiały dotyczące 130 członków PZPR. Faktycznie skierowano do niego ponad 500 j.a., ale ze względu na ich nieopracowanie Wydział X zwrócił jednostkom ponad 380 j.a. Na 130 j.a. złożonych w archiwum 128 stanowiły materiały luźne i teczki ewidencyjne. Z uwagi na charakter podejrzeń materiały dotyczyły w przypadku: 8 osób – działalności sprzed 1939 r. (członkowie SN, OZN, służba w Policji Państwowej i KOP), 50 osób – działalności w czasie okupacji (28 żołnierzy AK, 14 członków innych organizacji), 48 osób – działalności po wyzwoleniu (zarzuty klerykalizmu). Zgodnie z zaleceniami Departamentu X KdsBP materiały członków partii przechowywano oddzielnie oraz prowadzono dla nich odrębną ewidencję w postaci książki i kartoteki³⁵.

Kolejne zalecenia zostały przekazane jednostkom operacyjnym i terenowym przez naczelnika Wydziału X 1 marca 1955 r. Okazało się bowiem, że do archiwum łódzkiej „bezpieki” zaczęły trafiać materiały dotyczące osób wykluczonych z partii. Ppor. Wosińska apelowała zatem do tych jednostek, aby w przypadku posiadania materiałów sprzed kilku lat upewniały się czy osoby, których one dotyczą, są jeszcze członkami PZPR. Powyższa sytuacja mogła prowadzić do nieprawidłowego wycofywania kart E-14 z KOI. W odniesieniu do nadsyłanych akt spraw i materiałów kompromitujących niedotyczących członków partii naczelnik Wydziału X przypominała, że powinny one zawierać omówienie z uzasadnieniem złożenia do archiwum, a w przypadku rejestracji figurantów spraw w KOI także wniosek o wycofanie lub pozostawienie kart E-14 w kartotece³⁶. Do końca 1955 r. jednostki operacyjne z terenu województwa przekazały do archiwum 2750 akt dotyczących członków PZPR, które zostały zewidencjonowane i opracowane. Zgodnie z wytycznymi do instancji partyjnych przesłano notatki informacyjne dotyczące w zasadzie wszystkich członków PZPR odnotowanych w kartotece ogólnoinformacyjnej³⁷.

Interesująco przedstawiało się podejście do dokumentacji ewidencyjnej dotyczącej członków PZPR. Dyrektor Departamentu X płk Jan Zabawski zalecał aktualizowanie kart E-14 członków partii figurujących w kartotece ogólnoinformacyjnej na zasadach określonych w Zarządzeniu nr 051/55 przewodniczącego Komitetu. W końcu lipca 1956 r. nie był on jednak w stanie wskazać, co uczynić z kartami członków PZPR rejestrowanych przez istniejący w latach 1951–1954 pion X³⁸.

³⁴ Powyższe zalecenia były zapewne wydane pod wpływem cytowanego powyżej pisma okólnego wicedyrektora Departamentu X KdsBP do kierowników WUdsBP z 10 II 1955 r. AIPN Łd, pf 10/617, t. 5/1, Pismo okólnie kierownika WUdsBP w Łodzi do naczelników wydziałów operacyjnych WUdsBP i kierowników PUdsBP z 17 II 1955 r., b.p.

³⁵ AIPN Łd, pf 10/883, Raport z kontroli realizacji § II Zarządzenia nr 04/54 przewodniczącego KdsBP z 25 XII 1954 r., k. 19–20.

³⁶ AIPN Łd, pf 10/617, t. 5/1, Pismo okólnie naczelnika Wydziału X do naczelników wydziałów operacyjnych WUdsBP i kierowników PUdsBP z 1 III 1955 r., b.p. Wiele nieprawidłowości w kwestii przekazywania akt członków PZPR i osób bezpartyjnych do archiwum wykazała kontrola przeprowadzona w niektórych (bliżej nieokreślonych) WUdsBP. Zob. *ibidem*, Pismo okólnie sekretarza KdsBP do dyrektorów departamentów operacyjnych i kierowników WUdsBP w sprawie realizacji Zarządzenia nr 04/54 przewodniczącego KdsBP z 18 III 1955 r., b.p.

³⁷ AIPN Łd, pf 10/883, Analiza pracy Wydziału X WUdsBP w Łodzi za rok 1955 z 10 I 1956 r., k. 73.

³⁸ AIPN Łd, pf 10/617, t. 5/1, Pismo dyrektora Departamentu X KdsBP do naczelnika Wydziału X WUdsBP w Łodzi z 31 VII 1956 r., b.p. Departament X MBP został powołany Zarządzeniem organiza-

Jak wynika ze sprawozdań kierownictwa archiwum, dopiero w IV kwartale 1957 r. rozpoczęła pracę – powołana zarządzeniem zastępcy komendanta Komendy MO m. Łodzi – komisja do zaopiniowania materiałów dotyczących członków PZPR. W jej skład poza dwoma pracownikami operacyjnymi wszedł kierownik Sekcji 2. Komisja dokonała przeglądu 2229 j.a. W jego wyniku 7 j.a. zakwalifikowała do pozostawienia w archiwum wraz z kartami E-14 w KOI, w 634 przypadkach zdecydowała o dalszym przechowywaniu materiałów w archiwum bez rejestracji w KOI, 1588 jednostek przeznaczyła do zniszczenia³⁹.

II. Powstanie Wydziału Ewidencji Operacyjnej i jego działalność do 1959 r.

Wydział X, w którym znalazło się archiwum operacyjne łódzkiej „bezpieki”, przetrwał jedynie dwa lata, do kolejnej reorganizacji, kiedy na podstawie ustawy z 13 listopada 1956 r. o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego (DzU, nr 54, poz. 241) 28 listopada 1956 r. rozwiązano Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego, oddając jego kompetencje Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Istniejące w dniu wejścia w życie ustawy jednostki organizacyjne miały zgodnie z zaleceniami wykonywać wcześniej przydzielone im zadania do czasu wydania

cyjnym nr 0168 MBP z 30 XI 1951 r. do walki przeciwko wszelkim odchyleniom w PZPR, zwłaszcza tzw. grupom prawicowo-nacjonalistycznym i trockistowskim. Szerzej na ten temat: *Departament X. Wzorce – struktury – działanie*, red. K. Rokicki, Warszawa 2007; J. Topyło, *Departament X MBP w latach 1949–1954*, Toruń 2006.

³⁹ Wśród siedmiu j.a. pozostawionych w archiwum wraz z kartami E-14 w KOI znalazły się materiały dotyczące m.in. policjanta granatowego, oficera zawodowego, oficera PAL i b. sędziego sprzed 1939 r. AIPN Łd, pf 10/531, Sprawozdanie z pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi za IV kwartał 1957 r. z 14 I 1958 r., b.p. Komisja w składzie: przewodniczący – kpt. Tadeusz Wieczorek, członkowie: por. Maria Gębicka, por. Jan Kopania została powołana zarządzeniem zastępcy komendanta ds. bezpieczeństwa K MO m. Łodzi. AIPN Łd, pf 10/617, t. 5/1, Zarządzenie zastępcy komendanta ds. bezpieczeństwa K MO m. Łodzi z 3 X 1957 r., b.p. Tadeusz Wieczorek, s. Antoniego, ur. 16 XII 1922 r.; mjr. Od 17 II 1945 r. cenzor Wojewódzkiego Wydziału Cenzury Wojennej WUBP w Łodzi, a od 1 III 1945 r. WUBP w Poznaniu; od 24 V 1945 r. starszy cenzor WWCW WUBP w Bydgoszczy, z dniem 1 IX 1945 r. przeniesiony do WWCW WUBP w Łodzi; od 1 III 1946 r. młodszy referent, a następnie referent Sekcji 1 Wydziału VIII; od 1 I 1947 r. referent Sekcji 1 Wydziału „B”; od 10 I 1948 r. referent, starszy referent, a następnie kierownik Sekcji 2 Wydziału II WUBP w Łodzi; od 1 XII 1951 r. kierownik Sekcji 2 Wydziału II MUBP w Łodzi; od 10 IX 1952 r. słuchacz rocznego kursu przeszkolenia oficerów w CW MBP w Legionowie; od 31 VIII 1953 r. wykładowca Katedry Przedmiotów Operacyjnych KOSz w Gdańsku; od 1 I 1957 r. starszy oficer operacyjny, a od 1 I 1962 r. kierownik Grupy V Wydziału III; od 1 VII 1962 r. kierownik grupy Wydziału IV K MO m. Łodzi; od 1 V 1968 r. I zastępca komendanta ds. SB KM MO w Zgierzu, z dniem 31 VII 1972 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 099/860, Akta osobowe Tadeusza Wieczorka; *ibidem*, Karta funkcjonariusza Tadeusza Wieczorka. Maria Gębicka-Nowak, c. Władysława, ur. 6 VI 1919 r.; mjr. Od 20 I 1945 r. maszynistka MUBP w Ozorkowie; od 1 I 1946 r. fotograf – daktyloskop WUBP w Łodzi; od 1 X 1946 r. referent Sekcji 1 Wydziału II; od 1 XII 1948 r. starszy referent Sekcji 3 Wydziału II; od 15 I 1950 r. starszy referent Sekcji 1 Wydziału Personalnego; od 1 IX 1950 r. kierownik kancelarii Wydziału Ogólnego; od 1 I 1952 r. naczelnik Wydziału Ogólnego WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. naczelnik Sekretariatu WUdsBP; od 1 I 1957 r. kierownik Sekcji 2 Wydziału Ewidencji Operacyjnej; od 1 V 1958 r. zastępca naczelnika Wydziału Ogólnego; z dniem 30 VI 1970 r. zwolniona ze służby. AIPN Łd, 0241/282, Akta osobowe Marii Gębickiej-Nowak; *ibidem*, Karta funkcjonariusza Marii Gębickiej-Nowak. Jan Kopania, s. Jana, ur. 15 I 1927 r.; kpt. Od 20 XII 1950 r. aplikant śledczy Wydziału Śledczego WUPB w Kielcach; od 1 VII 1951 r. oficer śledczy Referatu Śledczego PUBP w Końskich; od 1 III 1953 r. oficer śledczy, a następnie starszy oficer śledczy Sekcji 3 Wydziału Śledczego WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. starszy oficer śledczy Sekcji 1 Wydziału VII WUdsBP w Łodzi; od 1 I 1957 r. oficer techniki operacyjnej Samodzielnej Sekcji „W”; od 1 X 1957 r. oficer śledczy, a następnie starszy oficer śledczy Samodzielnej Sekcji Śledczej/Wydziału Śledczego K MO m. Łodzi; od 1 IV 1967 r. inspektor, a następnie starszy inspektor i kierownik sekcji Wydziału Śledczego; z dniem 15 IX 1976 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 099/961, Akta osobowe Jana Kopani; *ibidem*, Karta funkcjonariusza Jana Kopani.

nowych zarządzeń i uchylecia obowiązujących w dotychczasowych organach bezpieczeństwa normatywów⁴⁰.

W związku z przejęciem zadań KdsBP w MSW zostały utworzone nowe pionory organizacyjne, w tym Biuro Ewidencji Operacyjnej i Centralne Archiwum. Podstawą tych zmian stało się Zarządzenie nr 00238/56 ministra spraw wewnętrznych z 27 listopada 1956 r. w sprawie tymczasowych zmian w strukturze MSW i terenowych organów MO. Potwierdziło ono zatem istniejący u poprzedników ministerstwa dualizm polegający na rozdziale dokumentacji jednostek operacyjnych (przechowywanej w Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej) oraz materiałów historycznych od 1918 r. i akt administracyjnych jednostek nieoperacyjnych MSW, KdsBP, MBP (zgromadzonych w Centralnym Archiwum). Dokumentacja komórek operacyjnych b. urzędów bezpieczeństwa podlegających likwidacji lub reorganizacji, o ile nie trafiła do nowo utworzonych jednostek, miała być przekazywana do Biura i wydziałów Ewidencji Operacyjnej⁴¹.

Włączenie w zakres kompetencji MSW spraw bezpieczeństwa spowodowało również zmiany w strukturze podległych mu jednostek terenowych, np. w Łodzi w miejsce działającej w latach 1954–1956 Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej utworzono dwie jednostki organizacyjne szczebla wojewódzkiego: Komendę Miejską MO (do 1967 r. występującą pod nazwą Komenda MO m. Łodzi) dla terenu miasta oraz KW MO – obejmującą obszar województwa łódzkiego. Dopiero 20 grudnia 1956 r., miesiąc po wejściu w życie ustawy o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego, minister spraw wewnętrznych wydał rozkazy organizacyjne nr 012 i 013, w których określono struktury odpowiednio KM i KW MO w Łodzi. Zgodnie z powyższymi unormowaniami nie nastąpiło w obu jednostkach powielenie zakresu zadań, a jedynie dokonano pewnego rodzaju przesunięcia kompetencji pomiędzy nimi. Funkcjonujące w KM MO wydziały: Ewidencji Operacyjnej (późniejszy Wydział „C”), „B”, „T”, „W” oraz Kontroli Ruchu Granicznego miały obsługiwać zarówno SB jednostki miejskiej, jak i KW MO⁴². Archiwum materiałów operacyjnych znalazło się zatem aż do zmian podziału administracyjnego kraju w 1975 r. we władaniu KM MO w Łodzi. W związku z utworzeniem w tymże roku województwa miejskiego łódzkiego została powołana nowa jednostka resortu spraw wewnętrznych pod nazwą KM MO, zmienioną w 1977 r. na KW MO w Łodzi. W jej strukturze wspomniane archiwum przetrwało do końca lipca 1990 r.

Tryb postępowania z dokumentacją operacyjną określiła instrukcja archiwalna wprowadzona Zarządzeniem nr 00123/57 ministra spraw wewnętrznych z 1 lipca 1957 r.⁴³ Odpo-

⁴⁰ AIPN Łd, 0050/29, Zarządzenie nr 237/56 MSW z 29 XI 1956 r. w sprawie wykonywania zadań i obowiązków przepisów w jednostkach bezpieczeństwa publicznego, b.p.

⁴¹ AIPN Łd, pf 10/617, t. 2, Pismo okólne nr 7 dyrektora Biura Ewidencji Operacyjnej z 13 XII 1956 r. dotyczące przekazywania dokumentacji jednostek operacyjnych b. urzędów bezpieczeństwa podlegających likwidacji bądź reorganizacji, b.p. MSW podzielono na trzy grupy jednostek: pionory organizacyjne – KG MO, KG SP, Komenda Główna Obrony Przeciwlotniczej, Główny Urząd Geodezji i Kartografii, Centralny Zarząd Służby Zdrowia; jednostki wojsk wewnętrznych – Dowództwo KBW, Dowództwo WOP, Zarząd Informacji Wojsk Wewnętrznych (od 1957 r. Zarząd WSW Wojsk Wewnętrznych); inne jednostki organizacyjne (ok. 30), w tym jednostki SB. Biuro Ewidencji Operacyjnej MSW składało się z czterech wydziałów: I – ewidencja operacyjna, II – archiwum, III – kartoteka ogólnoinformacyjna elementu przestępczego, IV – ogólnego (późniejszy VII). *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 11, 14.

⁴² AIPN Łd, pf 16/298, Powstanie Służby Bezpieczeństwa i jej wkład w utrwalanie władzy ludowej na terenie Łodzi i województwa, praca zbiorowa pod red. płk. Leona Chruślińskiego ze stycznia 1970 r., s. 69, 72; AIPN Łd, 0121/266, Rozkaz organizacyjny nr 013/Org. MSW z 20 XII 1956 r. w sprawie zorganizowania jednostek organizacyjnych przez komendanta wojewódzkiego MO, b.p.

⁴³ AIPN Łd, pf 13/336, t. 2, Instrukcja o pracy Archiwum Ewidencji Operacyjnej MSW (Wydziału Ewidencji Operacyjnej KW MO) stanowiąca załącznik do Zarządzenia nr 00123/57 ministra spraw wewnętrznych

wiednikiem Biura dla wszystkich wydziałów operacyjnych i równorzędnych (np. Śledczego) SB KW MO oraz SB komend powiatowych MO został w terenie Wydział Ewidencji Operacyjnej KW MO. Zarządzenie zobowiązywało jednostki i komórki organizacyjne SB do przekazywania do odpowiedniego archiwum akt powstałych w trakcie prowadzenia działań operacyjnych i śledczych, które nie były wykorzystywane w pracy bieżącej⁴⁴.

W drugiej połowie listopada 1957 r. w celu zapoznania się z problemami pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej KM MO do Łodzi przybyli naczelnicy wydziałów: II (kpt. A. Fiebig) i III (kpt. S. Łucka) Biura Ewidencji Operacyjnej MSW. Stwierdzili oni, że w liczącej 30 tys. zarejestrowanych osób kartotece ogólnoinformacyjnej aktualizacja została prawie zakończona. Dodatkowych wyjaśnień i uzupełnień (np. o miejsce zamieszkania, dane o wyroku, adnotację o braku materiałów) wymagało ok. 10 proc. kartoteki. Kontrolerzy zauważyli również niezgodności zapisów na karcie z zawartością materiałów archiwalnych. Przed Sekcją 1 stanął w związku z tym problem skonfrontowania zapisów na kartach E-14 z treścią archiwaliów w odniesieniu do 12 tys. spraw, co było szczególnie pilne ze względu na przystąpienie do tworzenia kartotek (skorowidzów) zagadnieniowych na podstawie danych z KOI. Organizacja pracy w komórce ewidencji operacyjnej zabezpieczała – zdaniem wizytujących – terminowe wykonywanie powierzonych zadań. Jeden z pracowników udzielał w skali miesiąca ok. 1000–1500 informacji, dwóch pracowników wypisywało karty do kartoteki zagadnieniowej, a jeden był zatrudniony przy aktualizacji KOI.

Sekcja 2 – archiwum operacyjne – skoncentrowała swą pracę na realizacji czterech podstawowych zadań. Dwóch pracowników zajęło się tworzeniem kartotek (skorowidzów) zagadnieniowych na podstawie akt wyeliminowanej agentury, wykorzystując przy tym ok. 6 tys. z ogólnej ilości 23 tys. akt. Oprócz pomocy ewidencyjnych przewidzianych w instrukcji archiwalnej wprowadzonej Zarządzeniem nr 00123/57 ministra spraw wewnętrznych z 1 lipca 1957 r. założono również na polecenie kierownictwa Komendy Miejskiej kartoteki według miejsca pracy oraz dla kobiet z wyeliminowanej agentury, wydzielono także karty zagadnieniowe dotyczące rezydentów i lokali konspiracyjnych. Po jednym pracowniku zajmowało się analizą materiałów z niedokonanych werbunków (do momentu kontroli 1250 z 7000 teczek) i konfrontacją materiałów archiwalnych z zapisami na kartach E-14.

Kolejne zadanie polegało na wydzielaniu i przekazywaniu do odpowiednich archiwów dokumentacji ponemieckiej – do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi zgodnie z poleceniem Biura oddano ok. 150 tys. teczek dotyczących volksdeutschy, zawierających m.in. ankiety personalne (*Fragebogen*). Rozpoczęto także wydzielanie ponemieckich materiałów odnoszących się do członków SS, SA, NSDAP, którzy nie zamieszkiwali na terenie województwa łódzkiego. Miały one następnie trafić do CA MSW. Wydział Ewidencji

z 1 VII 1957 r. w sprawie postępowania z dokumentacją znajdującą się w jednostkach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa MSW, a kwalifikującą się do trwałego lub czasowego przechowywania w Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej, k. 282–292. Do dokumentacji podlegającej przejęciu przez Biuro/wydziały Ewidencji Operacyjnej zaliczono: materiały niedoszłych werbunków; zakończone lub zaniechane sprawy ewidencji operacyjnej oraz tecki obiektowe i zagadnieniowe; akta kontrolno-śledcze oraz zakończonych i umorzonych spraw śledczych z okresu 1944–1956; akta umorzonych i zawieszonych spraw dochodzeniowych; tecki kontrolne spraw śledczych i dochodzeniowych; prowadzone przez jednostki nadrzędne tecki kontrolne spraw operacyjnych; materiały, które są podstawą rejestracji w ewidencji ogólnoinformacyjnej; niezakwalifikowane do zniszczenia karty wycofane z ewidencji operacyjnej; sprawozdawczość i korespondencja jednostek operacyjnych SB. *Ibidem*, k. 282.

⁴⁴ *Ibidem*, Zarządzenie nr 00123/57 ministra spraw wewnętrznych z 1 VII 1957 r. w sprawie postępowania z dokumentacją znajdującą się w jednostkach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa MSW, a kwalifikującą się do trwałego lub czasowego przechowywania w Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej, k. 281.

Operacyjnej zabiegał również o pracownika znającego język niemiecki, który zostałby zaangażowany do przeglądu nieopracowanych kilkunastu mb akt w tym języku.

Ważnym elementem działalności archiwum było brakowanie akt. W wyniku wstępnej selekcji dokonanej przez jednostki operacyjne i komisje brakowania wytypowano do zniszczenia 56 tys. j.a., zarejestrowanych w odrębnych pomocach ewidencyjnych (książka ewidencyjna i kartoteka). Naczelnik wydziału wraz z kierownikiem Sekcji 2 przeprowadzili wrywkową kontrolę tych materiałów i stwierdzili, iż wcześniejsza weryfikacja nie była w wielu przypadkach dokonana prawidłowo. Problem ponownego przeglądu akt zakwalifikowanych do eliminacji był o tyle palący, że w stworzonej do nich kartotece nie dokonywano sprawdzeń. W tym celu została powołana komisja, w skład której weszli kierownik Sekcji 2 wydziału oraz dwóch funkcjonariuszy operacyjnych.

W odniesieniu do pomocy ewidencyjnych wizytatorzy zauważyli brak jednolitej i skompletowanej kartoteki zagadnieniowej. Ten fakt nie wpływał jednak ujemnie na pracę archiwum. Na ok. 12 tys. osób zarejestrowanych w KOI na podstawie materiałów archiwalnych nie zostały założone karty zagadnieniowe. Oddzielna kartoteka była prowadzona w odniesieniu do kart wycofanych z KOI. Liczyła ona 22 tys. kart zagadnieniowych, z czego w 15 tys. odnotowano numery archiwalne materiałów. Do najobszerniejszych kartotek (skorowidzów), które znajdowały się w dyspozycji wydziału należały: kartoteka osób figurujących w dokumentacji przeznaczonej do zniszczenia (56 tys.), kartoteka materiałów zakwalifikowanych do przechowywania (45 tys.) oraz kartoteka volksdeutsch (150 tys.).

Naczelnicy z Biura Ewidencji Operacyjnej MSW dostrzegli również trudne warunki lokalowe Sekcji 2. Akta przechowywano w 7 piwnicach, w tym jednej zawilgoconej. Do opracowania zasobu w magazynach warunki były zatem nieodpowiednie, a za pomieszczenie do wykonywania tej pracy służył raptem jeden pokój⁴⁵.

Tab. 1. Liczba akt w archiwum z podziałem na rodzaje – w j.a. (teczki, posyty, segregatory)

Rodzaje akt	Stan na 1 VIII 1955 r.	Stan na 1 VI 1956 r.	Stan na 1 VI 1957 r.
Akta wyeliminowanej sieci agenturalnej	28 669	2890	30 723
Sprawy operacyjne	252	172	1505
Sprawy (teczki) obiektowe i zagadnieniowe	–	–	11
Teczki kontrolne	10 588	5420	5335
Sprawozdania	36	–	107
Korespondencja	163	430	580
Akta b. funkcjonariuszy bezpieczeństwa publicznego	5261	5423	6002

Źródło: AIPN Łd, pf 10/887, t. 1, Tabele statystyczne dotyczące pracy Sekcji 2 Wydziału X/Wydziału Ewidencji Operacyjnej WUdsBP/KM MO w Łodzi, k. 128, 146, 157.

⁴⁵ AIPN Łd, pf 10/883, Notatka służbowa naczelników wydziałów: II i III Biura Ewidencji Operacyjnej MSW z 27 XI 1957 r. dotycząca pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej KM MO w Łodzi, k. 82–89.

Pracę Wydziału Ewidencji Operacyjnej w 1958 r. zdominowało tworzenie kartoteki zagadnieniowej. Trzeba jednakże pamiętać, że od 12 kwietnia 1958 r. trwało tematyczne opracowanie akt wyeliminowanej agentury. Tylko w ostatnim kwartale do realizacji tego zadania przydzielono 7 pracowników. Ogółem do 21 grudnia tego samego roku przeglądowi poddano 18 474 j.a. Na jego podstawie wypisano 46 729 kart do kartoteki zagadnieniowej (skorowidza rzeczowego), w tym do działu pseudonimów 18 535 kart, adresów – 17 565 kart, zawodów – 1372 kart, a do działu znajomości języków 2710 kart. Według oceny jednostek operacyjnych stworzenie kartoteki (skorowidza) wyeliminowanej agentury wywarło pozytywny wpływ na ich pracę. W sprawach prowadzonych przez jednostki operacyjne wykorzystano np. figurujących w niej agentów⁴⁶.

Kartoteka wyeliminowanej agentury powiększyła się w I połowie 1959 r. o karty E-04 byłych informatorów, wyłączone z kartoteki czynnej sieci agenturalnej. W czerwcu tego samego roku zorganizowano również pracownię konserwacji akt. Do pracy w niej skierowany został jeden pracownik. Z uwagi na zły stan fizyczny w pierwszej kolejności konserwacji poddano akta kontrolno-śledcze⁴⁷.

a) skorowidz w terminologii „archiwistów bezpieczeństwa”

Jak już wspomiano na wstępie, kluczową pozycję w systemie ewidencyjnym aparatu bezpieczeństwa zajmowała kartoteka ogólnoinformacyjna, w której odnotowano wszystkie osoby niezależnie od charakteru zainteresowania jednostek operacyjnych. Alfabetyczny czy też fonetyczny (według nazwisk) układ kart miał jednak istotną wadę. Ograniczał on udzielanie informacji jedynie do zapytań imiennych oraz torpedował wykonywanie przekrojowych analiz, badań statystycznych i tematycznych dotyczących poszczególnych środowisk i grup zawodowych. Możliwość taką dało stworzenie w komórkach ewidencji kartoteki zagadnieniowej, którą określono mianem skorowidza. O ile KOI była skorowidzem alfabetycznym całości zasobu, to kartoteka zagadnieniowa, odnosząc się tylko do jego części wydzielonej według pewnego kryterium, stanowiła skorowidz usystematyzowany rzeczowo. Można przyjąć, że skorowidz to księga lub grupa kartek służąca do orientowania się w inwentarzach archiwalnych⁴⁸. Problem polega jednak na tym, że w archiwach cywilnych organów bezpieczeństwa nie było klasycznego inwentarza zespołu, istniały jedynie spisy (inwentarze) poszczególnych serii akt. Nie uznając za błąd użycia pojęcia skorowidz dla kart zagadnieniowych, należałoby jednak zwrócić uwagę na niekonsekwencje w terminologii: dla jednych kart kartoteka, dla innych skorowidz.

Sposób tworzenia kartoteki zagadnieniowej przedstawiono w „Zasadach organizowania i korzystania ze skorowidzów zagadnieniowych na podstawie danych kartotek ogólnoinformacyjnych Służby Bezpieczeństwa” z 27 stycznia 1958 r. Kartoteka została podzielona na 26 działów – według zabarwień przestępstw. Przez zabarwienie należy rozumieć – jak słusznie zauważył Paweł Drzymała – nie tylko charakter przestępstwa, ale również jakkolwiek

⁴⁶ AIPN Łd, pf 10/531, Pismo naczelnika Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi do naczelnika Wydziału II Biura Ewidencji Operacyjnej MSW w sprawie przebiegu prac związanych z tematycznym opracowaniem akt operacyjnych z 22 XII 1958 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi za IV kwartał 1958 r. z 14 I 1959 r., b.p.

⁴⁷ *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi za I kwartał 1959 r. z 7 IV 1959 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi za II kwartał 1959 r. z 4 VII 1959 r., b.p.

⁴⁸ P. Perzyna, *Problem uporządkowania terminologii archiwalnej w działalności Instytutu Pamięci Narodowej [w:] W kręgu „teczek”...*, s. 43–44.

postawę wrogą wobec komunistycznego państwa lub za taką uznawaną przez aparat bezpieczeństwa⁴⁹. Prowadzenie wszystkich części nie było jednak obowiązkowe, a ich wybór miał wynikać z potrzeb terenowych jednostek aparatu bezpieczeństwa. Zalecano stosowanie kolorowych kart zagadnieniowych: czerwonych dla osób rozpracowywanych, niebieskich dla odbywających wyroki więzienia, zielonych dla zwolnionych z więzienia, białych dla osób, wobec których materiały znajdowały się w archiwum. Karty do kartoteki zagadnieniowej były wypisywane na podstawie formularzy E-14 z kartoteki ogólnoinformacyjnej. Po ich sporządzeniu na kartach E-14 powinny zostać zapisane kolorowym ołówkiem litery „S.Z.” (skorowidz zagadnieniowy) oraz numer działu w celu pozostawienia informacji o wykorzystaniu danych z KOI⁵⁰. Na kartach z łódzkiej kartoteki zachowały się jedynie zapisy numerów działów (cyframi rzymskimi) niekiedy poprzedzone skrótem „Dz.” (dział).

Do zorganizowania typowej kartoteki zagadnieniowej w archiwum łódzkiej „bezpieki” przystąpiono w styczniu 1958 r. i do połowy września wypisano 9000 kart (w I egz.) odnoszących się do zarejestrowanych w KOI osób z terenu Łodzi. Zaktualizowano przy tym ich adresy zamieszkania, a karty ułożono według 26 działów. Następnie przystąpiono do wypisywania kart dotyczących rejestrowanych osób z terenu 8 powiatów: bełchatowskiego, pajęczańskiego, piotrkowskiego, radomszczańskiego, sieradzkiego, wieruszowskiego, wieluńskiego i zduńskowolskiego. Łącznie wypełniono ok. 6000 kart DP-14, które po sprawdzeniu w KG MO ułożono alfabetycznie. Karty zagadnieniowe wypisywano w 2 egzemplarzach. W trakcie ich sporządzania były wyłączone (na podstawie karty DP-14) z KOI karty E-14 na poszczególne osoby i wypożyczane z archiwum akta. W przypadku osób zamieszkałych poza terenem województwa łódzkiego odpis karty E-14 wraz z 1. egzemplarzem karty zagadnieniowej przesyłano do Wydziału Ewidencji Operacyjnej KW MO właściwego ze względu na miejsce zamieszkania. Drugi egzemplarz karty zagadnieniowej wraz z kartą DP-14 był przesyłany do Wydziału III Biura Ewidencji Operacyjnej. Reguła ta nie dotyczyła mieszkańców Warszawy i województwa warszawskiego. W odniesieniu do nich sporządzano 1 egzemplarz karty zagadnieniowej, który wraz z kartą DP-14 był wysyłany do wspomnianego już wydziału BEO MSW.

Przebywający we wrześniu 1958 r. w łódzkim Wydziale Ewidencji Operacyjnej kierownicy sekcji 2 wydziałów II i III BEO MSW uzgodnili, że w dalszej kolejności zostaną wypisane karty zagadnieniowe wraz z kartami DP-14 odnoszące się do 7000 rejestrowanych w KOI mieszkańców pozostałych powiatów województwa łódzkiego. Po uzupełnieniu kart zagadnieniowych o dane dotyczące aktualnych adresów zamieszkania miały być one (oraz karty zagadnieniowe łodzian, które nie zostały skonfrontowane z materiałami archiwalnymi) ułożone alfabetycznie według numerów akt.

Wizytatorzy z centrali MSW zauważyli także podczas pobytu w WEO KM MO w Łodzi, że na każde akta poddane przeglądowi w związku z aktualizowaniem KOI i tworzeniem kartoteki zagadnieniowej wypisywana była karta do skorowidza tematycznego materiałów archiwalnych. Na przykład w 1957 r. przeanalizowano akta spraw rejestrowanych i złożonych do archiwum po 1955 r. oraz materiały osób rejestrowanych przed 1955 r., co do których istniała potrzeba wyłączenia karty E-14 z KOI. W związku z powyższym ustalono,

⁴⁹ P. Drzymała, *op. cit.*, s. 9, 11.

⁵⁰ M. Komaniecka, *op. cit.*, s. 248, 250–251. Karta zagadnieniowa zawierała osiem następujących rubryk: 1. Zabarwienie (nazwa działu); 2. Bliższe określenie zabarwienia; 3. Okres działalności i jej teren; 4. Gdzie znajdują się materiały i numery materiałów; 5. Wynik sprawy – wyrok (w przypadku materiałów śledczych); 6. Nazwisko, imię i data urodzenia figuranta oraz imię jego ojca; 7. Miejsce zamieszkania; 8. W jakim dziale figuruje dodatkowo. *Ibidem*, s. 248–249.

że nie będą tworzone karty tematyczne do każdej analizowanej sprawy. Karty miały być wypisywane tylko w następujących sytuacjach:

- jeżeli osoba, której dotyczyły archiwalia, nie podlegała rejestracji w KOI zgodnie z Zarządzeniem nr 051/55 przewodniczącego KdsBP,
- gdy materiały dotyczyły osób zmarłych, których karty E-14 wyłączono z KOI,
- gdy j.a. zawierała dokumenty dotyczące osób zarejestrowanych w KOI, które zmieniły miejsce zamieszkania i opuściły teren województwa łódzkiego,
- gdy w aktach znajdowały się interesujące materiały historyczne, operacyjne i szkoleniowe (protokoły przesłuchań, doniesienia itp.) oraz oryginalne dokumenty odnoszące się do struktury i obsady personalnej, rozkazy, odezwy, ulotki, ciekawe rozpracowania i kombinacje operacyjne komunistycznego aparatu bezpieczeństwa⁵¹.

Tworzenie kartoteki zagadnieniowej w ramach XXVI działów zakończono w II kwarta - le 1959 r. Według stanu na dzień 25 czerwca liczyła ona ogółem 14 038 kart. Liczbę kart w poszczególnych działach przedstawia tabela nr 2.

Tab. 2. Liczba kart w poszczególnych działach kartoteki zagadnieniowej

Dział	Nazwa działu*	Liczba kart
I	Szpiegostwo	49
II	Nielegalne organizacje po wyzwoleniu	619
III	Neohitlerowskie organizacje rewizjonistyczne	7
IV	Dywersja	2
V	Sabotaż	85
VI	Zdrada ojczyzny (ucieczki za granicę, przestępstwa graniczne)	342
VII	Rodzina i najbliższe otoczenie osób zbiegłych za granicę	84
VIII	Bandy terrorystyczno-rabunkowe	1404
IX	Nielegalne posiadanie broni	1094
X	Prawica w ruchu ludowym	1055
XI	Dezercja (z UB i WP)	737
XII	Wroga propaganda (ustna i pisana, wrogie wystąpienia)	663
XIII	Kler świecki i zakonny wszystkich wyznań występujący wrogo przeciwko władzy ludowej	62
XIV	Aktywni członkowie sekty świadkowie Jehowy	101
XV	Kierowniczy aktyw organizacji kościelnych	58
XVI	Cudzoziemcy (obywatele krajów kapitalistycznych)	103
XVII	Podejrzane kontakty z zagranicą	112
XVIII	Kierowniczy aktyw reakcyjnych organizacji z okresu okupacji i reakcyjne organizacje z okresu okupacji działające po wyzwoleniu	3058

⁵¹ AIPN Łd, pf 10/617, t. 5/1, Notatka służbowa kierownika Sekcji 2 Wydziału II Biura Ewidencji Operacyjnej H. Altenberga i kierownika Sekcji 2 Wydziału III Biura Ewidencji Operacyjnej M. Gawędy dotycząca organizowania kartoteki zagadnieniowej w Wydziale Ewidencji Operacyjnej KM MO w Łodzi z 19 IX 1958 r., b.p.

XIX	Oficerowie wojsk polskich formacji „rządu londyńskiego”	254
XX	Współpraca z okupantem hitlerowskim (agenci gestapo, granatowa policja i inni)	1408
XXI	Organizacje hitlerowskie z okresu okupacji (pracownicy gestapo, członkowie NSDAP, SA i inni)	575
XXII	Przestępcy wojenni	193
XXIII	Aparat państwowy do 1939 r. (pracownicy i współpracownicy Oddziału II Sztabu Głównego, funkcjonariusze Policji Państwowej, zawodowi oficerowie Wojska Polskiego, zawodowi podoficerowie KOP i żandarmerii, pracownicy więziennictwa)	1535
XXIV	Aparat sprawiedliwości do 1939 r.	58
XXV	Prawicowy aktyw organizacji do 1939 r.	258
XXVI	Kapitałiści, obszarnicy, arystokracja rodowa	122 ⁵²

* Nazwy działów podano na podstawie: P. Drzymała, *Charakterystyka kartoteki zagadnieniowej na podstawie materiałów Wydziału „C” KW MO w Poznaniu*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2006, nr 3, s. 19–20.

Problemy z terminologią archiwalną w odniesieniu do pomocy ewidencyjno-archiwalnych przetrwały do końca omawianego okresu działalności łódzkiego archiwum „bezpieki”. Pojęcia skorowidz na określenie kartoteki zagadnieniowej używano bowiem jeszcze w instrukcjach archiwalnych wprowadzonych zarządzeniami ministra nr 0107/68 z 24 października 1968 r. i nr 034/74 z 10 maja 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych. Problemy z zastosowaniem pojęć archiwalnych wynikały przede wszystkim ze słabego przygotowania zawodowego pracowników pionu „C” i utylitarne traktowanie archiwaliów. Z uwagi na powyższe jestem w stanie zgodzić się z tezą Pawła Drzymały, zakładającą, że kartoteki były dla funkcjonariuszy organów bezpieczeństwa państwa pomocą operacyjną⁵³. Nie zmienia to jednak faktu pełnienia przez nie również roli pomocy archiwalnej pozwalającej obok dzienników archiwalnych (pomocy ewidencyjnych) na prowadzenie poszukiwań w zasobie materiałów operacyjnych. Kartoteki ogólnoinformacyjna i zagadnieniowa (do czasu opracowania inwentarzy archiwalnych i rozbudowanych indeksów) pełnią obecnie rolę podstawowych pomocy archiwalnych do akt wytworzonych przez aparat bezpieczeństwa i są dokumentami w rozumieniu art. 7 ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (DzU, 2007, nr 63, poz. 424 z późn. zm.).

b) problemy z dokumentacją volksdeutsch

Istotną część historycznego zasobu archiwum łódzkiej „bezpieki” stanowiły od początku działalności materiały ewidencyjne i ankietowe osób, które w okresie II wojny światowej podpisały niemiecką listę narodowościową (*Deutsche Volksliste*). Przełom w ocenie ich przydatności do bieżącej pracy operacyjnej i śledczej nastąpił jesienią 1957 r. W piśmie okólnym nr OMC-2486/57 do naczelników wydziałów ewidencji operacyjnej z 3 lipca 1957 r. wicedyrektor BEO poinformował, iż kierownictwo MSW wyraziło zgodę na przekazanie do

⁵² AIPN Łd, pf 10/531, Sprawozdanie z pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi za II kwartał 1959 r. z 4 VII 1959 r., b.p.

⁵³ P. Drzymała, *op. cit.*, s. 18.

terenowych archiwów państwowych oryginalnych akt dotyczących volksdeutsch i reichsdeutsch (czyli ankiet – *Fragebogen*) oraz kartotek ponemieckich odnoszących się do ww. akt i osób. W przypadku braku oryginalnych kartotek lub w sytuacji, gdy nie nadawały się one do ewentualnego odszukiwania materiałów, akta miały być wydane według układu alfabetycznego w paczkach. Przedtem należało je poddać przeglądowi w celu wyłączenia wszelkiej dokumentacji proweniencji innej niż niemiecka, a więc wytworzonej przede wszystkim przez „bezpiekę”. Zgodnie z wytycznymi przesłanymi do wojewódzkich archiwów państwowych nie podlegały wyłączone z kartotek ogólnoinformacyjnych karty E-14 dotyczące reichs- i volksdeutsch, z których zalecano stworzyć oddzielny skorowidz (kartotekę) „w stanie gotowym do użytku”⁵⁴.

Jak wynika ze sprawozdań łódzkiego WEO, jego pracownicy dokonali przeglądu 155 tys. akt. Samo przygotowanie i przekazanie dokumentacji do WAP w Łodzi trwało sześć tygodni i uczestniczyło w nim sześciu pracowników. Z uwagi na liczbę akt i ankiet reichs- i volksdeutsch oraz czas niezbędny do ich uporządkowania zostały one przekazane niezgodnie z zaleceniami – według numerów volkslisty, a nie w układzie alfabetycznym. Z kartoteki liczącej wówczas 174 tys. kart wydzielono natomiast ok. 150 tys. kart E-14 dotyczących volksdeutsch⁵⁵. Stworzono z nich oddzielną kartotekę (skorowidz) volksdeutsch, wykorzystywaną najpierw do sprawdzeń w przypadkach, gdy znajdujące się w niej informacje mogły okazać się istotne dla prowadzonej sprawy operacyjnej, a następnie niemal wyłącznie do ustalania dla Archiwum Państwowego w Łodzi, do którego korespondencję kierowały wydziały finansowe prezydentów powiatowych i miejskich rad narodowych, numeru archiwalnego niezbędnego do odszukania właściwej ankiety⁵⁶. W ten oto właśnie sposób rozdzielono trwale ewidencję od akt osób, które podpisały volkslistę.

Już w 1966 r. w piśmie zastępcy komendanta ds. SB K MO m. Łodzi do dyrektora Biura „C” MSW padła sugestia przekazania kartoteki złożonej z kart E-14 do AP, które według opinii swojego dyrektora nie było w stanie w najbliższym czasie zorganizować we własnym za-

⁵⁴ AIPN Łd, pf 10/617, t. 5/1, Pismo okólne wicedyrektora Biura Ewidencji Operacyjnej do zastępców komendantów ds. bezpieczeństwa KW MO (dla naczelników wydziałów ewidencji operacyjnej) z 3 VII 1957 r., b.p. Niemiecka lista narodowościowa została utworzona na ziemiach wcielonych do III Rzeszy w Okręgu Poznań (od stycznia 1940 r. Okręgu Rzeszy Kraj Warty) na podstawie zarządzenia jego namiestnika Arthura Greisera z 28 X 1939 r. Struktura tej jednostki przedstawiała się następująco: przy urzędzie namiestnika w Poznaniu stworzono Centralny Urząd Niemieckiej Listy Narodowościowej (Zentralstellen der DVL), przy prezesach rejencji urzędy okręgowe (Bezirkstellen), przy landratach i nadburmistrzach ekspozytury (Zweigstellen). Urząd centralny i okręgowe były instytucjami odwoławczymi, a zasadnicza część pracy wykonywana była przez ekspozytury – w nich należało bowiem składać wnioski (zgodnie z miejscem zamieszkania w dniu 1 XII 1939 r. na terenie „wcielonych ziem wschodnich”). Volksdeutsche zostali podzieleni najpierw na grupy: A, B, C, D, E, a od marca 1941 r. na 4 grupy: I – do której zaliczono osoby czynnie walczące o niemieckość przed 1939 r., II – w skład której weszły osoby nieaktywne w walce o niemieckość, ale stale uważające się za Niemców, III – obejmującą spolonizowane osoby pochodzenia niemieckiego lub osoby z małżeństw mieszanych, a także Ślązaków, Mazurów i Kaszubów, IV – grupującą osoby zaliczone do volksdeutsch przez władze niemieckie, lecz całkowicie spolonizowane. Zob. P. Dzieciński, *Niemiecka lista narodowa w Łodzi*, „Rocznik Łódzki” 1988, t. 38, s. 273–274; S. Jankowiak, *Deutsche Volksliste (DVL)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2001, nr 9, s. 11; L. Olejnik, *Zdradcy Narodu? Losy volksdeutschów w Polsce po II wojnie światowej*, Warszawa 2006, s. 24–27.

⁵⁵ AIPN Łd, pf 10/531, Sprawozdanie z pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi za III kwartał 1957 r. z 11 X 1957 r., b.p.

⁵⁶ Szerzej na ten temat: P. Perzyna, M. Polańska-Bergman, *Dzieje kartoteki niemieckiej listy narodowościowej (Deutsche Volksliste) i jej znaczenie w działalności informacyjnej Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Łodzi* [w:] *Wartość naukowa i stan opracowania zasobu archiwalnego Instytutu Pamięci Narodowej*, red. R. Kościński, R. Leśkiewicz, Poznań–Warszawa 2010, s. 75–82.

kresie pomocy ewidencyjnej umożliwiającej szybkie odszukiwanie ankiet. Jak podkreślał płk Henryk Bilski, szybkie odszukiwanie akt w archiwum było ważne ze względu na interes państwa wymagający sprawnego rozstrzygnięcia spraw majątkowych itp. Karty E-14 nie zawierały żadnych informacji operacyjnych, a jedynie pieczętki „Naczelnik Wydz. II WUBP Łódź” na kartach E-14, które komendant sugerował zamazać (wyiksować)⁵⁷. W odpowiedzi na tę propozycję wicedyrektor Biura „C” poinformował komendanta, iż dyrektor generalny MSW ds. SB gen. Ryszard Matejewski 19 sierpnia 1966 r. wyraził zgodę na przekazanie „skorowidza VD” do AP w Łodzi. Przed wysłaniem karty miały być skontrolowane i zanonimizowane w odniesieniu do informacji, które mogłyby naruszyć tajemnicę służbową. Karty miały zawierać bowiem tylko kategorię volkslisty, nr akt (ankiety) i nazwę powiatu (Łódź m.)⁵⁸. O tym, że przystąpiono do anonimizacji (zaczernienia) pozostałych informacji świadczą ślady pozostawione na niewielkiej ilości kart przechowywanych obecnie w IPN.

W zasobie archiwalnym KW MO w Łodzi znajdowało się, jak wynika z pisma naczelnika Wydziału „C” do naczelnika Wydziału III Biura „C” MSW z 1966 r., ponad 190 tys. kart byłych volksdeutschy, w tym 48 tys. kart na osoby młodociane, z których stworzono odrębną kartotekę, ok. 5 tys. oryginalnych kart polniemieckich oraz ok. 5 tys. kart E-14 założonych na byłych volksdeutschy zgłoszonych przez obozy pracy. Trzeba jednak pamiętać, że powyższe dane (zgodnie z dekretacją na piśmie) były szacunkowe i pochodziły ze średniej wyprowadzonej z przeliczenia dwóch szuflad kartotecznych. Tłumaczy to tym samym różnicę pomiędzy danymi odnoszącymi się do liczby tych kart (150 000 w 1955 r. a 190 000 w 1966 r.). W kartotece ogólnoinformacyjnej KW MO w Łodzi było zarejestrowanych wówczas 1500 volksdeutschy skazanych za odstępstwo od narodowości polskiej wyrokami powyżej 6 miesięcy pozbawienia wolności⁵⁹.

c) „gubienie” materiałów tajnych

Powszechną praktyką w organach bezpieczeństwa państwa było przetrzymywanie przez jednostki operacyjne materiałów agentury i akt operacyjnych, które zostały przesłane im w celu kontynuowania współpracy lub prowadzenia spraw, oraz częste ich zagubienia. Spora część tej dokumentacji została przekazana jednostkom operacyjnym przed pierwszą reorganizacją aparatu bezpieczeństwa i wydziały ewidencji operacyjnej nie dysponowały informacjami o dalszych jej losach. Poszukiwanie tych materiałów we wszystkich komórkach archiwalnych SB i innych organach bezpieczeństwa – przeprowadzone zgodnie z zaleceniami dyrektora BEO wymienionymi w piśmie z 24 lutego 1959 r. – doprowadziło do odnalezienia wielu akt uznanych za zaginione. W licznych komendach wojewódzkich nie udało się jednak odszukać brakujących materiałów, co powodowało trudności w udzielaniu informacji jednostkom operacyjnym. W związku z długim okresem prowadzenia poszukiwań dyrektor BEO polecił w sierpniu 1959 r. przyspieszyć odzyskiwanie archiwaliów wypożyczanych jednostkom operacyjnym lub wyjaśnić, gdzie mogą się one znajdować. W przypadku wyczerpania wszelkich możliwości odnalezienia materiałów zastępcy komendantów MO ds. SB mieli podejmować decyzje o zaniechaniu dalszych poszukiwań i zalecić naczelnikom wydziałów ewidencji operacyjnej odnotowanie tego faktu na kartach rejestracyjnych.

⁵⁷ AIPN Łd, pf 10/617, t. 5/1, Pismo naczelnika Wydziału „C” K MO m. Łodzi do dyrektora Biura „C” z 28 I 1966 r. w sprawie dokumentacji volksdeutschy, b.p.

⁵⁸ *Ibidem*, Pismo wicedyrektora Biura „C” do zastępcy komendanta ds. SB K MO m. Łodzi z 22 VIII 1966 r. w sprawie przekazania do AP w Łodzi kartoteki volksdeutschy, b.p.

⁵⁹ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału „C” K MO m. Łodzi do naczelnika Wydziału III Biura „C” z 1966 r. w sprawie kartoteki volksdeutschy, b.p.

O całkowitym zakończeniu czynności związanych z omawianym zagadnieniem komendanci mieli powiadomić BEO do dnia 1 października 1959 r.⁶⁰

W 1959 r. zaginięcie akt stwierdzono również w łódzkim WEO. Zarządzeniem nr 15 zastępców komendantów KW MO i K MO m. Łodzi z 12 listopada 1959 r. została powołana Komisja do zbadania tej sprawy w składzie: naczelnik WEO kpt. H. Pryma, sekretarz Sekretariatu Kierownictwa por. Z. Kielbik⁶¹, oficer Wydziału III KW ppor. L. Gębalski oraz oficerowie WEO ppor. Jadwiga Gliwińska⁶² i ppor. Karol Pietrasik⁶³. Stwierdziła ona brak 102 teczek agentury, w tym 22 teczek współpracowników z terenu m. Łodzi, i 1 sprawy operacyjnej⁶⁴. W odniesieniu do 73 teczek agentury przesłanych do nawiązania łączności w jednostkach operacyjnych i WEO nie zachowała się dokumentacja o ich zwrocie. W 5 przypadkach materiały zostały przekazane do Informacji Wojska Polskiego, w 3 do więziennictwa, w 5 do innych województw, 3 jednostki dotyczyły osób werbowanych przez MO. Większość przesłanych akt pochodziła z lat 1950–1951 i według informacji funkcjonariuszy z jednostek terenowych były one w ramach „akcji przeprowadzanych na wsi” przekazywane bez pokwitowania bezpośrednio do MO. W przypadku Łodzi najwięcej zaginionych akt pochodziło z wydziałów IV i Włókienniczego. Powyższe wyjaśnienia oraz fakt niszczenia akt przez niektóre jednostki operacyjne w 1956 r. spowodowały, że ostatecznie zarządzono dochodzenie w stosunku do 6 brakujących j.a. agentury nieprzerejestrowanej

⁶⁰ Sprawozdanie z poszukiwań miało zawierać wykaz kart ewidencyjnych, które nie posiadały swojego odpowiednika w materiałach archiwalnych. AIPN Łd, pf 10/512, t. 1, Pismo dyrektora Biura Ewidencji Operacyjnej z 10 VIII 1959 r. do zastępców komendantów wojewódzkich MO ds. SB w sprawie poszukiwania zaginionych akt, b.p.

⁶¹ Z przebiegu służby ppłk. Zenona Kielbika wynika, że od 1 IV 1958 r. był on sekretarzem operacyjnym Kierownictwa Jednostek ds. Bezpieczeństwa Publicznego K MO m. Łodzi. AIPN Łd, 0100/22, Przebieg służby Zenona Kielbika, k. 13.

⁶² Jadwiga Gliwińska z d. Plesiewicz, c. Stanisława, ur. 18 VII 1923 r.; kpt. Od 10 III 1945 r. maszynistka, a od 1 I 1946 r. sekretarz PUBP w Łodzi; od 1 III 1947 r. buchalter kancelarii Wydziału Zdrowia WUBP w Łodzi; od 1 I 1949 r. młodszy referent Sekcji 5 Wydziału II, a od 1 XI 1949 r. Sekcji 3 Wydziału II, od 1 VI 1950 r. referent Sekcji 3 Wydziału II; od 1 V 1952 r. referent Sekcji 1 Wydziału II, od 1 III 1953 r. starszy referent Sekcji 3 Wydziału II WUBP w Łodzi; od 1 IV 1953 r. starszy referent Sekcji 1 Wydziału II UB na m. Łódź; od 1 VIII 1954 r. starszy referent Sekcji 1 Wydziału II WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. starszy referent Sekcji 1 Wydziału X WUdsBP; od 1 IV 1956 r. oficer ewidencji operacyjnej Sekcji 1 Wydziału X WUdsBP, a od 1 I 1957 r. Wydziału Ewidencji Operacyjnej KM MO w Łodzi; od 1 VIII 1962 r. starszy oficer ewidencji operacyjnej Sekcji 1 Wydziału „C” K MO m. Łodzi; z dniem 30 VI 1971 r. zwolniona ze służby. AIPN Łd, 099/843, Akta osobowe Jadwigi Gliwińskiej.

⁶³ Karol Pietrasik, s. Franciszka, ur. 18 IX 1919 r.; por. Od 7 VI 1952 r. referent Sekcji 1 Wydziału IV UB na m. Łódź; absolwent Międzywojewódzkiej Szkoły MBP we Wrocławiu (1952–1953); od 7 VII 1953 r. starszy referent Sekcji 1 Wydziału I UB na m. Łódź; od 1 VIII 1954 r. starszy referent sprawozdawczy Wydziału I WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. referent sprawozdawczy Wydziału II WUdsBP; od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny Sekcji 7 Wydziału II WUdsBP w Łodzi; od 1 I 1957 r. oficer operacyjny Wydziału II KM MO w Łodzi; od 1 II 1958 r. oficer ewidencji operacyjnej Sekcji 2 Wydziału Ewidencji Operacyjnej KM MO w Łodzi; z dniem 31 X 1969 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 099/791, Akta osobowe Karola Pietrasika; AIPN Łd, 231/1802, Karta funkcjonariusza Karola Pietrasika.

⁶⁴ Powołanie komisji poprzedziło pismo okólne dyrektora Biura Ewidencji Operacyjnej MSW z 3 XI 1959 r. dotyczące przeprowadzenia postępowań wyjaśniających i dochodzeń w sprawie zaginionych materiałów operacyjnych. Na 102 j.a. składały się 73 teczki przesłane jednostkom operacyjnym do wglądu i w celu nawiązania kontaktu, 6 teczek agentury, których jednostki powiatowe nie przerejestrowały w 1955 r. ani nie złożyły do archiwum, 23 teczki złożone w archiwum, co do których nie odnaleziono danych w Wydziale „C”. Sprawa operacyjna zarejestrowana w 1956 r. była prowadzona przez UB/SB w Brzezinach. AIPN Łd, pf 10/512, t. 1, Informacja zastępcy komendanta ds. SB K MO m. Łodzi dla dyrektora Biura „C” MSW z 26 II 1960 r. w sprawie zaginięcia akt operacyjnych, b.p.; *ibidem*, Protokół przeprowadzonych czynności wyjaśniających w sprawie brakujących akt agentury z 29 I 1960 r., b.p.

i 1 sprawy operacyjnej przesłanej do wglądu w 1954 r. W związku z wyczerpaniem możliwości odnalezienia pozostałych materiałów postanowiono odnotować brak akt na kartach E-04⁶⁵.

W całym tym wydarzeniu zadziwiający jest fakt zaginięcia kilkudziesięciu teczek agencji, tj. materiałów stanowiących istotną i wartościową część zasobu archiwalnego cywilnych organów bezpieczeństwa. Powodów beztroski, z jaką wydawano i gubiono te materiały (objęte przez cały okres PRL najwyższymi klauzulami tajności), było kilka. Po pierwsze, zaginięcia akt wynikały z braku szacunku funkcjonariuszy UB i SB do powierzonej im dokumentacji. Po drugie, przy całej konspiracji zasobu archiwalnego „bezpieki” przed światem, jego użytkownicy nie przestrzegali elementarnych zasad ochrony tajemnicy państwowej. Po trzecie, wynikające ze złego zarządzania archiwaliami gubienie akt – grzech pierwotny archiwistów – było efektem bałaganu w samym archiwum.

O nieporządku w łódzkim archiwum „bezpieki” może świadczyć fakt, że akta b. tajnych współpracowników uporządkowano dopiero w III kwartale 1959 r. i to w wyniku poszukiwania zaginionych archiwaliów. Efektem tej pracy było odnalezienie 20 kolejnych jednostek archiwalnych, które, jak to enigmatycznie stwierdzono, „leżały w niewłaściwym miejscu”⁶⁶. Inwentaryzacja akt zwolnionych pracowników UB/SB wykazała z kolei brak 7 j.a., które prawdopodobnie zostały wypożyczone lub przekazane na stałe do innych komend i nie odnotowano tego zdarzenia w stosownych rejestrach⁶⁷. Kolejne porządkowanie wyeliminowanych TW przeprowadzono w III kwartale 1962 r. Rozdzielono teczki personalne od roboczych i ułożono je na oddzielnych regałach według numerów archiwalnych. Przy tych czynnościach okazało się, że 17 teczek było niewłaściwie włączonych, a jednateczka personalna byłego TW odnalazła się⁶⁸.

III. Wydział „C” w latach 1960–1964

Początek lat sześćdziesiątych przyniósł zmiany w nomenklaturze resortowego pionu archiwalnego oraz ważną regulację dotyczącą jego organizacji i zakresu działania. Zarządzeniem nr 04/60 ministra spraw wewnętrznych z 2 stycznia 1960 r. nazwę Biuro Ewidencji Operacyjnej zmieniono na Biuro „C”⁶⁹. W tym samym roku w łódzkim Wydziale „C” został uporządkowany i opracowany komplet materiałów sprawy o kryptonimie „RO Zachód” dotyczącej b. oficerów armii Andersa i sił powietrznych Wielkiej Brytanii (RAF – *Royal Aircraft Force*). Podobnie postąpiono z materiałami Konspiracyjnego Wojska Polskiego, które posegregowano na poszczególne zagadnienia i przygotowano do opracowania tematycznego. Dużo uwagi poświęcono również w II połowie 1960 r. uporządkowaniu materiałów poniemieckich, w wyniku którego 547 członków organizacji nazistowskich zarejestrowano w KOI, 1248 j.a. (podania, wnioski, wywiady, opinie) dotyczących osób ubiegających się o wpis na niemiecką listę narodowościową przekazano do AP, a 2148 sztuk niemieckich legitymacji – do Centralnego Archiwum MSW⁷⁰.

⁶⁵ *Ibidem*, Protokół przeprowadzonych czynności wyjaśniających w sprawie brakujących akt agencji z 29 I 1960 r., b.p.

⁶⁶ AIPN Łd, pf 10/531, Sprawozdanie z pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi za III kwartał 1959 r. z 9 X 1959 r., b.p.

⁶⁷ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi za IV kwartał 1959 r. z 9 I 1960 r., b.p.

⁶⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi za III kwartał 1962 r. z 8 X 1962 r., b.p.

⁶⁹ AIPN Łd, pf 16/713, Służba Bezpieczeństwa w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej w latach 1944–1978, t. I, Centrala, s. 423.

⁷⁰ AIPN Łd, pf 10/531, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za III kwartał 1960 r. z 9 X 1960 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za IV kwartał 1960 r. z 7 I 1961 r., b.p.

Rok później zostało wydane Zarządzenie nr 0145 ministra spraw wewnętrznych z 20 września 1961 r. w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów resortu spraw wewnętrznych (DzUrz MSW, 1961, nr 4, poz. 6). Zgodnie z nim akta SB MSW i komend MO, jednostek operacyjnych b. MBP i KdsBP (i ich odpowiedników terenowych) oraz Zwiadu WOP miały być przechowywane w Archiwum Służby Bezpieczeństwa przy Biurze „C” MSW i składnicach przy wydziałach „C” komend wojewódzkich MO. W przypadkach uzasadnionych potrzebami operacyjnymi zarządzenie dopuszczało możliwość przechowywania akt w składnicach przy departamentach i jednostkach równorzędnych MSW oraz wydziałach SB komend wojewódzkich. W komendach wojewódzkich MO miały powstać także odrębne składnice do przechowywania akt wytworzonych w wyniku działalności pionów MO komend wojewódzkich, powiatowych i miejskich oraz komend tego samego szczebla TOPL⁷¹. Tak stało się zapewne w przypadku Łodzi, ale zachowane materiały nie pozwalają jednoznacznie stwierdzić, czy powyższe składnice powstały w KW i KM MO w Łodzi, czy też została uruchomiona wspólna dla dwóch jednostek MO w jednej z komend.

Pięć dni po ukazaniu się tego normatywu minister spraw wewnętrznych wydał Zarządzenie nr 00150/61 w sprawie filmowania dokumentów posiadających wartość operacyjną i historyczną. Zgodnie z przyjętymi w nim kryteriami łódzki Wydział „C” poddał analizie 16 539 j.a. wyeliminowanej agentury oraz 112 j.a. spraw kontrolno-śledczych. W jej wyniku do sfilmowania zostało zakwalifikowanych 9399 j.a. agentury 27 spraw śledczych. Z uwagi na zalecenie mikrofilmowania kopiowano materiały przechowywane w archiwum (także akta operacyjne pozostające w dyspozycji wydziałów II i III) oraz w komendach powiatowych, jednakże operację filmowania rozpoczęto w jednostkach podległych K MO m. Łodzi, a następnie KW MO w Łodzi⁷². Fotografowanie dokumentów w archiwum rozpoczęto 25 stycznia 1962 r. W ciągu dwóch następnych miesięcy wykonano kopie 5932 j.a.⁷³ W IV kwartale kolejnej analizie poddano ogółem 11 443 j.a. spraw kontrolno-śledczych, rozpracowań operacyjnych, materiałów będących podstawą rejestracji w KOI. Spośród nich wytypowano i sfilmowano 3600 j.a., w tym 23 jednostki materiałów historycznych, 14 tomów dokumentacji sprawozdawczo-analitycznej, 135 akt wyeliminowanej agentury. Ponadto wykonano kopie 5539 ankiet personalnych z akt rozpracowań operacyjnych i kontrolno-śledczych. W ten sposób zakończono prace nad mikrofilmowaniem zasobu zgromadzonego w archiwum, o czym powiadomiono Biuro „C” w meldunku z 20 grudnia 1962 r. Łącznie zmikrofilmowano materiały dotyczące 16 207 osób, z tego 9500 osób z archiwaliów wyeliminowanych TW, 5539 z akt kontrolno-śledczych i rozpracowań operacyjnych, 1168 z materiałów będących podstawą rejestracji w KOI⁷⁴.

W 1961 r. intensywnie opracowywano także materiały dotyczące SN, NOW, NZW, AK, PPS-WRN, PSL, BCh, organizacji syjonistycznych: Pionier, Haszomer Hacair i Ichud. Sporządzono indeksy dotyczące podziemnych organizacji działających w okresie okupacji i 72 nielegalnych grup działających w Łodzi i województwie łódzkim po II wojnie światowej. Ze sprawozdań Wydziału „C” w Łodzi wynika, że do połowy 1961 r. przeanalizowano i opracowano tematycznie 482 j.a. z 1362 j.a. dotyczących Konspiracyjnego Wojska Pol-

⁷¹ AIPN Łd, pf 13/336, t. 2, Zarządzenie nr 0145 ministra spraw wewnętrznych z 20 IX 1961 r. w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów resortu spraw wewnętrznych, k. 294–295.

⁷² AIPN Łd, pf 10/531, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za IV kwartał 1961 r. z 9 I 1962 r., b.p.

⁷³ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za I kwartał 1962 r. z 7 IV 1962 r., b.p.

⁷⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za IV kwartał 1962 r. z 7 I 1963 r., b.p.

skiego⁷⁵. Przeglądem objęto materiały archiwalne będące w posiadaniu nie tylko miejscowego archiwum „bezpieki”, ale również znajdujące się w wydziałach „C” innych województw i w sądzie. Z uwagi na powyższe uwarunkowania opracowanie akt zakończono w połowie 1962 r.⁷⁶

Trzy lata po zmianie nazwy pionu archiwalnego, w 1963 r., przyjęto do archiwum 1055 j.a., uzyskując w ten sposób łącznie stan 95 418 jednostek. W odrębnych pomieszczeniach i na oddzielnych regałach umieszczono materiały z mikrofilmowane, co miało umożliwić szybszą ewakuację. Wybrakowano 3829, a do zniszczenia zakwalifikowano 3221 j.a. Udzielono także pomocy SB KW MO w Łodzi w opracowaniu 3765 akt wyeliminowanych TW. W okresie sprawozdawczym zakończono porządkowanie materiałów poniemieckich, przesyłając do CA MSW 391 j.a., 1581 legitymacji i 236 kart członków SS i NSDAP oraz do AP 193 j.a., 364 legitymacji volksdeutsch i 11 książek z wykazami osób narodowości niemieckiej⁷⁷. Wiele pracy poświęcono również tworzeniu pomocy ewidencyjnych i archiwalnych.

Wprowadzanie nowych wzorów kart do ewidencji, tym bardziej tych, których wypełnianie było pracochłonne lub polegało na przepisywaniu danych z innych kart, aparat bezpieczeństwa zawsze przyjmował z niechęcią. W odniesieniu do ewidencji wrogich aktów zasadniczy problem polegał na tym, że pracownik operacyjny rejestrując wrogi akt, nie otrzymywał żadnego potwierdzenia tego faktu i często zapominał o konieczności zgłaszania wyjaśnień do sprawy. Nie występowała bowiem obligatoryjność w zakładaniu spraw operacyjnych i śledczych na każdy wrogi akt. Na 177 takich wydarzeń sprawy założono w 66 przypadkach. W związku z powyższym łódzki Wydział „C” wnioskuje o stworzenie dwuczęściowej karty zgłoszenia aktu, z której druga część po rejestracji mogłaby trafić do funkcjonariusza operacyjnego.

Drugim ważnym zadaniem łódzkiego pionu archiwalnego „bezpieki” w zakresie uzupełniania zbioru kartotecznego w 1963 r. była realizacja wspólnie z wydziałami IV KM i KW MO w Łodzi Zarządzenia nr 00114/63 ministra spraw wewnętrznych w sprawie prowadzenia ewidencji i dokumentowania działalności kleru katolickiego. Wydział „C” oddelegował do Wydziału IV KM MO dwóch pracowników, którzy w okresie 2 września – 31 grudnia 1963 r. wypisywali drugie egzemplarze kart rejestracyjnych na księży oraz sprawdzali poprawność nadsyłanych kart z powiatów. Do końca 1963 r. dokonano rejestracji księży z 93,5 proc. parafii w Łodzi oraz 98,2 proc. parafii z terenu województwa łódzkiego. W tym samym roku w Wydziale „C” założono kartotekę adresową czynnych zainteresowań (TW i figurantów) w powiatach, obejmującą ponad 500 adresów.

W IV kwartale 1962 r. rozpoczęto, a w I kwartale 1963 r. zakończono również prace nad stworzeniem skorowidza archiwalnego. Powstał on w wyniku połączenia kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej – liczył 105 646 kart E-22. Proces ten wymagał włączenia 20 500 kart E-14 z KOI oraz 15 000 kart E-14 z kartoteki kart wycofanych oraz przepisania 45 469 kart E-14. Ułożono również 52 000 kart na młodocianych volksdeutsch, wyłączonych dawniej z ogólnego zbioru, gdyż zainteresował się tą częścią ewidencji Departament I MSW.

⁷⁵ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za I kwartał 1961 r. z 8 IV 1961 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za II kwartał 1961 r. z 8 VII 1961 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za III kwartał 1961 r. z 9 X 1961 r., b.p.

⁷⁶ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za I kwartał 1962 r. z 7 IV 1962 r., b.p.; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za II kwartał 1962 r. z 7 VII 1962 r., b.p.

⁷⁷ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1963 r. z 17 I 1964 r., k. 110v–112.

Naczelnik wydziału podkreślał w sprawozdaniu, że gdyby AP miało zewidencjonowane, przekazane przez KM MO ankiety, kartoteka volksdeutsch mogłaby z uwagi na brak szerszego wykorzystania ulec zniszczeniu. Nieodzowną pomocą ewidencyjną wykorzystywaną do opracowania danych analitycznych dla kierownictwa i jednostek operacyjnych SB była w dalszym ciągu kartoteka zagadnieniowo-tematyczna złożona z 21 218 kart dotyczących 19 673 osób⁷⁸.

Pierwsze półrocze 1964 r. zdominowała kwestia realizacji pisma dyrektora Biura „C” z 16 stycznia tr. w sprawie opracowania działalności podziemnych organizacji niepodległościowych oraz wrogich aktów politycznych w latach 1945–1960. Zadanie powyższe nie zostało wykonane w terminie ze względu m.in. na brak sprawozdań z drugiej połowy lat czterdziestych. Jednocześnie przeanalizowano wszystkie materiały z działu korespondencji, z których wyłączono sprawozdania obrazujące pracę jednostek operacyjnych SB, niezbędne przy opracowywaniu działalności podziemnych organizacji niepodległościowych. Dla Wydziału II Biura „C” na podstawie repertorium sporządzono natomiast wykaz osób aresztowanych przez SB w latach 1945–1957⁷⁹.

W 1964 r. do archiwum przejęto z komórek organizacyjnych SB 1246 jednostek akt operacyjnych oraz 81 j.a. sprawozdań i korespondencji. Jednocześnie wybrakowano ze zbioru (w terminologii resortowej zespołu) wyeliminowanych TW 8065 teczek personalnych, 2216 teczek roboczych, 862 teczki pracy, a ze zbioru spraw operacyjnych 4960 materiałów luźnych. Na tę ostatnią grupę akt składały się 296 j.a. dotyczące osób, którym postawiono bezpodstawne zarzuty o współpracę z Niemcami, a także 4664 j.a. odnoszące się do szeregowych członków PSL i organizacji sprzed 1939 r. oraz żołnierzy AK i BCh⁸⁰.

a) opracowanie archiwalne w teorii i praktyce „archiwistów bezpieki”

W opisie działalności łódzkiego Wydziału „C” w I połowie lat sześćdziesiątych sporo miejsca poświęcono kwestii opracowania zgromadzonych w magazynach materiałów archiwalnych. Należy wyjaśnić, że pojawiającego się w sprawozdaniach Wydziału „C” pojęcia opracowanie nie powinno utożsamiać się z czynnościami wchodzącymi w zakres porządkowania zespołu (zbioru) oraz sporządzaniem do niego inwentarza ze wstępem. W archiwach cywilnych organów bezpieczeństwa inwentarz archiwalny był środkiem ewidencyjnym, w którym rejestrowano kolejne napływy akt z jednostek organizacyjnych do archiwum. Za opracowanie archiwalne traktowano przeprowadzenie w materiałach analizy pod kątem wyodrębnienia z nich pojawiających się w różnym charakterze osób, zagadnień i tematów interesujących SB. Efektem tej pracy nie było wypełnienie karty inwentarzowej, stworzenie pełnego opisu akt, a jedynie wypisanie kart ewidencyjnych odnoszących się do osób i kart tematyczno-zagadnieniowych oraz włączenie ich do odpowiednich kartotek. Tak zwane opracowanie archiwaliów polegało również na wykonaniu z nich streszczeń i charakterystyk głównych figurantów⁸¹.

Na podstawie teczek personalnych wyeliminowanych TW wypisywano np. karty zagadnieniowe podlegające włączeniu do następujących kartotek: pseudonimów, zagadnień, osób władających językami obcymi, obcokrajowców, mniejszości narodowych, zawodów specja-

⁷⁸ *Ibidem*, k. 107v–109v.

⁷⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za I półrocze 1964 r. z 13 VII 1964 r., k. 114, 116.

⁸⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1964 r. z 15 I 1965 r., k. 120–121.

⁸¹ O takim rozumieniu funkcji opracowania w archiwach organów bezpieczeństwa pisali m.in.: E. Zajac, *Ślad pozostaje w aktach. Wybrane zagadnienia dotyczące funkcjonowania ewidencji operacyjnej w latach 1962–1989* [w:] *Wokół teczek bezpieki...*, s. 282; P. Drzymała, *op. cit.*, s. 17–18; P. Perzyna, *Problematyka rozpoznania struktury zasobu i zespołowości...*, s. 37.

listycznych, adresu (miejsca zamieszkania i miejsca pracy) oraz obywateli polskich, którzy wyjechali z kraju na stałe. Do spraw operacyjnych, śledczych, dochodzeniowych oraz niektórych materiałów TW tworzone natomiast kartotekę zagadnieniową według zabarwień przestępstw i wrogich postaw, np. szpiegostwo, dywersja, nielegalne organizacje, bandy rabunkowe, dezercja, sabotaż itp. Zakończeniem opracowania jednostki aktowej pod względem ewidencyjno-operacyjnym i archiwalnym było załączenie do niej notatki informacyjnej zawierającej dane o rodzajach wypisanych kart⁸².

Katalogi zagadnieniowo-tematyczne zasilaly z kolei karty sporządzone na podstawie zagadnień występujących w materiałach administracyjnych. Były to standardowe karty inwentarzowe, wykorzystywane powszechnie do inwentaryzacji opracowanych j.a., a nie w celu wykonywania pomocy archiwalnych do nieuporządkowanych akt⁸³. W archiwum cywilnych organów bezpieczeństwa zarówno pojęcie opracowania archiwalnego, jak i druk wykorzystywany do inwentaryzacji uporządkowanych archiwaliów znalazły zatem zupełnie inne zastosowanie.

Z opracowaniem akt nierozzerwalnie związane są pojęcia zespołu i zbioru archiwalnego. Te podstawowe terminy archiwalne zostały uwzględnione dopiero we wprowadzonej Zarządzeniem nr 034/74 MSW z 10 maja 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych instrukcji archiwalnej. Za zespół uznano w tym normatywie wszystkie akta powstałe w wyniku istnienia i działalności jednostki organizacyjnej. Dopóki istniał twórca akt jego materiały wchodziły w skład zespołu otwartego, przy czym o ciągłości zespołu otwartego decydowały funkcje, zakres, kompetencje jednostki organizacyjnej (twórcy akt) niezależnie od zmiany nazwy i reorganizacji wewnętrznych. Z chwilą likwidacji jednostki zespół archiwalny stawał się zamknięty. Zbiór akt stanowiła w resorcie spraw wewnętrznych grupa archiwaliów niepowiązanych najczęściej ze sobą kancelaryjnie, a złączonych jedynie pod kątem charakteru, pochodzenia i pokrewieństwa treści. W takim aspekcie widziano więc typowe serie akt twórcy zespołu, np. sprawy operacyjnego rozpracowania, teczki wyeliminowanych tajnych współpracowników⁸⁴.

⁸² AIPN Łd, pf 13/336, t. 2, Instrukcja o pracy Archiwum Ewidencji Operacyjnej MSW (Wydziału Ewidencji Operacyjnej KW MO) stanowiąca załącznik do Zarządzenia nr 00123/57 ministra spraw wewnętrznych z 1 VII 1957 r. w sprawie postępowania z dokumentacją znajdującą się w jednostkach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa MSW, a kwalifikującą się do trwałego lub czasowego przechowywania w Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej, k. 283v–284; AIPN, 01476/114, Zarządzenie nr 0107/68 MSW z 24 X 1968 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji, k. 11; AIPN Kr, 0179/145, Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych wprowadzona Zarządzeniem nr 034/74 MSW z 10 V 1974 r., b.p.

⁸³ AIPN, 01476/114, Zarządzenie nr 0107/68 MSW z 24 X 1968 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji, k. 12; AIPN Kr, 0179/145, Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych wprowadzona Zarządzeniem nr 034/74 MSW z 10 V 1974 r., b.p.

⁸⁴ AIPN Kr, 0179/145, Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych wprowadzona Zarządzeniem nr 034/74 MSW z 10 V 1974 r., b.p. Wcześniej za zespoły archiwalne, a nie typowe serie uznawano akta: sieci agenturalnej; spraw ewidencji operacyjnej; spraw śledczych i dochodzeniowych oraz teczek kontrolnych tychże spraw; teczek obiektowych i zagadnieniowych; materiałów, które stały się podstawą rejestracji w kartotece ogólnoinformacyjnej, teczek kontrolnych spraw operacyjnych; sprawozdań i korespondencji. AIPN Łd, pf 13/336, t. 2, Instrukcja o pracy Archiwum Ewidencji Operacyjnej MSW (Wydziału Ewidencji Operacyjnej KW MO) stanowiąca załącznik do Zarządzenia nr 00123/57 ministra spraw wewnętrznych z 1 VII 1957 r. w sprawie postępowania z dokumentacją znajdującą się w jednostkach operacyjnych Służby Bezpieczeństwa MSW, a kwalifikującą się do trwałego lub czasowego przechowywania w Archiwum Biura Ewidencji Operacyjnej, k. 284.

b) stan kadrowy

W odniesieniu do realizacji omówionych wcześniej zadań interesująco przedstawiał się stan kadrowy Wydziału „C”. Na początku lat sześćdziesiątych posiadał on 22 etaty, w tym stanowiska naczelnika i sekretarza wydziału. W Sekcji 1 oprócz kierownika funkcjonowały etaty jednego starszego oficera (wakat) i 5 oficerów ewidencji operacyjnej (w tym 1 wakat). Natomiast w Sekcji 2 oprócz kierownika zatrudnienie znalazło 12 oficerów ewidencji operacyjnej. Poziom wykształcenia funkcjonariuszy tej komórki organizacyjnej był bardzo niski, większość oficerów stanowili absolwenci szkoły podstawowej⁸⁵, np. kierownik Sekcji 1 por. Zygmunt Bartnicki⁸⁶. W porównaniu ze współpracownikami z wydziału nieco lepiej prezentował się absolwent szkoły średniej i Międzywojewódzkiej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego we Wrocławiu por. na etacie kpt. Tadeusz Salski⁸⁷, kierownik Sekcji 2. Na tle swoich podwładnych wybijała się też naczelnik wydziału mjr Helena Pryma z d. Wośńska. Nie dosyć, że ukończyła szkołę średnią, to posiadała niemałe doświadczenie w pracy cenzorskiej i operacyjnej wykonywanej od 1945 r. Przez 15 lat służby pełniła kierownicze funkcje w łódzkiej UB, a następnie SB. Od 1952 r. zajmowała stanowiska kierownika sekcji, zastępcy naczelnika i naczelnika Wydziału II WUBP/WUdsBP, a od 1 kwietnia 1955 do 31 października 1967 r. szefowała archiwum łódzkiej „bezpieki”.

W tym kontekście ciekawie prezentowało się uzasadnienie wystąpienia 29 grudnia 1961 r. I zastępcy komendanta ds. bezpieczeństwa K MO m. Łodzi mjr. Leona Chruślińskiego do MSW o przydział dodatkowych trzech etatów dla Wydziału „C” (jednego do Sekcji 1, dwóch do Sekcji 2). Wynikało z niego, że większość czasu w Sekcji 1 zajmowała praca ewidencyjna związana z realizacją zapotrzebowania na informacje jednostek operacyjnych. Dodatkowy etat miał zapewnić systematyczne prowadzenie prac analitycznych i konserwacyjnych wykonywanych na materiałach mających nie tylko wartość operacyjną, ale również historyczną i szkoleniową. Zaznaczano także, iż łódzki Wydział „C” obsługuje SB w dwóch jednostkach: miejskiej i wojewódzkiej. Dla nich też przygotowywane były odrębne informacje, sprawozdania i dane statystyczne. Z ewidencji korzystały nie tylko dwie łódzkie

⁸⁵ AIPN Łd, 092/61, Pismo naczelnika Wydziału „C” K MO m. Łodzi do dyrektora Biura „C” z 14 XI 1961 r., k. 3–10. W 1958 r. został powiększony etat Sekcji 2 Wydziału Ewidencji Operacyjnej z dziewięcioosobowego do dwunastoosobowego. Do pracy w tej sekcji zostali skierowani funkcjonariusze operacyjni z wydziałów: II, III i „W”. AIPN Łd, pf 10/531, Sprawozdanie z pracy Wydziału Ewidencji Operacyjnej K MO m. Łodzi za I kwartał 1958 r. z kwietnia 1958 r., b.p.

⁸⁶ Zygmunt Bartnicki, s. Andrzej, ur. 1 I 1921 r.; mjr. Od 7 I 1947 r. młodszy wywiadowca, od 20 VII 1947 r. wywiadowca Sekcji 1, a od 20 X 1948 r. wywiadowca Sekcji 2 Wydziału „A”; od 1 IX 1949 r. młodszy referent, referent, starszy referent, kierownik Sekcji 1 Wydziału II; od 1 VIII 1954 r. starszy referent Sekcji 5 Wydziału II WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. starszy referent, a od 1 IV 1956 r. oficer ewidencji operacyjnej Sekcji 1 Wydziału X WUdsBP w Łodzi; od 1 I 1957 r. starszy oficer ewidencji operacyjnej, a następnie kierownik Sekcji 1 Wydziału Ewidencji Operacyjnej; od 1 IV 1967 r. zastępca naczelnika i jednocześnie kierownik Sekcji 1 Wydziału „C” KM MO w Łodzi; z dniem 31 XII 1969 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0136/6, Karta funkcjonariusza Zygmunta Bartnickiego.

⁸⁷ Tadeusz Salski, s. Karola, ur. 29 III 1924 r.; mjr. Od 1 IX 1952 r. młodszy referent Sekcji 2 Wydziału I WUBP w Łodzi; absolwent Międzywojewódzkiej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego we Wrocławiu (1952–1953); od 7 VII 1953 r. referent Sekcji 6, a od 15 XI 1953 r. Sekcji 5 Wydziału I, od 1 VII 1954 r. starszy referent Sekcji 1, a od 1 VIII 1954 r. Sekcji 5 Wydziału I WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. starszy referent, a od 1 IV 1956 r. oficer operacyjny Sekcji 1 Wydziału II WUdsBP w Łodzi; od 1 I 1957 r. oficer operacyjny, a od 1 IV 1957 r. starszy oficer operacyjny Wydziału II KM MO w Łodzi; od 1 II 1959 r. p.o. kierownika, a od 1 VIII 1959 r. kierownik Sekcji 2 Wydziału Ewidencji Operacyjnej; od 1 IV 1966 r. kierownik Samodzielnej Sekcji Paszportów SB; od 1 IV 1967 r. naczelnik Wydziału Paszportów i Dowodów Osobistych; od 1 X 1967 r. naczelnik Wydziału „C” KM MO w Łodzi; z dniem 30 IV 1973 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0136/105, Karta funkcjonariusza Tadeusza Salskiego.

komendy MO szczebla wojewódzkiego, ale również jednostki Wojskowej Służby Wewnętrznej. Autor pisma, dostrzegając niski poziom kadry w wydziale, proponował przyznanie dodatku operacyjnego, który spowodowałby przyciągnięcie do pracy w archiwum funkcjonariuszy wydziałów operacyjnych. Podnosił przykład oficerów wydziałów II lub III z trzecią grupą dodatku, którzy przechodząc do Wydziału „C”, zmniejszyliby swoje pobory, otrzymując I kategorię dodatku. Argumentację kończyła smutna konstatacja, że dotychczas wakaty w wydziale zapelniane były zazwyczaj pracownikami niedoświadczonymi pod względem znajomości zagadnień operacyjnych i ewidencji operacyjnej⁸⁸.

Stan pracowników wydziału na koniec 1963 r. wynosił 22 osoby (14 kobiet, 8 mężczyzn). Wymagane do pracy w archiwum wykształcenie średnie posiadało 8 pracowników, 2 kontynuowało naukę, specjalną szkołę operacyjną ukończyło 7 pracowników, z tego 4 nie miało średniego wykształcenia. Duży odsetek pracowników z wykształceniem podstawowym i nieuczących się wynikał z podeszłego wieku, złego stanu zdrowia i warunków rodzinnych funkcjonariuszy. Taki stan rzeczy, jak zapewniała ówczesna naczelnik Pryma, był brany pod uwagę przy doborze tematyki zajęć szkoleniowych oraz położeniu nacisku na proces samokształcenia⁸⁹.

Cztery lata później Rozkazem organizacyjnym nr 012/Łm/67 komendanta miejskiego MO w Łodzi z 25 kwietnia 1967 r. wyłączono ze struktury organizacyjnej Wydziału Ogólnego i włączono do Wydziału „C” składnicę akt, w składzie etatowym – 3 stanowiska oraz jedno stanowisko etatowe inspektora z Sekcji Statystyki Ogólnej. W ten sposób w pionie archiwalnym pracowało już 29 pracowników: naczelnik, jego zastępca, prowadzący kancelarię podoficer ewidencji operacyjnej, ośmiu w Sekcji 1, jedenastu w Sekcji 2 i siedmiu w Sekcji 3⁹⁰. W lipcu tr. dokonano zmiany etatu Wydziału „C”, ale bez zwiększenia stanu zatrudnienia – podoficera ewidencji operacyjnej zastąpiono etatem sekretarza-maszynistki prowadzącego sekretariat⁹¹.

Roszczy kadrowe objęły również stanowiska kierownicze. Z dniem 1 października 1967 r. funkcję naczelnika wydziału objął mjr Tadeusz Salski⁹². Pełnił ją aż do odejścia z SB 30 kwietnia 1973 r. Służbę w „bezpieczeństwie” rozpoczął w 1952 r. Najpierw pracował w Wydziale I WUBP, a następnie w wydziałach II WUdsBP i KM MO w Łodzi. Od lutego 1959 r. do marca 1966 r. pełnił obowiązki kierownika Sekcji 2 Wydziału Ewidencji Operacyjnej/Wydziału „C”. Następcą Salskiego na stanowisku szefa archiwum KM MO w Łodzi został Stefan Filipiak, który już jako osiemnastolatek zapragnął wstąpić do szkoły oficerskiej MBP. Efektem tego postanowienia było uzyskanie matury w Technikum Budowy Maszyn w Łodzi dopiero w 1959 r. Po powrocie do służby w „bezpieczeństwie” przez dekadę był funkcjonariuszem

⁸⁸ AIPN Łd, 092/61, Wniosek I zastępcy komendanta ds. bezpieczeństwa K MO m. Łodzi do naczelnika Samodzielnego Wydziału Etatów i Organizacji MSW z 29 XII 1961 r., k. 11–13.

⁸⁹ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1963 r. z 17 I 1964 r., k. 113.

⁹⁰ AIPN Łd, 092/61, Etat nr Łm/W/SB/08/1 Wydziału „C” SB KM MO w Łodzi zatwierdzony Rozkazem organizacyjnym nr 012/Łm/67 komendanta miejskiego MO w Łodzi z 25 IV 1967 r., k. 33–36.

⁹¹ *Ibidem*, Etat nr Łm/W/SB/08/2 Wydziału „C” SB KM MO w Łodzi zatwierdzony Rozkazem organizacyjnym nr 024/Łm/67 komendanta miejskiego MO w Łodzi z 25 VII 1967 r., k. 40–42.

⁹² Protokolarne przekazanie wydziału przez mjr. Helenę Prymę nowemu naczelnikowi kpt. Tadeuszowi Salskiemu miało miejsce 12 X 1967 r. Nastąpiło ono, zgodnie z Zarządzeniem personalnym nr 5363 MSW z 18 IX 1967 r. oraz Rozkazem personalnym nr 361 komendanta miejskiego MO z 6 X 1967 r., na podstawie spisów dokumentacji pozostającej w gabinecie naczelnika, sekretariacie oraz sekcjach 1–3, w obecności zastępcy naczelnika kpt. Zygmunta Bartnickiego i zostało tego samego dnia zatwierdzone przez zastępcę komendanta miejskiego ds. SB KM MO w Łodzi. AIPN Łd, 091/1, Protokół zdawczo odbiorczy przekazania Wydziału „C” z 12 X 1967 r., k. 1.

Wydziału III. W jego ramach prowadził najpierw pracę operacyjną w środowisku adwokatury, a następnie jako kierownik Grupy III zajmował się rozpracowaniem mniejszości narodowych i zwalczaniem syjonizmu⁹³. Pod kątem przebiegu kariery zawodowej ciekawiej prezentowali się dwaj kolejni zastępcy Salskiego i Filipiaka. Pierwszy z nich, mjr Andrzej Dworakowski (od 1 stycznia 1970 do 30 września 1973 r.), posiadał wykształcenie średnie zdobyte w trakcie służby. Pracę w resorcie bezpieczeństwa rozpoczął w 1953 r., mając ukończonych siedem klas szkoły podstawowej. W latach 1957–1958 ukończył Roczną Szkołę Oficerów Operacyjnych w CW MSW. Od stycznia 1961 r. do objęcia stanowiska w Wydziale „C” pełnił funkcję kierownika grupy w Wydziale II KM MO w Łodzi. Ciekawostką jest fakt, że Dworakowski został mianowany na stanowisko zastępcy naczelnika i jednocześnie kierownika Sekcji 1 Wydziału „C”⁹⁴. Drugi, mjr Radzisław Rokoszewski (od 1 listopada 1973 do 31 października 1978 r.), posiadający wykształcenie średnie, karierę w „bezpiece” rozpoczął na terenie Warmii i Mazur w 1945 r., by już po ośmiu latach zostać szefem PUBP, a następnie kierownikiem PUdsBP w Szczytnie. W 1957 r. Rokoszewski objął na okres dwóch lat stanowisko zastępcy komendanta miejskiego MO w Olsztynie. Interesująco prezentowały się jego zagraniczne oddelegowania służbowe. Najpierw w 1966 r. wyjechał na rok w ramach JW 2000⁹⁵ do pracy w charakterze szyfranta przy Komisji Kontroli i Nadzoru w Wietnamie. Następnie w latach 1971–1973, 1978–1979 został zatrudniony w MSZ w charakterze kuriera dyplomatycznego⁹⁶.

⁹³ Stefan Filipiak, s. Waclawa, ur. 28 I 1932 r.; płk. Od 12 IX 1950 r. słuchacz dwuletniej Szkoły Oficerskiej w CW MBP; od 1 VIII 1952 r. referent, starszy referent, p.o. kierownika, kierownik Sekcji 1 Wydziału VIII; od 1 VIII 1954 r. kierownik Sekcji 3 Wydziału VIII WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. kierownik, a od 1 IV 1956 r. starszy oficer operacyjny Sekcji 3 Wydziału V WUdsBP; z dniem 20 XII 1956 r. zwolniony ze służby; po ukończeniu średniej szkoły zawodowej ponownie rozpoczął pracę w organach bezpieczeństwa; od 1 II 1959 r. starszy oficer operacyjny Wydziału III; od 1 II 1964 r. kierownik Grupy III Wydziału III; od 1 II 1970 r. zastępca naczelnika Wydziału Ogólnego; od 1 V 1973 r. naczelnik Wydziału „C” KM MO w Łodzi; z dniem 28 II 1990 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0268/373, Akta osobowe Stefana Filipiaka.

⁹⁴ Andrzej Dworakowski, s. Władysława, ur. 4 II 1929 r.; mjr. Od 28 I 1953 r. referent Sekcji 3 Wydziału I UBP na m. Łódź, a następnie WUBP; od 1 IV 1955 r. referent, a następnie oficer operacyjny Sekcji 4 Wydziału II WUdsBP; od 1 I 1957 r. oficer operacyjny Wydziału II KM MO w Łodzi; od 1 IX 1957 r. słuchacz Rocznej Szkoły Oficerów Operacyjnych w CW MSW; od 1 VII 1950 r. oficer, a następnie starszy oficer operacyjny Wydziału II KM MO; od 1 I 1961 r. p.o. kierownika, a od 1 VIII 1961 r. kierownik grupy Wydziału II KM MO; od 1 I 1970 r. zastępca naczelnika i jednocześnie kierownik Sekcji 1 Wydziału „C”; od 1 XI 1973 r. zastępca naczelnika Wydziału Paszportów i Dowodów Osobistych/Wydziału Paszportów; z dniem 31 X 1983 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0100/75, Akta osobowe Andrzeja Dworakowskiego.

⁹⁵ Jednostka Wojskowa 2000 funkcjonowała w ramach Zarządu II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego i odpowiadała za tworzenie, wyposażenie oraz utrzymanie przedstawicielstw PRL w Komisji Nadzorczej Państw Neutralnych w Korei, a także Międzynarodowej Komisji Nadzoru i Kontroli w Indochinach. A. Marcinkiewicz, *Sposób archiwizowania i przechowywania dokumentacji w Zarządzie II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2010, t. 3, s. 13.

⁹⁶ Radzisław Rokoszewski, s. Wawrzyńca, ur. 5 IX 1919 r.; mjr. Od 7 XI 1945 r. młodszy oficer i oficer śledczy PUBP w Węgorzewie; od 1 VIII 1947 r. oficer śledczy PUBP w Kętrzynie; od 1 III 1950 r. starszy oficer w Kierownictwie PUBP w Lidzbarku Warmińskim; od 1 IV 1951 r. zastępca szefa PUBP w Górowie, a następnie w Biskupcu; od 10 IX 1952 r. słuchacz RKPO w CW MBP; od 10 XI 1953 r. szef PUBP/kierownik PUdsBP w Szczytnie; z dniem 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby w wyniku reorganizacji; 1 II 1957 r. ponownie przyjęty do służby na stanowisko referenta/starszego referenta Samodzielnej Sekcji Kadr SO MO w Szczytnie; od 15 X 1957 r. starszy referent Wydziału Ewidencji Ludności i Dowodów Osobistych; od 1 XII 1957 r. zastępca komendanta miejskiego MO w Olsztynie; od 1 IX 1959 r. dowódca III kompanii operacyjnej ZOMO; od 1 I 1960 r. kierownik Samodzielnej Sekcji „A” KM MO w Łodzi; od 26 IV 1965 r. urlop bezpłatny, w ramach którego wyjechał do pracy w charakterze szyfranta przy Komisji Kontroli i Nadzoru w Wietnamie; z dniem 15 V 1966 r. odwołany z urlopu bezpłatnego; od kwietnia 1971 r. do maja 1973 r. oddelegowany

Kolejny dodatkowy etat Wydział „C” uzyskał dopiero w 1973 r. Rozkazem organizacyjnym nr 06/Łm/73 komendanta miejskiego MO w Łodzi z 27 marca 1973 r., wydanym w związku z Uchwałą nr 301/72 Rady Ministrów z 30 listopada 1972 r. w sprawie uposażenia funkcjonariuszy MO oraz Zarządzeniem nr 132/72 ministra spraw wewnętrznych z 12 grudnia 1972 r., unieważniono etat z 1967 r. i wprowadzono nowy. Zasadnicza różnica pomiędzy nimi polegała na dodaniu Wydziałowi „C” jednego etatu wyłączanego (Rozkazem organizacyjnym nr 04/Łm/73 z 2 marca 1973 r.) z Sekcji Zezwoleń i Opiniowania Wydziału Ogólnego⁹⁷.

c) szkolenie pracowników oraz system nagród i kar

Pracownicy Wydziału „C” podlegali okresowemu sprawdzaniu wiedzy ogólnoperacyjnej oraz systemowi nagradzania i karania. Naczelnik Pryma podnosiła w sprawozdaniu za 1965 r., że w przeprowadzonym w połowie roku egzaminie sześciu podległych jej pracowników otrzymało oceny bardzo dobre, siedmiu dobre, a trzech dostateczne. W ciągu roku karę zastosowano wobec tylko jednego pracownika za niezamknięcie drzwi do archiwum. Za dobrą pracę nagrodzonych zostało 19 pracowników, w tym dwóch czterokrotnie i dwóch dwukrotnie. Udzielono pochwał trzem pracownikom⁹⁸. Oprócz szkoleń organizowanych dla wszystkich pracowników SB Wydział „C” prowadził własne kursy teoretyczne i praktyczne dotyczące spraw archiwalnych. W następnym roku z końcowego egzaminu przeprowadzonego po ogólnych i specjalistycznych szkoleniach wszyscy pracownicy otrzymali oceny bardzo dobre i dobre. W wydziale nikt nie dopuścił się wykroczenia podlegającego sankcjom dyscyplinarnym. Nagrodzono 18 pracowników, w tym dwóch czterokrotnie, a siedmiu dwukrotnie⁹⁹. Nie zawsze bywało tak poprawnie. Spadek wydajności pracy oficera ewidencji operacyjnej por. Stanisława Grzyba spowodowany nadużywaniem alkoholu doprowadził do ukarania go w 1967 r. surową naganą i pierwszą ujemną charakterystyką przydatności do pracy¹⁰⁰. Za to samo przewinienie rok później por. Grzyb otrzymał drugą

do pracy kurierskiej w MSZ; od 1 XI 1973 r. zastępca naczelnika Wydziału „C”; od 1 XI 1978 r. delegowany do pracy kurierskiej w MSZ; 31 XII 1979 r. odwołany z pracy w MSZ; z dniem 15 IX 1981 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0100/50, Akta osobowe Radzisława Rokoszewskiego.

⁹⁷ AIPN Łd, 092/61, Etat nr Łm/W/SB/08/3 Wydziału „C” SB KM MO w Łodzi zatwierdzony Rozkazem organizacyjnym nr 06/Łm/73 komendanta miejskiego MO w Łodzi z 27 III 1973 r., k. 56–57, 60–62. Ostatnia zmiana w etacie pionu archiwalnego została wprowadzona Rozkazem organizacyjnym nr 015/Łm/74 komendanta miejskiego MO w Łodzi z 5 XII 1974 r. *Ibidem*, k. 63, 65.

⁹⁸ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1965 r. z 10 I 1966 r., k. 138.

⁹⁹ Do ciekawszych zajęć praktycznych w 1966 r. (w ramach szkoleń w Wydziale „C”) należały: opracowanie materiałów dotyczących nielegalnego posiadania broni, napadów i zabójstw; analiza dokumentacji zaniechanych pozyskań do współpracy z SB pod kątem jej rejestracji w KOI; formy organizowania kartoteki zagadnieniowej i wypełnianie kart zagadnieniowych; współdziałanie działów realizujących poszczególne zadania w ramach Wydziału „C”. *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1966 r. z 10 I 1967 r., k. 148–149.

¹⁰⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1967 r. z 10 I 1968 r., k. 159. Stanisław Grzyb, s. Antoniego, ur. 8 V 1921 r.; por. Od 20 IV 1945 r. młodszy referent, a następnie referent PUBP w Łęczycy; od 1 X 1947 r. referent Placówki Bezpieczeństwa Publicznego w Ozorkowie; od 1 XII 1948 r. starszy referent Referatu III PUBP w Łęczycy; od 1 IV 1951 r. zastępca szefa PUBP w Łęczycy; od 1 III 1952 r. starszy referent Sekcji 3 Wydziału III; od 15 IX 1953 r. starszy referent Sekcji 4 Wydziału I WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. starszy referent Sekcji 3 Wydziału II WUdsBP w Łodzi; od 1 VI 1956 r. kierownik Delegatury ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Poddębicach; od 1 I 1957 r. zastępca komendanta powiatowego ds. bezpieczeństwa publicznego KP MO w Poddębicach; od 1 XI 1958 r. wywiadowca Sekcji 2 Wydziału „B” K MO m. Łodzi; od 1 VIII 1960 r. oficer ewidencji operacyjnej Sekcji 2 Wydziału „C”; z dniem 15 IV 1969 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0136/40, Karta funkcjonariusza Stanisława Grzyba.

ujemną opinię, a w konsekwencji kierownictwo wydziału wystąpiło z wnioskiem o zwolnienie go z aparatu bezpieczeństwa. Odwołaniem z funkcji kierownika Sekcji 2 zakończyła się także awantura kpt. Zdzisława Zaorskiego z oficerem dyżurnym KM MO. Zastąpił go na tym stanowisku kpt. Tadeusz Woźniak z Wydziału II¹⁰¹. W następnych latach wpływ na wyniki pracy wydziału miały coraz lepiej układająca się współpraca z jednostkami operacyjnymi oraz specjalistyczne szkolenia dostosowane do charakteru pracy archiwistów, na których przekazywano wiedzę z zakresu działalności archiwalnej i operacyjnej. W efekcie tych przedsięwzięć pracownicy Wydziału „C” osiągnęli na egzaminach przeprowadzonych w trakcie seminariów w grudniu 1968 r. wyniki dobre, a kilku z nich zdało je z wyróżnieniem¹⁰². Podobne rezultaty przyniosły sprawdziany wiedzy dokonywane po seminariach grudniowych w latach 1969–1970¹⁰³.

d) zakres zadań

- Zgodnie z zakresem pracy z 20 listopada 1964 r. do zadań Wydziału „C” należało:
- prowadzenie ewidencji czynnych zainteresowań jednostek operacyjnych SB KW oraz K MO m. Łodzi;
 - rejestracja osób w kartotece ogólnoinformacyjnej;
 - prowadzenie kartotek (ogólnoinformacyjnej, zagadnieniowo-tematycznej, wyeliminowanych TW);
 - koordynacja sprawdzeń w sprawach wyjazdów za granicę osób, którymi zainteresowane były jednostki operacyjne SB oraz w sprawach paszportów konsularnych;
 - przyjmowanie i wypożyczanie akt, udzielanie informacji jednostkom operacyjnym, analiza akt „pod względem tematyczno-zagadnieniowym, historycznym i wartości operacyjnej”;
 - konserwacja i brakowanie akt;
 - sporządzanie sprawozdawczości i informacji dla MSW i kierownictwa SB KW oraz K MO m. Łodzi;

¹⁰¹ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” KM MO w Łodzi za 1969 r. z 9 I 1970 r., k. 183. Tadeusz Woźniak, s. Karola, ur. 24 III 1925 r.; mjr. Od 20 X 1949 r. wartownik PUBP w Grodkowie; od 1 I 1950 r. młodszy referent Placówki Otmuchów PUBP w Grodkowie; od 1 IX 1950 r. słuchacz kursu Międzywojewódzkiej Szkoły Bezpieczeństwa Publicznego we Wrocławiu; od 1 III 1951 r. referent Placówki Otmuchów PUBP w Grodkowie; od 1 V 1951 r. referent Sekcji 1 Wydziału Personalnego; od 1 II 1952 r. referent, a następnie starszy referent Referatu Doboru Kadr Wydziału Personalnego WUBP w Opolu; od 1 IV 1955 r. starszy referent Sekcji 1 Wydziału Kadr i Szkolenia; od 1 VI 1955 r. referent ds. doboru kadr, a następnie oficer Sekcji 1 Wydziału Kadr i Szkolenia WUdsBP w Opolu; z dniem 31 XII 1956 r. zwolniony ze służby; 21 I 1959 r. zatrudniony ponownie na stanowisko oficera operacyjnego Wydziału II; od 1 VIII 1961 r. starszy oficer operacyjny Wydziału II K MO m. Łodzi; 1 XII 1961–3 VIII 1962 r. słuchacz Rocznej Szkoły Oficerskiej Centrum Wyszczolenia MSW w Legionowie; od 15 IX 1962 r. starszy oficer operacyjny Wydziału II; od 1 VII 1966 r. kierownik grupy Wydziału II K MO m. Łodzi; od 16 XI 1969 r. kierownik Sekcji 2 Wydziału „C”; od 1 X 1972 r. inspektor Inspektoratu ds. Specjalnych Mobilizacyjno-Operacyjnych; od 1 I 1975 r. starszy inspektor Inspektoratu ds. Specjalnych, a następnie Wydziału Specjalnego KM MO w Łodzi; z dniem 31 V 1975 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0264/191, cz. I, Akta osobowe Tadeusza Woźniaka.

¹⁰² Do ciekawszych zagadnień omawianych na seminariach w grudniu 1968 r. należały: zainteresowania poszczególnych grup Wydziału II w kontekście pracy Sekcji 2 Wydziału „C”, materiały służące do zakładania spraw operacyjnych w Wydziale II, aktualna polityka paszportowa i współpraca z Wydziałem Paszportów i Dowodów Osobistych, współdziałanie poszczególnych grup Wydziału „C” w zakresie ewidencji i dokumentowania wykonanej pracy operacyjnej, wzajemne aktualizowanie danych jednej komórki na podstawie rejestracji dokonanej przez drugą oraz wzajemne kontrolowanie danych statystycznych. AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” KM MO w Łodzi za 1968 r. z 9 I 1969 r., k. 170.

¹⁰³ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” KM MO w Łodzi za 1969 r. z 9 I 1970 r., k. 183; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” KM MO w Łodzi za 1970 r. z 11 I 1971 r., k. 198.

– opiniowanie osób ubiegających się o broń palną, dokumenty rybackie i żeglarskie¹⁰⁴.

Potwierdzenia zakresu działania i czynności poszczególnych stanowisk pionu archiwalnego zgodnie z decyzją ministra spraw wewnętrznych z 9 października 1964 r. dokonał I zastępca komendanta ds. bezpieczeństwa K MO m. Łodzi w Zarządzeniu nr 007/64 z 30 listopada 1964 r.¹⁰⁵

Jak wyglądał trzy lata później zakres pracy poszczególnych sekcji łódzkiego Wydziału „C” można wnioskować z dokumentu przygotowanego w MSW. W 1967 r. opracowano bowiem projekt zakresu pracy Wydziału „C” komendy wojewódzkiej MO, który został rozesłany do terenowych pionów archiwalnych w charakterze schematu do opracowania szczegółowego podziału zadań uwzględniającego lokalną specyfikę¹⁰⁶. Zgodnie z nim Sekcja 1 (Ewidencji i Statystyki Operacyjnej) miała zarządzać kartoteką ogólnoinformacyjną osób będących aktualnie i w przeszłości w zainteresowaniu SB i MO, dokonywać w niej sprawdzeń dla upoważnionych jednostek, rejestrować i prowadzić statystykę TW, spraw operacyjnych, śledczych, aktów wrogiej działalności zgłaszanych przez SB i MO, prowadzić ewidencję i statystykę kleru katolickiego. Do zadań Sekcji 2 (Opiniodawczej) należało udzielanie opinii o osobach wyjeżdżających za granicę, ubiegających się o zezwolenie na posiadanie broni palnej, wydawanie kart żeglarskich i rybackich, udzielanie informacji jednostkom operacyjnym bądź opracowywanie dla nich streszczeń materiałów archiwalnych złożonych w archiwum. Sekcja 3 zajmowała się z kolei przejmowaniem i segregacją materiałów przekazanych do archiwum przez jednostki operacyjne i administracyjne, analizowaniem tych materiałów pod kątem rejestrowania figurujących w nich osób (za pomocą przygotowanych kart kartotecznych), opracowywaniem z nich streszczeń i charakterystyk głównych figurantów, konserwacją i wypożyczaniem akt¹⁰⁷.

e) prace analityczne

Na podstawie kwerend archiwalnych w Wydziale „C” były przygotowywane również opracowania statystyczne i historyczne, wykorzystywane do realizacji bieżących zadań przez jednostki operacyjne. Miały one oczywiście wartość użytkową, ale z perspektywy czasu nabrały waloru archiwoznawczego, gdyż odnosiły się często do archiwaliów, które uległy wybrakowaniu i zniszczeniu.

Na przykład w 1965 r. z prac analitycznych na uwagę zasługiwało opracowanie 450 ankiet personalnych dotyczących osób skazanych za nielegalne posiadanie broni i napady z bronią w rękę, przesłanych do Wydziału III Biura „C” oraz 1910 kart odnoszących się do zbrodniarzy hitlerowskich dla potrzeb Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich. W Wydziale „C” sporządzono również wykaz znajdujących się w materiałach archiwalnych ulotek, odezw, broszur wydanych przez polskie organizacje niepodległościowe w czasie okupacji i po wojnie¹⁰⁸. Rok później dla dyrektora Biura „C” opracowano informację dotyczącą 55 byłych TW i właścicieli LK, którzy zbiegli za granicę, odmówili powrotu do kraju czy przebywali za granicą na podstawie paszportu konsularnego. Podobny wykaz przekazano również Wydziałowi II K MO m. Łodzi¹⁰⁹.

¹⁰⁴ AIPN Łd, 092/61, Zakres pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi z 20 XI 1964 r., k. 21–29.

¹⁰⁵ *Ibidem*, Zarządzenie nr 007/64 zastępcy komendanta ds. bezpieczeństwa K MO m. Łodzi z 30 XI 1964 r., k. 30–32.

¹⁰⁶ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Ogólnego Biura „C” MSW do naczelnika Wydziału „C” K MO m. Łodzi z 4 V 1967 r., k. 37.

¹⁰⁷ *Ibidem*, Projekt zakresu pracy Wydziału „C” KW MO z 1967 r., k. 44.

¹⁰⁸ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1965 r. z 10 I 1966 r., k. 132–133.

¹⁰⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1966 r. z 10 I 1967 r., k. 146.

Dwa lata później z kolei na podstawie kartoteki zagadnieniowej opracowano: dla Wydziału II KM i KW informacje o osobach współpracujących z okupantem niemieckim i aktualnie zamieszkujących na terenie Łodzi i województwa; dla Wydziału III KM MO informację dotyczącą organizacji żydowskich funkcjonujących w Łodzi po 1945 r.; dla Wydziału II KM MO wykaz 846 uciekinierów do krajów zza żelaznej kurtyny. Dla Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich sporządzono natomiast dane o pracownikach więzienia przy ul. Gdańskiej i obozu na Sikawie w Łodzi¹¹⁰.

W 1969 r. przygotowano zestawienia ilościowe aktów wrogich wobec władz komunistycznych na terenie Łodzi i województwa łódzkiego za lata 1945–1968, ukazujące m.in. liczbę i stan kadrowy nielegalnych organizacji, liczbę dokonanych napadów i przeprowadzonych aresztowań, straty osobowe aparatu bezpieczeństwa. Powyższe zestawienie stało się inspiracją do opracowania w KM MO kroniki historycznej 25-lecia działalności SB i MO na terenie miasta i województwa łódzkiego. W tym samym czasie Wydział „C” przekazał komisji powołanej w związku z obchodami 25-lecia MO i SB, złożonej z przedstawicieli KM i KW MO w Łodzi oraz Centrum Wyszkożenia MSW w Legionowie, fotokopie, wyciągi i wykazy statystyczne z materiałów archiwalnych wytworzonych przez powojenny aparat bezpieczeństwa i milicję¹¹¹.

W 1970 r. w archiwum łódzkiej „bezpieki” wykonano dla Biura „C” analizę pod kątem statystyczno-sprawozdawczym zaniechanych przez SB KM i KW MO w Łodzi 74 spraw operacyjnych oraz 143 teczek personalnych i pracy b. TW. Dla potrzeb MSW przygotowano natomiast materiały archiwalne i opracowano przy współudziale Wydziału Ogólnego informacje dotyczące „wyzwolenia” Łodzi, powstania oraz działalności w pierwszych latach po II wojnie światowej organów bezpieczeństwa publicznego i milicji. Z okazji 25-lecia PRL dla KW PZPR w Łodzi stworzono z kolei informację na temat działań podejmowanych przez władze komunistyczne na terenie powiatu skierniewickiego w tzw. okresie utrwalania władzy ludowej, a na prośbę zastępcy komendanta powiatowego ds. Służby Milicji w Piotrkowie Trybunalskim usystematyzowano materiały archiwalne o referendum i wyborach do sejmu w latach 1946–1947 na terenie powiatu piotrkowskiego. Sekcja 2 Wydziału „C” podjęła się natomiast opracowania historii PPS-WRN na terenie Łodzi i województwa łódzkiego. Do końca 1970 r. skorzystano z 35 tomów akt operacyjnych i przygotowano częściowe opracowanie „PPS-WRN w Łodzi (1939–1941) – szkice o organizacji i działalności”. Zakończenie prac nad realizacją całego projektu zaplanowano na III kwartał 1971 r. Ta sama sekcja rozpoczęła również przygotowanie pracy historycznej pt. „Powstanie i działalność organów MO w latach 1945–1969 na terenie m. Łodzi”¹¹².

IV. Działalność Wydziału „C” od 1965 r.

W 1965 r. priorytetami w działalności łódzkiego Wydziału „C” okazały się: brakowanie – zgodnie z wytycznymi Biura „C” – materiałów niemających znaczenia operacyjnego, historycznego i szkoleniowego oraz opracowywanie (na podstawie akt i pomocy ewidencyjnych) informacji analitycznych dla jednostek operacyjnych, potrzebnych w prowadzonych przez nie sprawach¹¹³. Analizie pod kątem usunięcia materiałów, których okres przechowywania

¹¹⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” KM MO w Łodzi za 1968 r. z 9 I 1969 r., k. 167.

¹¹¹ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” KM MO w Łodzi za 1969 r. z 9 I 1970 r., k. 178.

¹¹² *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” KM MO w Łodzi za 1970 r. z 11 I 1971 r., k. 191–193.

¹¹³ Brakowaniu i niszczeniu podlegały materiały złożone w archiwum do 1960 r. Czynności te wykonywano w oparciu o wytyczne dyrektora Biura „C” płk. Jana Zabawskiego z 9 VI 1964 r. określające tryb brakowania i niszczenia materiałów archiwalnych nieposiadających znaczenia operacyjnego, historycznego lub szkoleniowego, znajdujących się w Archiwum Biura „C” MSW i wydziałów „C” KW MO. AIPN Łd, pf 10/617, t. 5/2, b.p. Zastępca komendanta ds. bezpieczeństwa K MO m. Łodzi powołał komisję kwalifikującą wybrakowane

już minął, poddano ogółem 39 595 j.a. oraz 1506 segregatorów i teczek zawierających korespondencję i sprawozdawczość. W jej wyniku wybrakowano, a następnie zniszczono:

- 3730 teczek personalnych i 2670 teczek roboczych wyeliminowanych TW, których akta w większości przypadków zostały wcześniej zmikrofilmowane. Wśród nich znajdowały się np. materiały byłych TW pozyskanych w czasie odbywania zasadniczej służby wojskowej lub więźniów pozyskanych przez działy specjalne w czasie odbywania kary;
- 23 441 jednostek materiałów luźnych dotyczących np. szeregowych AK, BCh, szeregowych i podoficerów PSZ na Zachodzie, członków BBWR i OZN, Związku Strzeleckiego, co do których nie posiadano po wojnie dokumentów świadczących o antykomunistycznej działalności (dodatkowo 448 j.a. przesłano do CA MSW);
- 641 spraw operacyjnych, w tym 219 spraw operacyjnego sprawdzenia wyjaśnionych na korzyść figurantów, 422 sprawy ewidencji operacyjnej starego typu, które nie przedstawiały wartości operacyjnej i historycznej;
- 112 spraw obiektowych i zagadnieniowych dotyczących podmiotów gospodarczych, kulturalnych i usługowych;
- 288 jednostek aktowych spraw kontrolno-operacyjnych;
- 549 segregatorów zawierających korespondencję niemającą wartości operacyjnej oraz 1003 egz. wycofanych zarządzeń i innych przepisów.

Wykonanie zadania w terminie (do 15 grudnia 1965 r.) było możliwe dzięki oddelegowaniu do poszczególnych jednostek powiatowych MO inspektora Kierownictwa SB KW MO mjr. Mariana Śmiałka¹¹⁴ oraz kierownika Sekcji 2 Wydziału „C” por. Tadeusza Salskiego. Przeprowadzili oni kontrolę posiadanych przez te jednostki materiałów archiwalnych i polecieli dokumenty zbędne w pracy bieżącej przesłać do archiwum.

W okresie sprawozdawczym archiwum przejęło z jednostek operacyjnych 321 j.a. i 104 segregatory korespondencji i sprawozdań. Zdaniem naczelnika wydziału wiele wykonanych w 1965 r. prac wymagało sumienności, skrupulatności i wiedzy ogólnoperacyjnej. Na dobre wyniki miała również wpływ lepsza niż w poprzednich latach współpraca wydziału z jednostkami operacyjnymi oraz pogłębianie przez funkcjonariuszy wiedzy specjalistycznej, operacyjnej i politycznej w ramach organizowanych przez kierownictwo SB szkoleń. Niebagatelną rolę odgrywało też samokształcenie, które wspierali i nadzorowali: inspektor ds. szkolenia oraz aparat PZPR – dbający o komunistyczną indoktrynację polityczną¹¹⁵.

akta do zniszczenia w składzie: przewodniczący – mjr Józef Nowak (zastępca naczelnika Wydziału II K MO m. Łodzi), członkowie – kpt. Karol Keller (inspektor Inspektoratu Kierownictwa Jednostek ds. Bezpieczeństwa K MO m. Łodzi), por. Tadeusz Salski (kierownik Sekcji 2 Wydziału „C” K MO m. Łodzi). *Ibidem*, Rozkaz organizacyjny nr 1/64/Org. zastępcy komendanta ds. bezpieczeństwa K MO m. Łodzi z 1 IX 1964 r., b.p.

¹¹⁴ Marian Śmiałek, s. Jana, ur. 24 VIII 1918 r.; płk. Od 16 II 1945 r. referent, a następnie starszy referent MUBP w Tomaszowie Mazowieckim; od 1 I 1946 r. referent, a od 1 X 1947 r. starszy referent Referatu IV PUBP w Brzezinach; od 1 IV 1949 r. referent Placówki Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Mazowieckim; od 1 V 1951 r. p.o. kierownika, a od 1 X 1951 r. kierownik Placówki Referatu Ochrony PUBP w Brzezinach przy PFSzJ w Tomaszowie Mazowieckim; od 1 III 1952 r. kierownik Placówki Referatu Ochrony PUBP w Łodzi przy Zakładach Chemicznych „Boruta” w Zgierzu; od 15 VII 1952 r. szef MUBP w Zgierzu; w latach 1954–1956 słuchacz Dwuletniego Kursu Przeszkolenia Oficerów BP w Ośrodku Szkolenia MBP; od 1 IX 1956 r. kierownik PUdsBP w Brzezinach; od 1 I 1957 r. starszy oficer operacyjny, a od 1 I 1959 r. kierownik Grupy V Wydziału III KW MO w Łodzi; od 1 XII 1961 r. inspektor Inspektoratu Kierownictwa SB; od 1 IX 1971 r. I zastępca komendanta ds. SB KM MO w Tomaszowie Mazowieckim; od 1 VI 1975 r. naczelnik Wydziału III, a od 1 VIII 1979 r. Wydziału III „A” KW MO w Sieradzu; z dniem 30 VI 1981 r. zwolniony ze służby. AIPN, Łd, 0127/124, cz. I, Akta osobowe Mariana Śmiałka.

¹¹⁵ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1965 r. z 10 I 1966 r., k. 129–131, 137–138.

Tab. 3. Liczba akt w archiwum z podziałem na rodzaje w j.a. (teczki, posyty, segregatory)¹¹⁶

Rodzaje akt	Stan na 1 I 1958 r.	Stan na 1 I 1959 r.	Stan na 1 I 1960 r.	Stan na 1 I 1961 r.	Stan na 1 I 1962 r.	Stan na 1 I 1963 r.	Stan na 1 I 1964 r.	Stan na 1 I 1965 r.	Stan na 1 I 1966 r.
Teczki personalne wyeliminowanej agentury	24 929	18 517	18 747	19 304	19 021	19 249	19 445	12 256	8760
Teczki robocze wyeliminowanej agentury	11 169	11 343	11 531	11 742	11 685	11 777	11 984	10 709	7311
Sprawy operacyjne nowego typu	1630	1842	2019	2173	2209	2411	2630	2903	2815
Sprawy operacyjne starego typu	261	962	963	971	957	977	984	986	464
Sprawy kontrolno-śledcze	5528	7638	7680	7960	8037	9700	9794	9872	10 380
Sprawy kontrolne (operacyjne)	–	–	–	–	9	28	40	46	49
Sprawy obiektowe i zagadnieniowe	181	189	27	29	32	38	38	47	61
Akta osobowe pracowników BP	5926	5919	5905	5920	5940	–	–	–	–
Akta dochodzeniowe pracowników BP	214	214	214	–	–	–	–	–	–
Sprawozdania	239	239	239	239	239	239	239	239	239
Korespondencja	850	960	973	1114	1412	1447	1205	1283	770
Materiały będące podstawą rejestracji w KOI i kartotece zagadnieniowej	89 393	48 193	48 539	49 181	49 326	49 448	49 059	48 586	20 335
Razem	140 320	96 016	96 837	98 363	98 867	95 314	95 418	86 927	51 184
Materiały poniemieckie	3922	2318	2318	1648	1648	1648	–	–	–

Źródło: AIPN Łd, pf 10/887, t. 1, Tabele statystyczne dotyczące pracy Sekcji 2 Wydziału Ewidencji Operacyjnej KM MO w Łodzi, k. 63–64, 66, 69, 73, 77, 84, 100, 112.

¹¹⁶ Od stycznia 1960 r. akta dochodzeniowe b. pracowników BP nie były wykazywane jako oddzielny dział, ale wliczano je do akt kontrolno śledczych. AIPN Łd, pf 10/887, t. 1, Pismo naczelnika Wydziału II Biura Ewidencji Operacyjnej MSW do naczelnika Wydziału Ewidencji Operacyjnej w Łodzi z 20 I 1960 r. w sprawie tabel statystycznych, k. 85.

30 listopada 1965 r. na mocy Zarządzenia nr 098/Org. ministra spraw wewnętrznych nastąpiła likwidacja samodzielnego dotychczas Centralnego Archiwum i wchłonięcie jego zasobu przez Biuro „C”. W korespondencji zewnętrznej dotyczącej Biura „C” używano odtąd oficjalnie nazwy Centralne Archiwum, a dla wydziałów „C” adekwatnie Archiwum KW MO¹¹⁷. Istniejące na szczeblu wojewódzkim wydziały „C” składały się w tym momencie już z trzech sekcji: 1. – prowadziła ewidencję aktualnych i wyeliminowanych zainteresowań, dokonywała sprawdzeń kartotecznych oraz sporządzała analizy i opracowania, 2. – zajmowała się opiniowaniem osób i udzielaniem informacji, 3. – prowadziła archiwum¹¹⁸.

Według stanu na 1 stycznia 1966 r. liczba akt zgromadzonych w Wydziale „C” w poszczególnych grupach rzeczowych wynosiła:

- teczki personalne TW – 8760 j.a., 100 mb;
- teczki robocze TW – 7311 j.a., 137 mb;
- sprawy operacyjne nowego typu – 2815 j.a., 60 mb;
- sprawy operacyjne starego typu – 464 j.a., 29 mb;
- sprawy kontrolno śledcze – 10 380 j.a., 99 mb;
- sprawy kontrolno operacyjne – 49 j.a.;
- sprawy obiektowe i zagadnieniowe – 61 j.a., 8 mb;
- sprawozdawczość – 239 j.a., 9 mb;
- korespondencja – 770 j.a., 16 mb;
- materiały będące podstawą rejestracji w kartotece ogólnoinformacyjnej i kartotece zagadnieniowej – 20 335 j.a., 56 mb.

Łącznie 51 184 j.a., 514 mb¹¹⁹.

Ogółem na terenie województwa łódzkiego w 1966 r. znajdowało się 27 składnic akt: 1 (miejska) w K MO m. Łodzi, 5 w komendach dzielnicowych oraz 1 (wojewódzka) składnica w KW MO, 16 w komendach powiatowych, 4 w komendach miejskich¹²⁰. W składnicy miejskiej zgromadzono 8990 teczek TW, 33 951 jednostek akt operacyjnych i kontrolno-dochodzeniowych, 1165 j.a. w formie książek, a w składnicach komend dzielnicowych MO 824 mb materiałów. Łącznie w łódzkich składnicach znalazło się 1187 mb akt. Natomiast

¹¹⁷ E. Zając, *op. cit.*, s. 285–286. Zgodnie z Zarządzeniem nr 035/81 MSW z 12 VIII 1981 r. Biuro „C” odpowiedzialne było za: 1. Opracowywanie, wdrażanie i eksploatację systemów informacyjnych w MSW, obejmujących osobowe źródła informacji, sprawy operacyjne, osoby rozpracowywane oraz zdarzenia i inne zainteresowania w zakresie gromadzenia, wdrażania i dystrybucji informacji z jednostek operacyjnych resortu oraz WSW i Zarządu II Sztabu Generalnego, sporządzania dla kierownictwa i jednostek operacyjnych resortu opracowań i analiz spełniających rolę informacyjną; 2. Gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i udostępnianie materiałów archiwalnych MSW; 3. Wdrażanie i rozwój informatyki oraz techniki mikrofilmowej w MSW. AIPN Łd, 0051/189, Zarządzenie nr 035/81 MSW z 12 VIII 1981 r. w sprawie zakresu działania i organizacji Biura „C” MSW, b.p.

¹¹⁸ E. Zając, *op. cit.*, s. 286–287.

¹¹⁹ AIPN Łd, pf 10/887, t. 1, Sprawozdanie dotyczące stanu archiwum i składnic akt na dzień 1 I 1966 r., k. 61.

¹²⁰ AIPN Łd, 092/8, Sprawozdanie komendanta wojewódzkiego MO w Łodzi do dyrektora Biura „C” MSW z 12 IV 1966 r. w sprawie uporządkowania i brakowania zasobu archiwalnego w KW i KP MO, k. 4. W sprawozdaniu zwracano uwagę na brak przepisu prawnego sankcjonującego istnienie podręcznych składnic akt w jednostkach terenowych MO, co pociągało za sobą brak możliwości sfinansowania adaptacji pomieszczeń. Na kierowane w tej sprawie pisma do b. Wydziału III Centralnego Archiwum MSW KW MO w Łodzi nie otrzymało konstruktywnej odpowiedzi i w związku z powyższym jednostki terenowe dokonały adaptacji pomieszczeń „sposobem gospodarczym”. Ogółem w wojewódzkiej składnicy akt zarejestrowano 53 798 spraw operacyjnych, co stanowiło 156,60 mb, natomiast w komendach powiatowych i miejskich MO pozostało do zarejestrowania ok. 96 502 sprawy operacyjne, czyli 385,40 mb. *Ibidem*, k. 4–5.

w składnicy KW MO przechowywano 534 mb, a w komendach powiatowych 1379 mb dokumentacji. Łącznie 1913 mb akt.

Razem w Wydziale „C” i wszystkich składnicach akt zgromadzono zatem 3614 mb dokumentacji.

Pomieszczenia archiwalne w K MO m. Łodzi znajdowały się na parterze i składały się z trzech pokoi o łącznej powierzchni 85 m², ogrzewanych piecem elektrycznym. Akta rzekomo były uporządkowane. Gorzej przedstawiała się sytuacja w trzech komendach dzielnicowych. W KD Łódź-Bałuty składnica akt została zlokalizowana w piwnicy, a w KD Łódź-Polesie archiwum mieściło się na wilgotnym i zagrzybionym strychu, zalewanym w czasie deszczu. Drzwi wejściowe do pomieszczenia, w którym przechowywano akta, były zamknięte na zwykłą kłódkę. Pomieszczenie archiwalne w KD Łódź-Śródmieście stworzono w suterenie, do której można było się dostać przez kotłownię. Panował tam bród, a niekonserwowane akta zbutwiały. Za stan archiwum odpowiadały maszynistki, względnie sekretarki komendantów. Składnicę akt w KW MO w Łodzi zlokalizowano na I piętrze wydzielonego i przeznaczonego do tego celu budynku. Znajdujące się tam pomieszczenia były właściwie zabezpieczone, a zgromadzone w nich akta zostały ułożone „według zabarwień”, tzn. wydzielono np. akta personalne b. TW, akta rozpracowań operacyjnych i materiały administracyjne. Spośród komend miejskich i powiatowych MO z terenu województwa łódzkiego dobre warunki posiadały składnice akt w Pabianicach, Łowiczu, Kutnie¹²¹.

Z uwagi na potrzebę podporządkowania spraw związanych z gromadzeniem i przechowywaniem akt w terenie służbie archiwalnej resortu spraw wewnętrznych minister zarządził w 1965 r. przejście przez wydziały „C” z wydziałów ogólnych komend wojewódzkich MO uporządkowanych składnic akt tychże komend oraz składnic podległych im jednostek powiatowych. W tym celu dyrektor Biura „C” zalecił ostateczne zakończenie rozpoczętego – zgodnie z Zarządzeniem nr 065/60 komendanta głównego MO z 15 listopada 1960 r. – brakowania i niszczenia zbędnej dokumentacji, uporządkowanie i zewidencjonowanie na kartach Ew-59 akt operacyjno-śledczych, sporządzenie spisów akt dokumentacji nieoperacyjnej oraz doprowadzenie pomieszczeń archiwalnych do stanu gwarantującego bezpieczeństwo przechowywanych w nich zbiorów¹²².

Działając na podstawie tych wytycznych, komendant wojewódzki MO polecił uporządkowanie do dnia 15 lutego 1966 r. zasobów archiwalnych komend powiatowych i miejskich poprzez wykonanie m.in. następujących czynności: podział akt na lata, zagadnienia i kategorie, umieszczenie dokumentów w opisanych teczkach zawierających spisy zawartości, wybrakowanie i zniszczenie zbędnej dokumentacji, konserwacja akt, przejście z posterunków MO dokumentacji do 1964 r. włącznie, sporządzenie dla całego zasobu spisu akt. Jednostki terenowe zostały zobligowane do nadesłania do dnia 10 listopada 1965 r. szczegółowych planów uporządkowania zasobów archiwalnych, a do 20 lutego następnego roku meldunków o uporządkowaniu podręcznych składnic akt¹²³.

¹²¹ AIPN Łd, pf 10/887, t. 1, Sprawozdanie dotyczące stanu archiwum i składnic akt na dzień 1 I 1966 r., k. 61v–62. W komendach dzielnicowych zgromadzono: Bałuty – 7500 teczek TW, 35 000 spraw operacyjnych i dochodzeniowych; Górna – 4000 teczek TW, 30 000 spraw operacyjnych i dochodzeniowych; Polesie – 7000 teczek TW, 33 000 spraw operacyjnych i dochodzeniowych; Śródmieście – 4200 teczek TW, 32 000 spraw operacyjnych i dochodzeniowych; Widzew – 1500 teczek TW, 4000 spraw operacyjnych i dochodzeniowych. *Ibidem*, k. 61v.

¹²² AIPN Łd, 091/114, Pismo ogólne dyrektora Biura „C” MSW do komendantów wojewódzkich MO w Łodzi z 15 X 1965 r. w sprawie zmian w resortowej służbie archiwalnej, k. 2–3.

¹²³ *Ibidem*, Pismo ogólne naczelnika Wydziału Ogólnego KW MO w Łodzi do komendantów powiatowych i miejskich z 2 XI 1965 r. w sprawie uporządkowania podręcznych składnic akt, k. 4.

Z zachowanej korespondencji wynika, że 20 komend miejskich i powiatowych MO podległych KW w Łodzi nadesłało w listopadzie 1965 r. plany uporządkowania swoich składnic. Gorzej natomiast przedstawiała się sytuacja z meldunkami o ich inwentaryzacji. Pismem z 18 lutego 1966 r. naczelnik Wydziału Ogólnego KW informował i prosił komendantów powiatowych i miejskich MO o zainteresowanie się stanem uporządkowania zasobów archiwalnych i udzielenie w tym zakresie pomocy kierownikom sekcji i referatów ogólnych. Konieczność wsparcia tych komórek wynikała z obserwacji, jakie poczyniono w trakcie przeprowadzonych w 1966 r. przez pracowników Wojewódzkiej Składnicy Akt wizytacji w podręcznych składnicach jednostek terenowych¹²⁴. W marcu okazało się, że mimo zaleceń komendanta wojewódzkiego MO meldunków o uporządkowaniu składnic nie przesłali komendanci powiatowi w Brzezinach, Łowiczu, Poddębicach, Sieradzu, Skierniewicach oraz miejscy w Tomaszowie Mazowieckim i Zgierzu¹²⁵. Stan uporządkowania podręcznych składnic akt według wstępnego podsumowania Wydziału Ogólnego KW MO przedstawia tabela nr 4¹²⁶.

Tab. 4. Stan uporządkowania podręcznych składnic akt według wstępnego podsumowania Wydziału Ogólnego KW MO

Siedziba komendy	Stan na dzień	Uporządkowanie zasobu składnicy (w proc.)
Bełchatów	19 II 1966 r.	90
Brzeziny	15 III 1966 r.	50
Kutno	20 II 1966 r.	90
Łask	19 II 1966 r.	70
Łęczyca	19 II 1966 r.	50
Łowicz	19 III 1966 r.	80
Łódź	19 II 1966 r.	70
Pajęczno	18 II 1966 r.	100
Piotrków Trybunalski	15 II 1966 r.	70
Poddębice	19 II 1966 r.	80
Radomsko	23 II 1966 r.	80
Rawa Mazowiecka	25 II 1966 r.	100

¹²⁴ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Ogólnego KW MO w Łodzi do komendantów powiatowych i miejskich MO z 18 II 1966 r. w sprawie porządkowania podręcznych składnic akt, k. 7.

¹²⁵ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Ogólnego KW MO w Łodzi do komendantów powiatowych i miejskich MO z 12 III 1966 r. w sprawie braku meldunków o uporządkowaniu podręcznych składnic akt, k. 8.

¹²⁶ *Ibidem*, Plan rozeznania podręcznych składnic akt komend powiatowych i miejskich MO, w których złożono akta oraz stan ich uporządkowania za okres 1965–1 III 1966, k. 71.

Siedziba komendy	Stan na dzień	Uporządkowanie zasobu składnicy (w proc.)
Sieradz	22 III 1966 r.	100
Skierniewice	16 III 1966 r.	100
Wieluń	24 II 1966 r.	100
Wieruszów	17 II 1966 r.	100
Pabianice	19 II 1966 r.	80
Tomaszów Mazowiecki	16 III 1966 r.	50
Zgierz	4 IV 1966 r.	100
Zduńska Wola	18 II 1966 r.	60

Według danych przekazanych w 1966 r. dyrektorowi Biura „C” w terminie wynikającym z Zarządzenia nr 065/60 komendanta głównego MO uporządkowano składnice K MO m. Łodzi oraz pięciu komend dzielnicowych, dokonując brakowania i zniszczenia zbędnej dokumentacji z lat 1945–1962. Od tego momentu brakowania dokumentacji, której okres przechowywania już minął, dokonywano na bieżąco. Na kartach Ew-59 zostały całkowicie zewidencjonowane osoby pojawiające się w aktach operacyjnych oraz kontrolno-śledczych ze wszystkich wydziałów komendy. Podobne działania zastosowano w odniesieniu do części akt operacyjnych oraz kontrolno-śledczych z lat 1945–1954 przejętych z komend dzielnicowych. W ich wyniku w kartotece znalazło się ogółem 53 tys. kart. Dalszego przejmowania tego rodzaju akt zaniechano ze względu na trudne warunki lokalowe składnicy K MO m. Łodzi. Komendy dzielnicowe nie posiadały natomiast żadnych kartotek do akt operacyjnych oraz kontrolno-śledczych. Stan zasobów składnic K MO m. Łodzi i komend dzielnicowych w kwietniu 1966 r. prezentuje tabela nr 5.

Tab. 5. Stan zasobów składnic K MO m. Łodzi i komend dzielnicowych w kwietniu 1966 r.

Nazwa komendy	Stan zasobu w mb	Liczba spraw operacyjno-dochodzeniowych w j.a. i mb	
		w j.a.	w mb
K MO m. Łodzi	363	34 044	125
KD MO Łódź-Bałuty	220	40 920	61
KD MO Łódź-Górna	185	27 840	42
KD MO Łódź-Polesie	231	26 240	48
KD MO Łódź-Śródmieście	145	30 635	41
KD MO Łódź-Widzew	35	7968	13
Komenda Ruchu Drogowego	40	7800	8

Stosunkowo duży zasób archiwalny w komendach dzielnicowych: Bałuty, Górna i Pole - sie tłumaczono potrzebą pozostawienia w tych jednostkach całości dokumentacji z pierwszych komisariatów (po jednym w dzielnicy) dla celów historycznych, oczywiście po odpowiednim ich opracowaniu w przyszłości w łódzkim Wydziale „C”. Składnice akt K MO m. Łodzi i komend dzielnicowych posiadały spisy zdawczo-odbiorcze przekazania akt kontrolno-dochodzeniowych i dokumentacji nieoperacyjnej z lat 1945–1963¹²⁷.

Z uwagi na specyfikę łódzkiego aparatu bezpieczeństwa polegającą na istnieniu dwóch komend szczebla wojewódzkiego w 1966 r. dokonano pewnych zmian organizacyjnych w kwestii ewidencji czynnych zainteresowań operacyjnych. Wykonywanie wszystkich czynności związanych z ewidencją i statystyką (tj. rejestracji TW, spraw operacyjnych, śledczych, wrogich aktów) dotyczącą księży działających na terenie właściwości K MO m. Łodzi powierzono jednemu pracownikowi, a analogiczne zadania w odniesieniu do KW MO drugiemu pracownikowi. Zabieg ten umożliwił lepszą konfrontację danych w tym zakresie oraz współpracę z jednostkami operacyjnymi, a efekty tej zmiany okazały się pozytywne już po kilku miesiącach.

Zgodnie z wytycznymi zawartymi w piśmie dyrektora Biura „C” z 16 marca 1966 r. dotyczącym brakowania teczek roboczych wyeliminowanej do 1960 r. agentury zniszczono częściowo 31 teczek roboczych i 24 personalne, a całkowicie 259 teczek roboczych. Na koniec 1966 r. do analizy pod kątem eliminacji pozostało ponad 6000 teczek b. TW. Na polecenie kierownictwa SB KW MO pracownicy Sekcji 2 przeprowadzili w komendach miejskich w Tomaszowie Mazowieckim i Zgierzu weryfikację wyeliminowanych w ubiegłych latach TW organów bezpieczeństwa. Wyniki tego sprawdzenia okazały się na tyle pożyteczne, że postanowiono je wykorzystać w przyszłości przy kwalifikowaniu akt do zniszczenia.

W 1966 r. zostały zmikrofilmowane materiały czynnych zainteresowań, czyli akta prowadzonych wówczas TW i spraw operacyjnych SB KW MO w Łodzi oraz podległych jej jednostek terenowych. Najpierw z zasobu wydzielono materiały historyczne i administracyjne aparatu bezpieczeństwa, następnie stworzono z nich dział X, opracowując do nich 500 kart tematycznych¹²⁸. Nastąpiło to prawdopodobnie przed sformułowaniem przez Biuro „C” MSW zaleceń w sprawie zewidencjonowania dokumentów o znaczeniu historycznym i prasy konspiracyjnej z okresu okupacji oraz wydawanej przez organizacje niepodległościowe po II wojnie światowej. Zgodnie z nimi powyższe materiały powinny być podzielone na trzy grupy: I – aparat państwowy oraz organizacje polityczne i społeczne z lat 1918–1939; II – organizacje konspiracyjne i okupacyjny aparat administracyjny z lat 1939–1945; III – antykomunistyczne organizacje niepodległościowe, kler, zakony i organizacje kościelne wszystkich wyznań, legalne organizacje i stronnictwa polityczne po

¹²⁷ AIPN Łd, 092/27, Pismo komendanta MO m. Łodzi płk. Henryka Piotrowskiego do dyrektora Biura „C” MSW płk. Jana Zabawskiego z 7 IV 1966 r. w sprawie składnic akt K MO m. Łodzi i komend dzielnicowych, k. 104–105.

¹²⁸ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1966 r. z 10 I 1967 r., k. 143–144, 146–147. W skład działu X weszły: sprawozdania za lata 1945–1962 kierownictwa urzędów i komend oraz wydziałów operacyjnych; analizy operacyjne z przeprowadzonych akcji politycznych (np. wyborów, wymiany waluty itp.); analizy operacyjne z akcji likwidacji podziemnych organizacji niepodległościowych; ulotki, odezwy, anonimy, rozkazy i schematy organizacyjne podziemnych organizacji niepodległościowych; dzienne meldunki sytuacyjne przesyłane do Gabinetu Ministra, Departamentu III oraz z jednostek powiatowych do kierownictw wojewódzkich urzędów; raporty z akcji ujawniania się niepodległościowego podziemia, m.in. likwidacji Inspektoratu Łódzkiego AK w 1945 r. i amnestii w 1947 r.; raporty dzienne łódzkiego gestapo z lat 1942–1945 dotyczące likwidacji polskiego podziemia. AIPN Łd, pf 10/887, t. 1, Sprawozdanie z pracy Sekcji 2 Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1966 r. z 5 I 1967 r., k. 52.

1945 r.¹²⁹ Powyższy podział nie przyjął się jednak w archiwum łódzkiej „bezpieki” i do końca jej istnienia materiały historyczne nieprzekazane wcześniej do Archiwum MBP bądź KdsBP zarchiwizowały się w ramach działu X. W 1966 r. poddano również komisyjnej ocenie jakość wykonywania zadań w Wydziale „C”, w tym prowadzenie w nim dokumentacji. W jej wyniku ujawniono wiele niedociągnięć, takich jak np. nieprawidłowe zapisy odnoszące się do teczek pracy b. TW w książce ewidencyjnej czy niewykorzystanie uzyskanych w bieżącej pracy informacji do zaktualizowania danych w kartotekach¹³⁰.

W 1967 r. oprócz wykonywania rutynowych zadań archiwum przejęło w depozyt z sądów akta 643 spraw, co i tak nie obejmowało wszystkich zaplanowanych do zgromadzenia przez SB materiałów w łącznej liczbie 977 spraw¹³¹. Zarządzeniem nr 012/67 komendanta wojewódzkiego MO w Łodzi z 29 kwietnia 1967 r. została powołana komisja zdawczo-odbiorcza, która dokonała 9 i 11 maja 1967 r. spisania dokumentów i spraw prowadzonych przez inspektora Sekcji Statystyki Wydziału Ogólnego KW MO por. Wacława Kręta, w tym kartoteki czynnych TW, LK i KTW, w celu ich przekazania do Wydziału „C”¹³². 14 sierpnia tr., zgodnie z pismem dyrektora Biura „C” MSW z 24 marca 1967 r., naczelnik Wydziału Ogólnego KW MO przekazał z kolei do pionu archiwalnego KM MO teczki wyeliminowanych TW i lokali konspiracyjnych¹³³.

W okresie sprawozdawczym doszło również do przejęcia dużej partii materiałów ze składnic akt KM i KW MO w Łodzi. Nastąpiło to, zgodnie z Zarządzeniem organizacyjnym nr 042/Org. MSW z 14 kwietnia 1967 r. o włączeniu składnic akt wydziałów ogólnych do wydziałów „C”, na podstawie pisma dyrektora Biura „C” z 5 maja 1967 r. oraz po wykonaniu prac związanych z realizacją Zarządzenia nr 021/66 komendanta głównego MO z 3 października 1966 r. w sprawie brakowania i niszczenia materiałów archiwalnych MO. 30 listopada 1967 r. naczelnik Wydziału Ogólnego KM MO Ryszard Włodarski przekazał naczelnikowi Wydziału „C” Tadeuszowi Salskiemu znajdujące się w składnicy akt materiały operacyjne, kontrolno-śledcze, administracyjne, protokoły brakowania akt wytworzo-

¹²⁹ Dokumenty zaliczone do jednej z tych trzech grup miały być wyłączone (o ile tego nie uczyniono wcześniej) z akt śledczych i obiektowych. W miejscach, w których wyłączono dokumenty, miały pojawić się notatki służbowe informujące o tym fakcie. Przewidziano również stworzenie dla materiałów historycznych inwentarza kartkowego podzielonego na okresy historyczne (jak w podziale na grupy), a w ramach okresów na zagadnienia (np. AK, NSZ). AIPN Łd, pf 10/617, t. 5/1, Pismo ogólne naczelnika Wydziału II Biura „C” MSW do naczelników wydziałów „C” komend wojewódzkich MO z 6 X 1966 r., b.p.

¹³⁰ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1966 r. z 10 I 1967 r., k. 148.

¹³¹ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1967 r. z 10 I 1968 r., k. 153.

¹³² Komisja zdawczo odbiorcza w składzie: przewodniczący mjr Tomasz Świta – inspektor komendanta wojewódzkiego MO, członkowie: kpt. Zygmunt Bartnicki – kierownik Sekcji 1 Wydziału „C”, starszy sierż. Piotr Prochnowski – kierownik Sekcji Ogólnej. AIPN Łd, 091/2, Protokół zdawczo-odbiorczy przekazania spraw ewidencji operacyjnej z Wydziału Ogólnego KW MO w Łodzi do Wydziału „C” KM MO w Łodzi z 11 V 1967 r., b.p. Tomasz Świta, s. Jana, ur. 3 XII 1914 r.; mjr. Od 15 VIII 1944 r. funkcjonariusz Posterunku MO w Krzeszowie; od lipca 1945 r. instruktor KP MO w Biłgoraju; 25 V 1949–3 VII 1950 r. słuchacz V Kursu Szkoły Oficerskiej CW MO w Słupsku; od 15 IX 1950 r. wykładowca Centralnego Kursu Przeszkolenia MO w Łodzi; od 1 XI 1951 r. starszy referent Sekcji Ewidencji Wojskowej Wydziału Ewidencji Ludności i Dowodów Osobistych; od 1 IV 1952 r. kierownik Sekcji 2 Wydziału IV; od 1 VII 1954 r. kierownik Sekcji Kulturalno Oświatowej Wydziału Szkolenia; od 1 VII 1957 r. sekretarz KZ PZPR przy KW MO w Łodzi; od 1 VII 1966 r. inspektor, a od 1 I 1975 r. starszy inspektor Inspektoratu Kierownictwa Służby Milicji KW MO w Łodzi; od 1 VI 1975 r. inspektor Wydziału Prewencji; od 1 XI 1982 r. starszy inspektor Zespołu ds. MO Wydziału Inspekcji KW MO w Piotrkowie Trybunalskim; z dniem 30 XI 1982 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0230/470, Akta osobowe Tomasza Świty.

¹³³ AIPN Łd, 091/2, Protokół zdawczo-odbiorczy akt wyeliminowanych TW i LK KW MO w Łodzi z 14 VIII 1967 r., b.p.

nych przez komórki organizacyjne KM MO w Łodzi¹³⁴. Druga faza tego procesu wiązała się z przejściem 20 grudnia zgromadzonych w wojewódzkiej składnicy materiałów operacyjnych, kontrolno-śledczych, administracyjnych, protokołów brakowania akt – wytworzonych przez komórki organizacyjne KW MO w Łodzi i podległe jej jednostki szczebla powiatowego i miejskiego¹³⁵.

Na podstawie wspomnianego zarządzenia organizacyjnego ministra spraw wewnętrznych oraz Rozkazu organizacyjnego nr 012/Łm/67 komendanta miejskiego MO w Łodzi z 25 kwietnia 1967 r. naczelnik Wydziału Ogólnego KM MO przekazał Wydziałowi „C” także dokumentację, rejestr i skorowidz ruchomy (kartotekę), zestawienia statystyczne dotyczące aktualnej sieci TW, teczki personalne i robocze wraz z kartami ewidencyjnymi, wykaz zniszczonych teczek TW oraz karty ewidencyjne do nich, charakterystyki i materiały sprawozdawcze odnoszące się do TW, wykaz aktualnych spraw operacyjnych i akt „dossier”, materiały administracyjne związane z pracą TW i sprawami operacyjnymi¹³⁶.

Według sprawozdania Wydziału „C” za 1967 r. w oparciu o Zarządzenie nr 021/66 KG MO z 3 października 1966 r. wybrakowano łącznie z pionów milicyjnych komend wojewódzkiej i miejskiej: 4774 teczek personalnych i 3978 teczek roboczych b. TW, 48 727 spraw kontrolno dochodzeniowych, 4964 jednostki akt administracyjnych¹³⁷. Po wybrakowaniu dokumentacji, której okres przechowywania minął, w komendach powiatowych i dzielnicowych pozostało 26 377 spraw operacyjnych, 125 199 spraw dochodzeniowych i 169 849 spraw administracyjnych¹³⁸.

Łącznie z zasobów archiwalnych KM i KW MO przekazano do Wydziału „C” ponad 1400 kart ewidencyjnych oraz 1230 teczek personalnych b. TW, 894 j.a. spraw operacyjnych, 868 j.a. spraw kontrolno dochodzeniowych, 23 103 j.a. spraw administracyjnych¹³⁹. Z Samodzielnej Sekcji Kadr i Szkolenia przejęto z kolei 6060 akt osobowych, a z Wydziału Paszportów i Dowodów Osobistych 8271 j.a. Wszystkie akta z KM MO oraz materiały

¹³⁴ AIPN Łd, 091/3, Protokół zdawczo-odbiorczy składnicy akt Wydziału Ogólnego KM MO w Łodzi z 30 XI 1967 r., k. 1–24. Przed przekazaniem akt do Wydziału „C” – na podstawie Zarządzenia nr 021/66 KG MO z 3 X 1966 r. – zdołano zniszczyć w KM i pięciu podległych komendach dzielnicowych (według stanu na dzień 1 IX 1967 r.) 1571 teczek personalnych i 1318 teczek pracy TW, pozostawiając odpowiednio 524 i 489 teczek personalnych i pracy, 19 840 jednostek akt operacyjnych (pozostało 636), 121 836 j.a. postępowań przygotowawczych (pozostało 5829) i 88,75 mb innych materiałów (pozostało 2,1 mb). Łącznie zniszczono 414 mb akt, pozostawiając 35,75 mb. *Ibidem*, Sprawozdanie zbiorcze z realizacji Zarządzenia nr 021/66 KG MO z 3 X 1966 r. w sprawie brakowania i niszczenia akt MO z 30 XI 1967 r., k. 27.

¹³⁵ AIPN Łd, 091/2, Protokół zdawczo-odbiorczy składnicy akt Wydziału Ogólnego KM MO w Łodzi z 20 XII 1967 r., k. 1–42. W celu przekazania akt komendant wojewódzki MO Zarządzeniem nr 042/67 z 15 XII 1967 r. powołał komisję zdawczo-odbiorczą w składzie: przewodniczący mjr Tomasz Świta – inspektor komendanta wojewódzkiego MO, członkowie: kpt. Stanisław Strączyński – kierownik Sekcji 3 Wydziału „C”, starszy sierż. Piotr Prochnowski – kierownik Sekcji Ogólnej. *Ibidem*, k. 45. Stanisław Strączyński, s. Władysława, ur. 21 III 1925 r.; kpt. Od 20 IV 1948 r. wartownik; od 1 IX 1949 r. kancelista Wydziału Ogólnego; od 1 VII 1950 r. młodszy referent Sekcji 5, a następnie Sekcji 1 Wydziału II; od 1 XII 1953 r. referent Sekcji 1 Wydziału II WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. referent, a następnie oficer ewidencji operacyjnej Sekcji 1 Wydziału X/Wydziału Ewidencji Operacyjnej (Wydziału „C”) WUdsBP/KM MO w Łodzi; od 1 IV 1967 r. kierownik Sekcji 3 Wydziału „C” KM MO w Łodzi; z dniem 31 I 1980 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0100/9, Akta osobowe Stanisława Strączyńskiego.

¹³⁶ AIPN Łd, 091/4, Protokół zdawczo-odbiorczy dokumentacji przekazanej przez ogniwa ewidencji operacyjnej Wydziału Ogólnego KM MO do Wydziału „C” z 29 IV 1967 r., b.p.

¹³⁷ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1967 r. z 10 I 1968 r., k. 158.

¹³⁸ *Ibidem*, k. 153.

¹³⁹ Wśród przekazanych pomocy ewidencyjnych znalazły się karty: 1455 czynnych TW, 204 spraw operacyjnych, 223 spraw poszukiwawczych, 556 spraw „dossier”. *Ibidem*.

operacyjne i TW z KW MO zdołano zgromadzić w archiwum wydziału. Z uwagi na brak powierzchni magazynowej w pomieszczeniach KW MO pozostawiono jedynie akta administracyjne z tej jednostki¹⁴⁰.

Kontrola składnic w komendach dzielnicowych i powiatowych po raz kolejny wykazała, że pomieszczenia, w których je umieszczono, nie odpowiadają wymogom instrukcji określającej tryb postępowania z dokumentacją operacyjną, wprowadzonej Zarządzeniem nr 00123/57 ministra spraw wewnętrznych z 1 lipca 1957 r. Większość składnic znajdowała się w piwnicach, suterenach i na strychach. Nie było w nich okien, dominowały natomiast wilgoć, brud i zaduch. W żadnej z kontrolowanych jednostek nie zatrudniano pracownika odpowiedzialnego za porządkowanie i zabezpieczanie techniczne przechowywanej dokumentacji. Zazwyczaj za pomieszczenia archiwalne odpowiadały sekretarki lub pracownik gospodarczy, którzy docierali do składnic w momencie przyjmowania lub wypożyczania akt i traktowali tę pracę jako dodatkową. Z uwagi na powyższe trudności naczelnik Wydziału „C” kpt. Tadeusz Salski proponował przeprowadzić szczegółową kontrolę tych pomieszczeń w celu wyodrębnienia i przekazania do archiwum w KM MO najcenniejszych pod względem operacyjnym i historycznym akt oraz doprowadzenia poprzez interwencję w Biurze „C” do powołania pracowników odpowiedzialnych za składnice akt w jednostkach terenowych. Istotnym problemem była rozbudowa kartoteki zagadnieniowej o informacje z miejsc zamieszkania i pracy agentury oraz innych źródeł informacji i funkcjonariuszy MO. W okresie sprawozdawczym na polecenie kierownictwa KM MO pracownicy wydziału wprowadzili do kartoteki czynnych zainteresowań adresy nierejestrowanych kontaktów obywatelskich i b. TW (łącznie dotyczące 2080 osób) oraz zwolnionych, ale nie dyscyplinarnie b. pracowników SB (252). Z uwagi na potrzeby operacyjne, a w szczególności możliwość dotarcia do figurantów rozpracowań, kandydatów na TW, osób przyjeżdżających do kraju, w dalszej perspektywie planowano włączenie do kartoteki danych zwolnionych pracowników MO (po przejściu ich akt osobowych z Biura „C”) oraz pracowników aktualnie zatrudnionych, ich bliskich kontaktów, a także członków ORMÓ¹⁴¹.

W 1967 r. zostały również przeprowadzone analizy złożonych w archiwum teczek wyeliminowanych TW SB KW MO (za I i II kwartał) i SB KM MO w Łodzi (za I kwartał) oraz zaniechanych spraw operacyjnych SB KW MO w Łodzi (za II kwartał). Dokonujący analiz kierownik Sekcji 2 Wydziału „C” kpt. Zdzisław Zaorski¹⁴² zwrócił uwagę przede wszystkim na kontrolę i celowość pozyskania TW oraz nieprawidłowości i braki przy zakładaniu i w trakcie prowadzenia spraw ewidencji operacyjnej, czyli najczęstsze uchybienia w dokumentowaniu pracy przez wydziały operacyjne. Pełne spektrum badań opracowano – zgodnie z wytycznymi Biura „C” MSW z 16 stycznia 1963 r. – w formie tabel przedstawiających statystyczne wyniki przygotowanych analiz opisowych¹⁴³.

¹⁴⁰ *Ibidem*, k. 153, 158. Z MO przejęto: 3260 akt administracyjnych, 20 teczek osobowych b. funkcjonariuszy MO, 422 teczki personalne i robocze b. TW, 197 spraw operacyjnych i 83 sprawy dochodzeniowe. *Ibidem*, k. 158.

¹⁴¹ *Ibidem*, k. 153–156.

¹⁴² Zdzisław Zaorski, s. Adama, ur. 10 I 1933 r.; ppłk. Od 10 IX 1951 r. słuchacz Szkoły Oficerskiej CW MBP; od 11 VIII 1953 r. referent Sekcji 2, a od 15 VIII 1953 r. Sekcji 4 Wydziału I WUBP w Łodzi; od 1 IV 1955 r. referent i oficer operacyjny Sekcji 2 Wydziału II WUdsBP w Łodzi; od 1 I 1957 r. oficer operacyjny, a następnie starszy oficer operacyjny Wydziału II K MO m. Łodzi; od 1 IV 1963 r. kierownik grupy Wydziału II; od 1 IV 1966 r. kierownik Sekcji 2 Wydziału „C”; od 1 X 1969 r. starszy oficer Sekcji 2 Wydziału „C”; od 1 II 1970 r. inspektor, a następnie starszy inspektor Wydziału III; od 1 XII 1972 r. kierownik grupy Wydziału III; od 1 VI 1975 r. kierownik sekcji Wydziału III; od 1 IX 1975 r. zastępca naczelnika Wydziału „B”; z dniem 31 III 1990 r. zwolniony ze służby. AIPN Łd, 0268/384, Akta osobowe Zdzisława Zaorskiego.

Istotnym zadaniem kontynuowanym przez Wydział „C” w 1968 r. było brakowanie teczek roboczych b. TW wyeliminowanych z czynnej sieci do 1960 r., które nie przedstawiały wartości historycznej i operacyjnej. W związku z powyższym ocenie poddano 3124 tecki personalne i 3548 teczek roboczych. W jej wyniku zakwalifikowano do zniszczenia 3102 tecki robocze, w większości dotyczące b. TW referatów ochrony w zakładach pracy. Nowością w zakresie działań podejmowanych przez Wydział „C” było natomiast przygotowanie rocznej informacji (w podziale na miesiące) dla wydziałów operacyjnych KM MO, zawierającej m.in. dane statystyczne dotyczące aktów wrogiej działalności, wystąpień duchowieństwa, funkcjonariuszy, którzy dokonali nowych rejestracji, oraz obrazującej stan i ruch TW, a także spraw operacyjnych. Zestawienia te zostały przyjęte z satysfakcją przez kierownictwo zainteresowanych wydziałów i były wykorzystywane przez nie w realizacji bieżących zadań¹⁴⁴.

W dniach 16–18 maja 1968 r. wizytację archiwum łódzkiego Wydziału „C”, a także składnic akt KM w Tomaszowie Mazowieckim oraz KMiP w Piotrkowie Trybunalskim przeprowadził starszy oficer Wydziału IV Biura „C” MSW kpt. Jan Pytel. Stwierdził on, że akta dwóch łódzkich komend szczebla wojewódzkiego przechowywane są w odpowiednich warunkach lokalowych. Magazyny archiwalne usytuowano zarówno w budynku KM, jak i KW MO. Porównując tę opinię z oceną warunków pracy dokonaną przez przedstawicieli Biura Ewidencji Operacyjnej w 1957 r., można zauważyć, że znacznie polepszyła się infrastruktura archiwalna. W KW MO przechowywano akta administracyjne tej komendy i część akt osobowych zwolnionych funkcjonariuszy MO. Planowano tam umieścić również akta osobowe przesłane przez Wydział IV Biura „C”. Regały, na których przechowywano w KM MO akta SB, były wykonane z drewna i polakerowane. Akta administracyjne zgromadzone w magazynie archiwalnym w budynku KW MO spoczywały z kolei na regałach z nieoheblowanego drewna. Pomieszczenia magazynowe były zaopatrzone w plany rozmieszczenia akt (quasi inwentarz topograficzny), a regały i półki posiadały odpowiednie opisy. Zmikrofilmowane akta SB zostały wyodrębnione, co miało znaczenie w przypadku ewentualnej ich ewakuacji. Konserwacja akt w Archiwum Wydziału „C” była prowadzona na bieżąco. Z uwagi na brak m.in. odpowiedniego kleju, bibułki japońskiej, skrzynki do szycia akt, prace konserwatorskie i introligatorskie polegały głównie na podklejaniu, obcinaniu i oprawianiu akt. Konserwacji wymagało przede wszystkim ok. 20 mb akt sądowych oraz część materiałów operacyjnych.

Kontroler stwierdził, iż akta SB i MO były przejmowane przez Wydział „C” zgodnie z obowiązującymi przepisami. Materiały SB zostały ułożone według działów – od I do Xa. Teczki robocze TW oddzielono od teczek personalnych. Materiały z działów X (planowanie i sprawozdawczość) oraz Xa (korespondencja) ułożone zostały według numerów wpływu do archiwum (bez podziału na aktotwórców), natomiast według jednostek organizacyjnych sporządzono kartotekę do tych akt. Aktom operacyjnym MO nadano porządek według spisów materiałów przekazanych, a wcześniej stosownie do kolejnych numerów wpływu (numeru dziennika archiwalnego). W kolejności spisów zdawczo odbiorczych rozmieszczono i ewidencjonowano pozostałe archiwalia MO, poza teczkami TW i aktami osobowymi zwolnionych funkcjonariuszy. Dokumentację zwolnionych funkcjonariuszy SB spisywano według kolejnych numerów wpływu – oddzielnie od akt funkcjonariuszy MO.

¹⁴³ AIPN Łd, pf 10/887, t. 2, Analizy teczek wyeliminowanych TW i zaniechanych spraw operacyjnych złożonych w archiwum w I i II kwartale 1967 r., b.p.

¹⁴⁴ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1968 r. z 9 I 1969 r., k. 165–166.

Prowadzono do nich także odrębną ewidencję książkową (dziennik). Ewidencję akt udostępnianych i wypożyczanych prowadzono w trzech księgach: 1) dla akt operacyjnych i osobowych SB i MO, 2) dla pozostałych materiałów udostępnianych na miejscu, 3) dla pozostałych wypożyczanych akt MO. Jednym z wniosków pokontrolnych kpt. Pytła była propozycja rozważenia przez kierownictwo komendy możliwości zgromadzenia akt osobowych zwolnionych funkcjonariuszy MO w jednym budynku KM MO (bez podziału KM i KW), co niewątpliwie wpłynęłoby na usprawnienie pracy Archiwum Wydziału „C”¹⁴⁵.

Rok 1968 przyniósł także zakończenie prac nad ustaleniem jednolitego systemu archiwalnego w resorcie spraw wewnętrznych. Ostateczna wersja normatywu została wprowadzona Zarządzeniem nr 0107/68 MSW z 24 października 1968 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji¹⁴⁶. Określono w nim całość spraw archiwalnych obejmujący przejmowanie, opracowywanie, porządkowanie, ewidencjonowanie i brakowanie akt oraz zagadnienia związane z ich udostępnianiem, zabezpieczaniem i mikrofilmowaniem¹⁴⁷. Zgodnie z instrukcją wydziału „C” były miejscem przechowywania akt: dawnych wojewódzkich i powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego oraz urzędów do spraw bezpieczeństwa publicznego, komend wojewódzkich i komend powiatowych MO w zakresie dokumentacji dotyczącej SB, personalnych zwolnionych funkcjonariuszy SB z terenu województwa, teczek wyeliminowanych TW i spraw ewidencji operacyjnej MO z komend powiatowych. Do zasobu składnic akt komend powiatowych i równorzędnych MO zaliczono z kolei akta tychże komend i podległych im komisariatów i posterunków, z wyjątkiem materiałów SB oraz teczek wyeliminowanych TW i spraw ewidencji operacyjnej MO.

Jednostki operacyjne SB i MO za pośrednictwem komórek rejestrujących sprawę, w tezkach skompletowanych zgodnie z przepisami o prowadzeniu pracy operacyjnej i rejestracji spraw, miały przekazywać do właściwych archiwów akta spraw operacyjnych bezpośrednio po ich zakończeniu lub zaniechaniu dalszego prowadzenia. Co roku do archiwów

¹⁴⁵ AIPN Łd, 092/27, Notatka służbowa kpt. Jana Pytła z wizytacji przeprowadzonej w Archiwum Wydziału „C” KM MO oraz składnicach akt KM MO w Tomaszowie Mazowieckim i KMip MO w Piotrkowie Trybunalskim z 27 V 1968 r., k. 95–97.

¹⁴⁶ AIPN, 01476/114, Zarządzenie nr 0107/68 MSW z 24 X 1968 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji, k. 3. Siedem lat później weszło w życie Zarządzenie nr 034/74 MSW z 10 V 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, wprowadzające nową instrukcję archiwalną. Różnice pomiędzy przepisami instrukcji z 1968 r. a rozwiązaniami przyjętymi w normatywie archiwalnym z 1974 r. dotyczyły kilku istotnych elementów funkcjonowania archiwów resortowych. Do grona istniejących archiwów wprowadzono na przykład archiwa Wojsk Ochrony Pogranicza i od 1979 r. Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych MSW – dla akt wytworzonych przez dowództwa tych wojsk i podległe im jednostki. Obok składnic akt w komendach powiatowych i równorzędnych MO (od 1979 r. komendach miast, komisariatów i posterunków) kolejne składnice utworzono w: Departamencie Zdrowia i Spraw Socjalnych MSW oraz zarządach (wydziałach) zdrowia i spraw socjalnych KW MO, Dowództwie Wojsk Ochrony Pogranicza, Dowództwie Nadwiślańskiej Brygady MSW im. Czwartaków AL (od 1979 r. Nadwiślańskich Jednostek Wojskowych MSW), Komendzie Głównej Straży Pożarnych, przedsiębiorstwach MSW. Wszystkie wyżej wymienione składnice działały przy kancelariach tych jednostek i przechowywały wyłącznie dokumentację kategorii „B”. Dla kształtowania zasobu wydziałów „C” instrukcja z 1974 r. miała jednak drugorzędne znaczenie i z tego powodu nie ma potrzeby jej szerszego omawiania. AIPN Kr, 0179/145, Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych wprowadzona Zarządzeniem nr 034/74 MSW z 10 V 1974 r., b.p.; AIPN Łd, 091/113, Projekt znowelizowanej instrukcji o postępowaniu z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych z 1974 r., b.p. Zob. też P. Perzyna, *Problematyka rozpoznania struktury zasobu i zespołowości...*, s. 36.

¹⁴⁷ AIPN, 01476/114, Instrukcja o postępowaniu z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji z 1968 r., k. 4–6.

miały natomiast trafiać akta wytworzone przez jednostki administracyjne resortu oraz jednostki operacyjne tylko w odniesieniu do materiałów administracyjnych. Mogły one w uzasadnionych przypadkach zatrzymać w swoich kancelariach i sekretariatach akta spraw przez okres dwóch lat od ich zakończenia¹⁴⁸.

Jak w każdym archiwum, tak i w łódzkim Wydziale „C” po okresie brakowania dokumentacji, a tym samym zwolnienia miejsca na regałach magazynowych, następowały momenty intensywnego przejmowania akt. Tak również stało się w 1969 r. Tylko w I kwartale tr. do archiwum przyjęto 15 552 jednostki akt osobowych b. funkcjonariuszy MO z Wydziału IV Biura „C” MSW oraz 1099 teczek pracowników kontraktowych, które dotychczas pozostawały w dyspozycji wydziałów kadr KM i KW MO w Łodzi. W wyniku reorganizacji polikliniki podlegającej KW MO do magazynu Wydziału „C” trafiły również 824 teczki akt osobowych pracowników zwolnionych, etatowych i kontraktowych. Do powyższych materiałów przyjęto z wydziałów kadr KM i KW MO kartotekę zwolnionych i przeniesionych funkcjonariuszy – liczącą ok. 22 tys. kart. Ogółem w 1969 r. z pionu SB napłynęło 919 j.a., a z jednostek milicji 19 878 j.a. (207,33 mb), z czego 17 583 teczek stały nowymi aktami osobowymi. Zniszczono 3098 jednostek akt TW wyeliminowanych do 1960 r. Założono również nowe książki ewidencyjne dla 950 akt kontrolno-dochodzeniowych, 2033 akt śledczych i 589 akt operacyjnych. Wbrew oczekiwaniom kierownictwa Wydziału „C” do depozytu archiwum KM MO nie wpłynęły z sądów wojewódzkich w Łodzi (oddzielnych dla województwa i miasta) żadne akta. Ustalono, że pewna część materiałów została przekazana do Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, Muzeum Ruchu Robotniczego w Łodzi oraz sądów wojskowych w Poznaniu i Wrocławiu. Według stanu na dzień 31 grudnia 1969 r. w depozycie Wydziału „C” znajdowało się 668 akt, a do przejścia pozostawało jeszcze 218.

W okresie sprawozdawczym pracownicy Wydziału „C” wizytowali także składnice: miejskie w Pabianicach i Zduńskiej Woli, powiatowe w Łasku i Sieradzu oraz dzielnicową Łódź-Górna. Tylko w przypadku składnic w komendach miejskich stwierdzono, że są one prowadzone właściwie. Problemy pozostałych komend, wynikające z zaniedbań lokalowych i błędów o charakterze merytorycznym, były zdaniem kontrolerów spowodowane brakiem zainteresowania ze strony kierownictw tych jednostek organizacyjnych¹⁴⁹.

W 1970 r. do archiwum KM MO przyjęto łącznie z pionu SB: 1783 j.a. (25,9 mb), w tym m.in. 287 teczek personalnych i 139 teczek pracy b. TW, 118 spraw operacyjnych oraz 590 j.a. z Wojewódzkiego Aresztu Śledczego. Z pionu milicyjnego do Wydziału „C” trafiło 3773 j.a. (55,57 mb), m.in. 262 teczki personalne i 268 teczek pracy b. TW, 32 sprawy operacyjne oraz 2448 jednostek akt administracyjnych. Wybrakowano ogółem 360 j.a. wytworzonych przez SB oraz 2122 j.a. proweniencji milicyjnej. W tym samym roku pracownicy Wydziału „C” złożyli wizyty w siedmiu powiatowych składnicach akt w: Wieluniu, Kutnie, Poddębicach, Wieruszowie oraz Sieradzu, Łęczycy i Łowiczu. W ostatnich trzech składnicach komend powiatowych stwierdzono rażące zaniedbania i lekceważenie spraw archiwalnych przez kierownictwo tych komend. Wynikały one przede wszystkim ze złych warunków lokalowych składnic i katastrofalnego stanu ewidencji akt¹⁵⁰.

¹⁴⁸ *Ibidem*, k. 4, 8, 10. Zob. też P. Perzyna, *Problematyka rozpoznania struktury zasobu i zespołowości...*, s. 34–35.

¹⁴⁹ AIPN Łd, pf 10/883, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO m. Łodzi za 1969 r. z 9 I 1970 r., k. 176–177, 179–182.

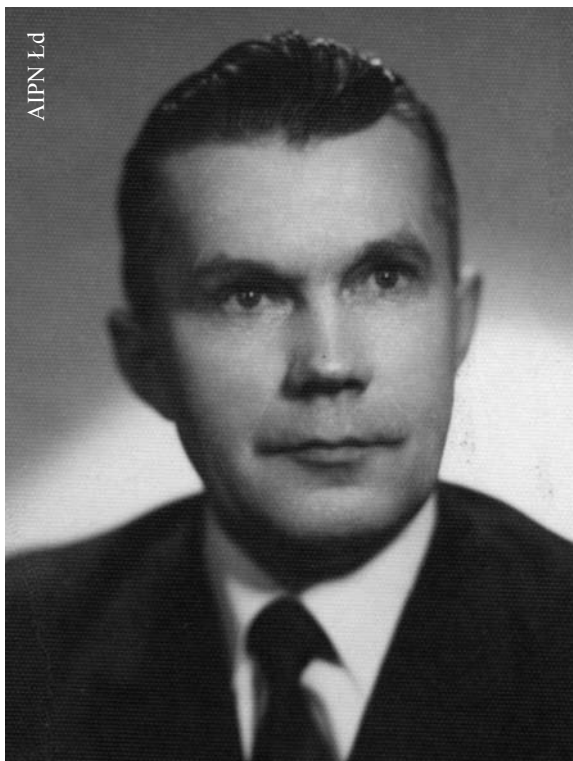
¹⁵⁰ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy Wydziału „C” K MO w Łodzi za rok 1970 z 11 I 1971 r., k. 194–197.

kpt. Henryk (Hersz) Tuszyner,
kierownik Sekcji 2 Wydziału X WUdsBP w
Łodzi w latach 1955–1956

mjr Andrzej Dworakowski,
zastępca naczelnika i kierownik Sekcji 1
Wydziału „C” w latach 1970–1973

mjr Radzisław Rokoszewski,
zastępca naczelnika Wydziału „C”
w latach 1973–1978

płk Stefan Filipiak,
naczelnik Wydziału „C”
w latach 1973–1990

V. U progu reformy administracyjnej

Szczegółowe odtworzenie działań podejmowanych przez łódzki Wydział „C” w latach 1971–1974 nie jest możliwe z uwagi na brak sprawozdań z tego okresu. Według stanu na dzień 31 grudnia 1974 r. zasób aktowy w jednostkach MO przedstawiał się następująco:

– w pięciu komendach dzielnicowych (Bałuty, Górna, Polesie, Śródmieście, Widzew) podległych KM MO w Łodzi łącznie przechowywano 87 430 spraw operacyjnych (co stanowiło 83,78 mb), 182 495 spraw dochodzeniowych (163,27 mb), 286 111 spraw administracyjnych (400,96 mb);

– w czterech komendach miejskich (Pabianice, Tomaszów Mazowiecki, Zduńska Wola, Zgierz) oraz 16 komendach powiatowych (Bełchatów, Brzeziny, Kutno, Łask, Łęczyca, Łowicz, Łódź, Pajęczno, Poddębice, Piotrków Trybunalski, Radomsko, Rawa Mazowiecka, Sieradz, Skierniewice, Wieluń, Wieruszów) łącznie przechowywano 14 457 spraw operacyjnych (co stanowiło 139,25 mb), 128 126 spraw dochodzeniowych (522,10 mb), 145 482 spraw administracyjnych (563,56 mb)¹⁵¹.

Zarządzeniem organizacyjnym nr 090/Org. ministra spraw wewnętrznych gen. Stanisław Kowalczyk polecił komendantowi miejskiemu MO w Łodzi zorganizować z dniem 1 czerwca 1975 r.: KM MO w Łodzi (1404 etaty funkcjonariuszy i 199 etatów pracowników cywilnych); 5 komend dzielnicowych MO: Łódź-Bałuty (271 etatów funkcjonariuszy), Łódź-Górna (245), Łódź Polesie (201), Łódź-Śródmieście (216), Łódź-Widzew (163); 2 komendy miejskie w Pabianicach (100 etatów funkcjonariuszy i 2 etaty pracowników cywilnych) i Zgierzu (82 etaty funkcjonariuszy i 1 etat pracownika cywilnego); 3 komisariaty MO w Aleksandrowie Łódzkim (19 etatów funkcjonariuszy), Głownie (16), Ozorkowie (21); 3 komisariaty kolejowe MO: Łódź Fabryczna (26), Łódź Kaliska (28), Łódź Olechów (21); 9 posterunków MO (łącznie 63 etaty); ZOMO (935). Z ośrodkami wczasowymi MSW w Cesarce i Grotnikach (po jednym funkcjonariuszu) łączna liczba zatrudnionych w KM MO i jednostkach podległych wyniosła 3813 funkcjonariuszy i 202 pracowników cywilnych¹⁵².

a) kontrole i szkolenia archiwalne

Wprowadzenie w resorcie spraw wewnętrznych instrukcji archiwalnych z lat 1968 i 1974 wywołało potrzebę przeprowadzenia kontroli w składnicach akt jednostek terenowych oraz udzielenia instruktażu zatrudnionym w nich pracownikom. W materiałach po łódzkim Wydziale „C” zachowała się cała teczka protokołów, notatek z kontroli w komendach dzielnicowych, miejskich i powiatowych dokonanych w latach 1967–1974 przez kierownika Sekcji 3 w obecności najczęściej zastępcy naczelnika Wydziału „C”. W trakcie wizyt w składnicach akt kontrolerzy zwracali uwagę na trzy elementy: warunki lokalowe i wyposażenie magazynów, ewidencję i brakowanie akt zgodnie z przepisami instrukcji archiwalnych z 1968 r. i 1974 r., konserwację akt. Najczęstszymi zaleceniami pokontrolnymi były dyrektywy wpisywania spraw operacyjnych i dochodzeniowych do ksiąg archiwalnych z jednoczesnym dokonywaniem kwalifikacji okresu ich przechowywania oraz zewidencjonowania innych materiałów na spisach zdawczo-odbiorczych i nadawania im kategorii archiwalnej. Jak już wspomniano, funkcjonariusze Wydziału „C” dokonywali również odpowiedniego do skali uchybień instruktażu pracownikom składnic akt zarówno na miejscu po odbytej kontroli, jak i w siedzibie wydziału¹⁵³.

¹⁵¹ AIPN Łd, pf 13/420, Tabela statystyczna o stanie i ruchu akt jednostek MO za 1974 r., 1975 r., b.p.

¹⁵² AIPN Łd, 220/1, Zarządzenie organizacyjne nr 090/Org. ministra spraw wewnętrznych z 11 VI 1975 r., k. 48–49.

¹⁵³ AIPN Łd, 092/2, Protokoły i notatki pokontrolne z wizytacji w archiwach jednostek terenowych. Sekcja 3 Wydziału „C” z lat 1967–1974, k. 5–103.

Obok organizowanych przez kierownictwo SB kursów dla pracowników Wydziału „C”, na których przekazywano im niezbędną w pracy wiedzę operacyjną i polityczną, odbywały się także odprawy dokształcające z zakresu zagadnień archiwalnych. Funkcjonariusze Wydziału „C” zamieniali się tylko rolami. Osoby szkolone stawały się pracownikami edukującymi przedstawicieli pionów operacyjnych i administracyjnych komend MO.

17 kwietnia 1973 r. kierownik Sekcji 3 Wydziału „C” kpt. Stanisław Strączyński przeprowadził szkolenie archiwalne dla kierowników referatów ogólnych komend powiatowych i miejskich MO. W trakcie jego trwania omówił niedociągnięcia i braki występujące w składnicach akt oraz zaapelował o systematyczne brakowanie przeterminowanej dokumentacji, założenie ksiąg archiwalnych i prawidłowe wypełnianie tabel statystycznych. Prowadzący kurs poruszył także kwestie utrzymywania czystości w pomieszczeniach archiwalnych, wyposażenia ich w gaśnice, odpowiedniego oświetlenia i plombowania magazynów¹⁵⁴.

Pół roku później (9–11 października 1973 r.) na wniosek Inspektoratu Specjalnego KW MO w Łodzi została zorganizowana odprawa, w trakcie której przewidziano 6 godzin na omówienie zagadnień archiwalnych. Podczas spotkania zostały przedstawione kwestie związane z gromadzeniem, porządkowaniem, kwalifikowaniem i brakowaniem materiałów mobilizacyjnych, spostrzeżenia z kontroli i analizy nadesłanych protokołów brakowania z jednostek MO oraz zagadnienia wynikające z realizacji przepisów instrukcji archiwalnej wprowadzonej Zarządzeniem nr 0107/68 MSW z 24 października 1968 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji¹⁵⁵.

Zmiana normatywu archiwalnego wymagała kolejnego instruktazu. W związku z powyższym 7 lutego 1975 r. kierownik Sekcji 3 Wydziału „C” przeprowadził szkolenie w Wydziale Ogólnym KW MO w Łodzi na temat wprowadzonych Zarządzeniem nr 034/74 MSW z 10 maja 1974 r. zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych. Byli na nim obecni kierownicy sekcji ogólnych komend miejskich i powiatowych MO, wydziałów MO i SB KW MO. W trakcie prelekcji kierownik Sekcji 2 omówił zmiany odnoszące się do okresu przechowywania akt, ewidencjonowania, brakowania i udostępniania materiałów¹⁵⁶.

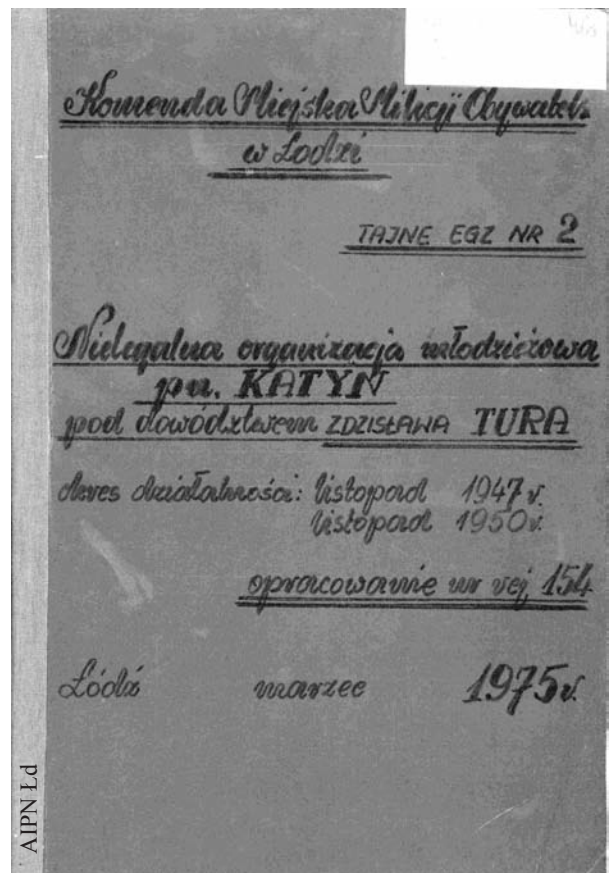
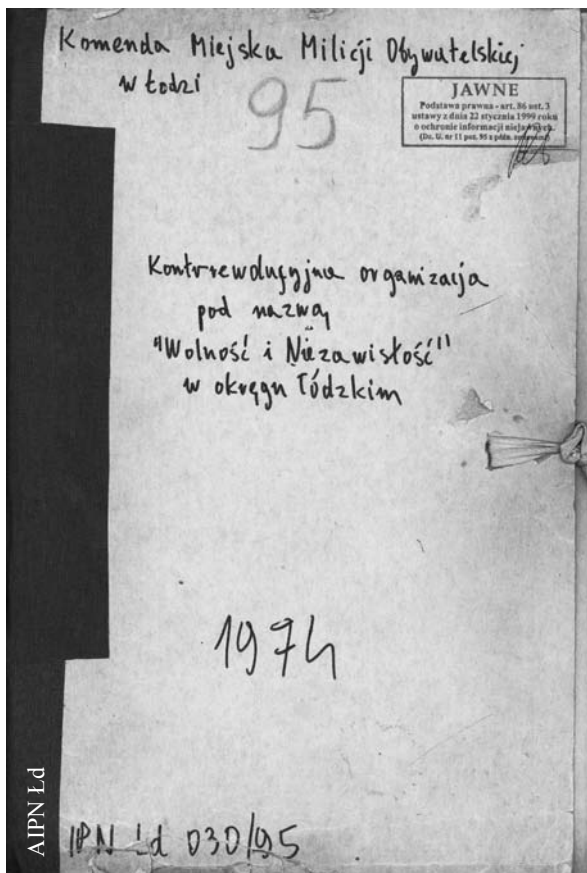
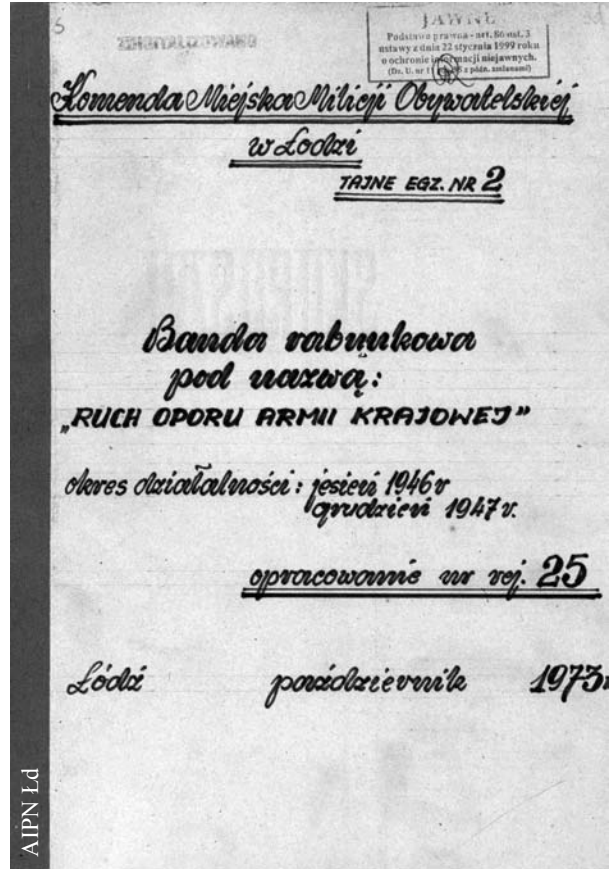
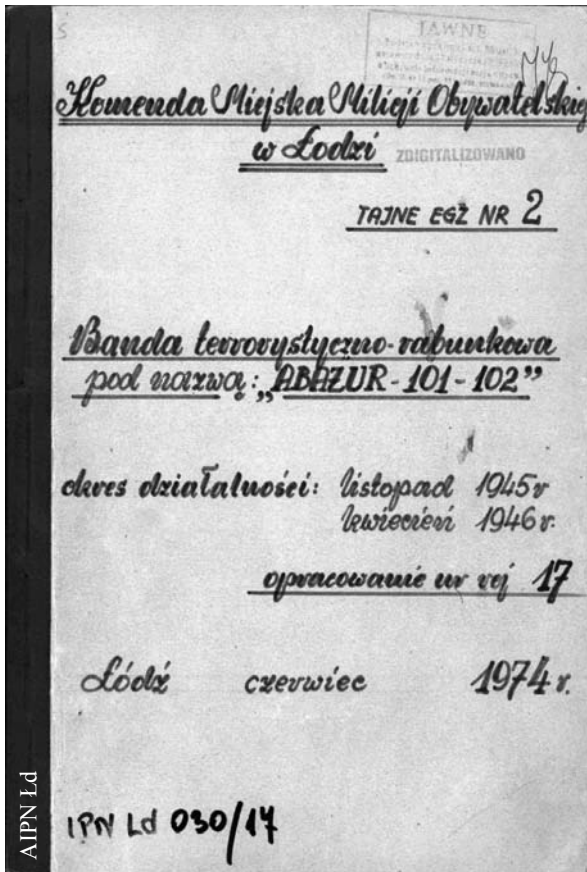
b) faktologie, czyli charakterystyki organizacji niepodległościowych

W 1973 r. w Biurze „C” MSW i wydziałach „C” komend wojewódzkich MO przystąpiono do opracowywania materiałów archiwalnych pod kątem ich wykorzystania do badania działalności organów bezpieczeństwa, ze szczególnym uwzględnieniem okresu utrwalania władzy komunistycznej w Polsce. Szybko zorientowano się, że powyższe prace z uwagi na ilość materiałów zachowanych w archiwum centralnym i placówkach terenowych oraz możliwości kadrowe pionu „C” mogły trwać bardzo długo. W celu przyspieszenia opracowania archiwaliów postanowiono więc zatrudnić emerytowanych funkcjonariuszy MO i SB. Dyrektor Biura „C” proponował zawarcie umów o pracę z 85 emerytami, wynagradzanymi ryczałtowo po 1500 zł miesięcznie przy wymiarze pracy 42 godzin tygodniowo. Miesięczna kwota wydatków związanych z zatrudnieniem tej ilości byłych funkcjonariuszy MSW miała wynosić 127 500 zł, a roczna 1 530 000 zł. W koncepcji płk. Zabawskiego eme-

¹⁵⁴ AIPN Łd, 092/27, Notatka służbowa ze szkolenia archiwalnego dla kierowników referatów ogólnych komend powiatowych i miejskich MO z 17 IV 1973 r., k. 48.

¹⁵⁵ *Ibidem*, Notatka służbowa z obsługi odprawy szkoleniowej w KW MO w dniach 9–11 X 1973 r. z 17 X 1973 r., k. 26.

¹⁵⁶ *Ibidem*, Notatka służbowa ze szkolenia w Wydziale Ogólnym KW MO w Łodzi przeprowadzonego 7 II 1975 r. przez kierownika Sekcji 3 Wydziału „C” z 7 II 1975 r., k. 2.

ryci zajmowałyby się porządkowaniem akt zgodnie z obowiązującymi przepisami pod nadzorem pracowników komórek archiwalnych. Ich praca trwałaby przez okres pięciu lat¹⁵⁷.

Na początku 1974 r. w Biurze „C” przygotowano projekt podziału funduszu przeznaczanego na zatrudnienie emerytów z resortu spraw wewnętrznych (na pół etatu) do opracowania materiałów archiwalnych o działalności ugrupowań antykomunistycznych i historii zwalczania ich przez organy bezpieczeństwa. Pod uwagę brano trzy elementy: znaczenie i wielkość organizacji niepodległościowych i opozycyjnych na terenie danego województwa, ilość akt posiadanych przez Wydział „C” oraz stan ich opracowania. Z uwagi na fakt zgromadzenia dokumentacji UB i SB z terenu Łodzi i województwa łódzkiego, występowanie na tym terenie po II wojnie światowej ok. 140 większych oddziałów zbrojnych zrzeszających ok. 9000 osób oraz znaczenie Łodzi jako siedziby politycznej organizacji niepodległościowych, w łódzkim Wydziale „C” postanowiono zatrudnić sześciu emerytów. Na szczeblu centrali koordynatorem opracowania materiałów dotyczących wymienionych wcześniej zagadnień miał zostać Wydział II Biura „C”¹⁵⁸.

W tym samym roku zostało powołane Biuro Historyczne MSW odpowiedzialne za zorganizowanie i prowadzenie prac naukowo-badawczych dotyczących historii komunistycznych organów bezpieczeństwa¹⁵⁹. Bilansu działalności w okresie 30-lecia istnienia tych organów planowano dokonać zgodnie z zasadą: „z doświadczeń przeszłości wyprowadzić wnioski dla aktualnych działań”¹⁶⁰. Dyrektor Biura „C” płk Stanisław Morawski rozumiał pod tym hasłem opracowanie i opublikowanie materiałów dotyczących nie tylko roli aparatu bezpieczeństwa w procesie kształtowania władzy ludowej i jego działalności w późniejszym okresie, ale i historii myśli operacyjnej oraz zwalczania wszelkiej aktywności antykomunistycznej¹⁶¹.

¹⁵⁷ AIPN, 0326/596, Notatka służbowa w sprawie zatrudnienia emerytów resortu spraw wewnętrznych przy porządkowaniu materiałów archiwalnych podpisana przez dyrektorów Biura „C” i Departamentu Finansów oraz zastępcę dyrektora Biura Organizacyjnego MSW z lutego 1974 r., k. 6, 8. Do notatki swoje uwagi dołączył dyrektor Departamentu Finansów. Zwrócił uwagę na fakt, że zatrudnienie na okres 5 lat nie jest zadaniem doraźnym w ramach umów-zleceń, na które można byłoby przeznaczyć środki z bezosobowego funduszu płac. Jego zdaniem porządkowanie akt przez emerytów powinno mieć charakter pracy fizycznej. Stąd pojawiła się potrzeba zatrudnienia emerytów na podstawie umowy o pracę, ustalenia dziennego wymiaru czasu pracy i ustalenia miesięcznego wynagrodzenia zryczałtowanego brutto. *Ibidem*, k. 9.

¹⁵⁸ *Ibidem*, Projekt podziału funduszu przeznaczanego na zatrudnienie emerytów resortu spraw wewnętrznych do opracowania materiałów archiwalnych o historii aparatu bezpieczeństwa ze stycznia 1974 r., k. 1–2; *ibidem*, Notatka służbowa w sprawie zatrudnienia emerytów resortu spraw wewnętrznych przy porządkowaniu materiałów archiwalnych podpisana przez dyrektorów Biura „C” i Departamentu Finansów oraz zastępcę dyrektora Biura Organizacyjnego MSW z lutego 1974 r., k. 7. Łódź była w grupie 7 miast będących siedzibą mi komend wojewódzkich, którym przydzielono największą liczbę emerytów (po sześciu). Obok niej znalazły się: Białystok, Kielce, Kraków, Lublin, Rzeszów i Warszawa. *Ibidem*, k. 1–3.

¹⁵⁹ AIPN Łd, 053/34, t. 23, Zarządzenie nr 014/74 ministra spraw wewnętrznych z 11 III 1974 r. w sprawie zakresu działania i regulaminu organizacyjnego Biura Historycznego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, k. 278.

¹⁶⁰ *Ibidem*, Pismo dyrektora Biura Historycznego MSW płk. Stanisława Morawskiego do I zastępcy komendanta miejskiego ds. SB płk. Stanisława Mrożka z 25 III 1974 r., k. 283.

¹⁶¹ *Ibidem*, k. 283–284. Warto przypomnieć, że 13 lat wcześniej prace naukowo-badawcze w zakresie problematyki historycznej koordynować miał dyrektor CA MSW. Zakres ich był bardzo szeroki i obejmował: historię, metody i środki działania jednostek SB MSW i komend MO, jednostek operacyjnych b. MBP, KdsBP oraz MO, KBW, WOP, ORMO, jednostek WP w zwalczaniu band rabunkowych i organizacji niepodległościowego podziemia; działalność obcych wywiadów wobec PRL i metody ich zwalczania, działalność opozycyjną grup i środowisk antykomunistycznych; działalność grup rewizjonistycznych na ziemiach polskich; historię i metody działania Oddziału II Sztabu Głównego WP i Służby Śledczej (wcześniej Wydziału V Policji Politycznej KG PP, Inspektoratu Defensywy Politycznej) KG PP w latach 1918–1939; historię i metody działania

W łódzkim Wydziale „C” do studiowania materiałów archiwalnych dotyczących walk komunistycznych organów bezpieczeństwa z organizacjami niepodległościowymi przystąpiono w lipcu 1973 r. Początkowo przydzielono do tej pracy 5–8 osób. Zmiany personalne oraz oddelegowanie części pracowników do innych zadań spowodowały, że analiza archiwaliów odbywała się zazwyczaj w mniej liczonym składzie. Trudne warunki lokalowe sprawiły, że pomimo korzystnego dla KM MO podziału funduszu na zatrudnienie emerytów od połowy 1974 r. do końca 1975 r. do pracy przy opracowaniu akt przyjęto tylko trzech b. funkcjonariuszy. Jakie były efekty tej pracy, można ocenić na podstawie informacji przesyłanych do Biura „C” już po reformie administracyjnej państwa. Według stanu z czerwca 1976 r. przy opracowaniu akt było zatrudnionych dwóch stałych pracowników Wydziału „C” i sześciu emerytów. Tworzyli oni zespół opracowań analitycznych. Przygotowali łącznie 229 charakterystyk (zwanych też faktologiami, monografiami), czyli opracowań zawierających rys historyczny organizacji, kwestionariusze osobowe członków i współpracowników oraz karty czynów opisujących prowadzone przez nich akcje. Spośród nich 142 monografie dotyczyły oddziałów zbrojnych, a 87 charakterystyk zostało poświęconych nielegalnym organizacjom. Wykorzystano w ten sposób łącznie ok. 75 proc. materiałów odnoszących się do walk aparatu bezpieczeństwa z oddziałami zbrojnymi i organizacjami niepodległościowymi. Sami emeryci opracowali łącznie 96 charakterystyk dotyczących mniejszych ugrupowań¹⁶². Po kilku latach zdecydowano się rozszerzyć pierwotny projekt i przygotować opracowania monograficzne dotyczące działalności wszystkich antykomunistycznych organizacji działających w PRL oraz zwalczania ich przez aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1970¹⁶³.

VI. Podsumowanie

W ten sposób zakończył się ważny etap tworzenia zasobu historycznego archiwum łódzkiej „bezpieki”. Przez 30 lat zgromadzono w archiwum najpierw WUBP, potem WUdSBP, a następnie KM MO zasób obejmujący materiały wytworzone przez aparat bezpieczeństwa na terenie Łodzi oraz obszarze działalności 20 jednostek szczebla miejskiego i powiatowe-

policyjnego, wywiadowczego i kontrwywiadowczego okupanta hitlerowskiego w latach 1939–1945; historię aparatu wywiadowczego i kontrwywiadowczego Rządu RP na Uchodźstwie i Delegatury Rządu RP na Kraj, tłumaczenia z literatury obcojęzycznej dotyczącej wywiadów i policji krajów kapitalistycznych. AIPN Łd, pf 13/336, t. 2, Zarządzenie nr 0145 ministra spraw wewnętrznych z 20 IX 1961 r. w sprawie organizacji i zakresu działania archiwów resortu spraw wewnętrznych, k. 295.

¹⁶² AIPN, 0326/596, Pismo zastępcy komendanta ds. Służby Bezpieczeństwa KM MO w Łodzi do dyrektora Biura „C” z 29 VI 1976 r. w sprawie stanu prac nad opracowaniem akt dotyczących walk organów bezpieczeństwa z oddziałami zbrojnymi i organizacjami niepodległościowymi, k. 10–11. Zakończenie prac nad opracowaniem charakterystyk przewidywano na koniec 1977 r. Zastępca komendanta miejskiego postulował jednocześnie o zwiększenie zatrudnienia w Wydziale „C” o kolejnych 5–6 emerytów, które pozwoliłoby na zakończenie opracowywania charakterystyk oraz zlikwidowanie zaległości w brakowaniu akt. *Ibidem*, k. 11.

¹⁶³ *Ibidem*, Notatka dotycząca zatrudnienia emerytów SB pracujących w zespołach opracowań analitycznych w Biurze „C” MSW i wydziałach „C” KW MO z 21 IX 1978 r., k. 12. W oparciu o charakterystyki oddziałów zbrojnych i organizacji niepodległościowych zamierzano stworzyć: opracowania zagadnieniowo-środowiskowe odnoszące się do podziemia poakowskiego, endeckiego, narodowościowego, bandytyzmu, siatek obcego wywiadu; monografie dotyczące walki organów bezpieczeństwa państwa o utrwalenie i umacnianie władzy komunistycznej w Polsce; informator o nielegalnych organizacjach podziemia niepodległościowego i opozycji antykomunistycznej w latach 1944–1970; zestawienia statystyczno-analityczne wrogich faktów i czynów; monografie wojewódzkich i powiatowych komend MO w latach 1944–1970; opracowanie wszystkich jednostkowych faktów wrogiej propagandy, nielegalnego przekroczenia granicy, dywersji, nielegalnego posiadania broni itp. *Ibidem*, k. 13.

go. Po 1975 r. struktura wojewódzka „bezpieki” została zamknięta w strefie Łodzi i kilku miast wchodzących w skład aglomeracji łódzkiej. Siłą rzeczy spadła liczba zadań oraz zmniejszył się napływ akt do pionu archiwalnego KW MO w Łodzi.

Podsumowując zatem okres wcześniejszy, trzeba pamiętać, że praca w Wydziale „C” koncentrowała się zazwyczaj na wykonywaniu doraźnych poleceń Biura „C”, realizacji potrzeb jednostek operacyjnych oraz zadań wynikających z zakresu pracy tej komórki organizacyjnej. Wymieniłem powyższe cele w kolejności nieprzypadkowej, pokazującej – moim zdaniem – sposób funkcjonowania i hierarchię ważności wykonywanych zadań w Wydziale „C”. Analiza czynności merytorycznych i formalnych uzasadnia postawienie wniosku, że prowadził on raczej działalność registraturalną niż ściśle archiwalną. Kartoteki zagadnieniowe i dziennik rejestracyjny pełniły rolę skorowidza i rejestru registraturalnego, a nie archiwalnego. Archiwum KM MO w Łodzi, umiejscowione w Wydziale „C”, nie było zatem archiwum o zasobie stałym, ale wykonującym czynności właściwe registraturze.

W wydziałach „C” nie pracowali archiwiści, lecz typowi funkcjonariusze, dla których „zsyłka” do archiwum była formą kary za popełnione przewinienia, nieprzydatność w pionach operacyjnych lub nagrodą dla schorowanego weterana walki o utrwalanie władzy ludowej, będącego w wieku przedemerytalnym. Posiadali oni zazwyczaj niskie kwalifikacje archiwalne i zdecydowanie lepiej czuli się w zagadnieniach pracy operacyjnej.

Analizując sprawozdawczość pionu archiwalnego, można nabrać przekonania, że najważniejsza była statystyka, magia tysięcy przejętych, zindeksowanych i wybrakowanych akt, przeprowadzonych kwerend, wypisanych i posegregowanych kart. Miała ona potęgować wrażenie ogromnego nakładu pracy włożonego w utrzymanie porządku w archiwum. Dopiero poznanie mechanizmów funkcjonowania pionu „C”, ustalenie znaczenia podstawowych terminów archiwalnych pozwala odtworzyć mechanizm tej manipulacji. Opracowanie nie polegało na porządkowaniu zasobu w celu jego udostępnienia, kwerenda sprowadzała się do wskazania dokumentów, których bez posiadania dostępu do kartotek nie można było w prosty sposób zidentyfikować, inwentarz (dziennik) archiwalny nie stanowił podstawowej pomocy archiwalnej umożliwiającej odszukanie akt, a jedynie środek ewidencyjny (spis) do materiałów przyjętych do archiwum.

Zadania przewidziane dla archiwum wykonywano często w ramach odgórnie zaprojektowanych akcji, np. brakowania lub stworzenia określonych pomocy ewidencyjnych. Cała ta tzw. specyfika archiwów organów bezpieczeństwa, podszyta aurą tajemniczości wynikającej z obłożeniem niemal całego zasobu klauzulami niejawności, miała zakamufłować brak pomysłu na stworzenie w przyszłości archiwum historycznego. Pokrętna struktura organizacyjna archiwum i zgromadzonych w nim materiałów stała się niezbędna do ukrycia rzeczywistego celu gromadzenia materiałów archiwalnych, jakim było stworzenie banku danych o osobach i środowiskach rozpracowywanych operacyjnie przez „bezpiekę”.